

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Cumhuriyet Öncesi ve
Cumhuriyet'in Başlangıç Döneminde

**KADIN SORUNU
VE
YAYIN DÜNYASI**

Halide Edib Örneği

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. GÜL ÇETİNOR
Hazırlayan : Ayşegül BAŞBUĞU

İSTANBUL - 1991

ÖNSÖZ

80'li yılların başından beri, İstanbul ve Paris'te yürüttüğüm lisans üstü çalışmalarında çeşitli cepheleriyle Türk kadını konusunu işledim. Böylesi bir seçimde ve bu seçimin bir başka nedeni olan kadınlık bilincinin gelişmesinde büyük etkileri bulunmasından dolayı, Su'ya ve tüm yaşamlarını bana vakfeden anneanneme, anneme ve teyzelerime teşekkür borçluyum.

Ayrıca, müsveddelerin okunaklı ve anlaşılabilir hale gelmesini sağlayan, son ana dek tüm ayrıntılarla uğraşan Cüneyt Başbuğu'ya, çalışmalarından yararlanmama olanak veren Dr. Füsün Üstel'e, yazım sürecindeki desteği için Ali Ergur'a, Osmanlıca okumayı öğrenerek birinci kaynaklara inmemeye olanak veren Sayın Jak Şalom'a, Yüksek Lisans Tezi'min yöneticiliğinden beri beni yönlendiren ve bu çalışmayla ilgili yararlı eleştirileri de esirgemeyen Sayın Hocam Ali Gevgilili'ye, tez yöneticisi olarak Sayın Yrd. Doç. Dr. Gül Çetiner'a, Paris Marguerite Durand Kadın Eserleri Kütüphanesi, Paris Doğu Dilleri Enstitüsü Kütüphanesi, Paris Amerikan Kütüphanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi, İstanbul Atatürk Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ilgililerine, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün değerli elemanı Eminel Çinel'e ve Çağdaş Daktilo çalışanlarına teşekkürü görev bilirim.

GİRİŞ

- I- KADIN HAREKETİNİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ VE HALİDE EDİB'İN KADIN HAREKETİNDE YERİNİ ALIŞI
 - A- KADIN SORUNSALININ ÇAĞDAŞLAŞMA OLGUSU BAĞLAMINDA GÜNDEME GELİŞİ
 - 1- TANZİMAT'IN İLANINI İZLEYEN DEĞİŞİKLİKLER
 - a) YASAL DEĞİŞİKLİKLER
 - b) EĞİTİM ALANINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER
 - 2- KADIN SORUNSALININ BASIN VE YAYIN ALANINA YANSIMASI
 - a) DERGİ VE GAZETELERDE KADIN SORUNSALI
 - b) KİTAPLAR VE KADIN SORUNSALI
 - i. EDEBİYATTA KADIN SORUNSALI
 - ii. ÇEŞİTLİ FİKİR YAPITLARINA YANSIYAN KADIN SORUNSALI
 - B- KADIN ÖRGÜTLERİ
 - C- GENÇ HALİDE EDİB'İN YAŞAM VE YAPITLARINDA KADIN SORUNSALI
 - 1- YAŞAMI
 - 2- KİTAPLARI
- II- KADIN HAREKETİNİN SOSYO-EKONOMİK YAŞAMLA BÜTÜNLEŞME SÜRECİ VE HALİDE EDİB
 - A- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YILLARINDA TÜRK KADINININ KONUNUMUNDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER VE HALİDE EDİB
 - 1- EKONOMİK YAŞAMDA KADINLAR VE HALİDE EDİB
 - a) KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMINA GİRİŞİ VE HALİDE EDİB
 - b) KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYET-İ İSLAMİYESİ
 - 2- MİLLİ MÜCADELEDE TÜRK KADINI VE HALİDE EDİB
 - a) PROTESTO GÖSTERİLERİ
 - b) ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ
 - c) CEPHEDE KADINLAR

B- YASALARIN TÜRK KADINININ SOSYO-EKONOMİK
GELİŞİMİNE UYARLANMA AŞAMASI VE HALİDE EDİB

- 1- İLK YASAL DÖNÜŞÜMLER
- 2- MEDENİ HAKLARIN KAZANILMASINDA KADINLAR,
BASIN VE HALİDE EDİB
- 3- SİYASAL HAKLARIN YASALAŞMASI, KADINLAR,
BASIN VE HALİDE EDİB
- 4- TÜRK KADIN HAREKETİNİN BİRİNCİ PERDESİ
KAPANIRKEN

C- YENİ CUMHURİYETİN ÖRNEK KADINI OLARAK
HALİDE EDİB

SONUÇ
BİBLİYOGRAFYA
İNDEKS

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın sonunda kadınlık durumunda görülen değişmelerin hâlâ en yoğun tartışma konularından birini oluşturduğu Türkiye'de, söz konusu yaklaşımların artık daha yapıcı, gerçekçi ve bilimsel bir temele oturtulabilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak için, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan politikaların da etkisiyle ortaya çıkan önemli bir tarihsel kopuş nedeniyle bilgilerimizin kısıtlı kaldığı kadın hareketinin geçmişine ilişkin olguların yeniden gün ışığına çıkarılması yararlı olacaktır.

Neredeyse yüzyıllık bir tarihi olan Türkiye'deki kadın hareketi, alfabe değişikliği nedeniyle birincil kaynaklara ulaşma zorluğu ve resmi tarih öğretisinin bir sonucu olarak yeterince bilinmemekte hatta yadsınarak, Cumhuriyet'in ilk oniki yılındaki yasal kazanımlar "iyi niyetli yöneticilerin bağıışı"na indirgenmektedir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında toplumun evrimini anlamak için toplumsal değişimin bilinmesi gerekir.(1) Aksi

(1) "Toplumsal değişme, çok kısa zaman süresi içinde gözlenip kontrol edilebilen dönüşümlerden oluşur. (...) Toplumsal evrim (ise) bir toplumun uzun süre zarfında, yani bir neslin hatta birkaç neslin yaşamını aşan süre zarfında tanık olduğu dönüşümlerin bütünüdür." [G.Rocher; Introduction à la Sociologie Générale, Le Changement Social, Editions HMN, Paris, 1968, s.17]

takdirde toplumun evrimini, Türkiye'de kadın haklarının kazanılması sürecinde örneğini gördüğümüz gibi dışarıdan olağanüstü güçlere ve müdahalelere yormak ve bilimsel yöntemin dışına düşmek kaçınılmaz olmaktadır.

Kadınların toplumsal değişmeye katkılarının hâlâ gün ışığına çıkarılmamış olması evrensel bir durumdur. Ancak Türkiye'de durum daha vahimdir; zira kadınların kendi hakları uğruna verdikleri savaşım bile gözardı edilmiş, görmezlikten gelinmiş, en iyi olasılıkla boyutları küçültülmüştür. Hem dünyada, hem Türkiye'de, ataerkil yapıların yansıması sonucu toplumsal değişmenin, giderek toplumsal evrimin aktif üyesi olarak kadının ihmal edilmesi söz konusudur. Böylesi bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, kadının toplumsal konumunun değişmesi, Türkiye örneğinde somutlandığı gibi kendi dışındaki güçlere yani "bağışlar"a bağlanmakta, kadın edilgen konuma indirgenmektedir.

Tarihsel açıdan bakıldığında ise, bugünü anlamak ve yarını yönlendirebilmek için dünün tabularından, bu arada kadın savaşımı söz konusu olduğuna göre, ataerkil tabulardan arınmak gerekmektedir. "Kadının tarihi(ni) bir yokluk" (2) olmaktan çıkarmak, yani tarihin de toplum gibi kadından

(2) "Femmes, Histoire Sans Parole", Télérama, No:2150, 27

bağımsız, onun dışında yönlendiğini varsaymaktan vazgeçmek, böylece dünün gerçeklerini bilmeyen, bu gerçeklerde ne denli rolü olduğunun bilincinde bulunmayan kadının, bugünü doğru çözümleyip, yarın için hareketine yön vermekte zorluk çekmesini önlemek gerekmektedir.

Geleneksel sosyolojik ve tarihsel değerlendirmelerle kadınların savaşımlarını birikimlerini nesilden nesile aktarmaları engellenerek, kendi güçlerine güvenmemeleri sağlanmakta, her nesil bayrağı bir öncekinin bıraktığı yerden alacağına, yeni bayraklar bulmak için zaman ve güç yitirmektedir.

Tüm bu yaratılmak istenen kopukluğa karşın kadınlık durumunun evrimi kaçınılmazdır. Çalışmamızın amaç olarak, Türk kadınlarının yakın tarihteki kadın haklarının yolunu açan savaşımını ve bu gelişmenin nedeni ve sonucu olarak toplumsal değişmeyi, resmi tarihin dışında, zamanın gazete, dergi, fikir adamı, edebiyatçı ve örgütlerini temel alarak değerlendirmeye çalışmasının, bugünü ve yarını daha iyi anlamayı, toplumsal evrimi kavrama ve kontrol edebilmeyi hızlandıracağından önemli olduğu kanısındayız.

Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk oniki yılında kadınlara tanınan medeni ve siyasal haklarda, dönemin, ulusun çıkarları için çağdaş değerlerden yana tutum içindeki Mustafa Kemal ve yakın çevresindekiler gibi yöneticilerinin

rolü olsa da, resmi tarihte yer aldığı gibi tüm kazanımları salt bu etmene bağlamak gerçekçi olmayacaktır. Toplumsal değişimler bir nedensellik ve süreklilik içerir. Yasal uyarlamalar ise toplumsal dönüşümlerin sonucudur. Nitekim kadınlara tanınan bu haklar, olumlu olumsuz yönlerine karşın Tanzimat'la gelişmeye başlayan çağdaş toplumsal yapıdan eğitim sisteminin etkilenmesine bağlı bir biçimde, daha 19. yüzyıl sonunda kızların okullara alınmasıyla atılmış, Cumhuriyet'in ilanından önce kızların erkeklerle beraber üniversiteye gidebilme olanağına kavuşmasıyla perçinlenmiştir. Bu gelişmenin tamamlayıcısı olarak, Tanzimat döneminde başlayan, II. Meşrutiyet döneminde zenginleşen gazete, dergi ve kitaplarda kadın sorununun düşünsel temelleri atılmış, bu çerçevede doğan kadın örgütleri sayısal bir patlamaya ulaşmış ve tüm bu birikimler kaçınılmaz olarak, Türk kadınlarının ekonomik ve siyasal yaşama girmeleri sonucunu doğurmuştur. Alanlarda ve cephede vatan savunmasıyla doruğuna ulaşan siyasal bilinç, Türk kadınının Meclis'teki tutucu yapıya rağmen kazandığı medeni hakların ertesinde, siyasal hakların yasallaşmasını gerektirmiştir. Hatta çalışmamızda kaynaklarıyla sunduğumuz verilerden, siyasal hak isteğinin çok daha önceleri gündeme geldiği, bu hakların yasallaşmasının geciktiği anlaşılmaktadır.

Neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde birbirini etkileyen dönüşüm ve savaşımın sürekliliği çalışmamızda göreceğimiz

gibi kadın haklarının yasallaşmasının sine qua non (olmazsa olmaz) unsurlarıdır. Ancak, resmi tarihte çoklukla yapılageldiği gibi, toplumsal olayları tek nedenle açıklamak yanlışlığına düşmemek gerekmektedir. Bu bağlamda, Kemalist yöneticilerin çağdaş yaklaşımlarının ve özellikle siyasal hakların yasallaşması sırasında dünyada gerginliği arttıran otoriter rejimlerden farklı görünme isteklerinin payı da yadsınamaz etmenlerdendir.

Bu çalışmada, Tanzimat döneminde başlayan dönüşümleri ve yükselen kadın hareketini karşılıklı ilişkileri çerçevesinde, kadın haklarının kazanılması sürecinde en önemli etmen olarak ortaya koymak amaçlanmıştır. Kemalist yöneticilerin çağdaş yönelimleri ise, yine Tanzimat'tan başlayan aydınların memleketi kurtarma çabaları çerçevesinde ortaya çıkan görüşlerin bir uzantısı olarak değerlendirilmiş (3) ve böylesi kararların kişiliklerle açıklanmasından kaçınılmıştır.

Bir yandan da tüm bu gelişmeler, kadının toplumda değişen ve değişmeyi sağlayan dönüşüm ve savaşımlı dönemin basın-yayın dünyasında örneklerle, Halide Edib Adıvar'ın yaşam ve yapıtlarıyla somutlanmaya çalışılmıştır.

(3) "Kemalist deneyimin sosyo-politik düşüncesi (...) köklerini (...) Osmanlı toplumundan devralınan belli sosyal özelliklerden alırlar." [A.; GEVLİLİLİ, Yükseliş ve Düşüş, Altın Kitaplar, İstanbul, 1981, s.7]

Çalışmamız, biri kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılması ve diğeri bu düşünsel temeller üzerinde Türk kadınının ekonomik ve siyasal yaşama girerek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yasaların bu toplumsal dönüşüme uyarlanması olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılması sürecini yansıtmaya çalıştığımız birinci bölümü, Tanzimat döneminde filizlenen kadınlık durumuyla ilgili dönüşümler, kısıtlı yasal yenilikler, eğitim olanaklarının açılması, eğitici rolleri ve toplumsal değişmeyi yansıtır nitelikleriyle basın-yayın, fikir yapıtları ve edebiyat alt-başlıkları oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde doğan kadın hareketinin ilk ürünleri olan kadın gazeteleri ve bu gazetelerin yazı ve yazarlarından derlemelerle, ilk kadın edebiyatçıları da kadınlık bilincini oluşturmadaki önemli payları gözönüne alınarak bu bölümde değerlendirilmiştir. Gerek kadın hareketinin doruk noktası olarak, gerek söz konusu hareketi sosyo-ekonomik ve siyasal yaşamla bütünleşmeye götüren işleviyle kadın dernekleri birinci bölümün sonu olarak da değerlendirilebilecek bir alt bölüm olarak ele alınmıştır.

Türk kadınının sosyo-ekonomik ve siyasal yaşamla bütünleşmesi süreci başlığını taşıyan ikinci ana bölümde ilk olarak yasal değişiklikleri hazırlayan boyutuyla Türk kadınının sosyo-ekonomik ve siyasal yaşama girmesine yer

verilmiştir. Önemli bir nitel dönüşümü simgeleyen kadınların çalışma yaşamına girişi ve buna bağlı olarak bu konudaki anlamlı işlevi nedeniyle Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kadın örgütlerinden ayrı olarak bir alt başlıkta, bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Kadınların Milli Mücadele'ye katkıları ise, mitingler, cephe çalışmaları ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti çerçevesinde katkı ve katılımlarıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

Kadının toplumsal konumunun değişimi, edindikleri yeni yer ve mevzilere yasaların uyarlanma süreciyle devam eden ikinci bölüm, bir anlamda Türkiye'de kadın hareketinin ilk döneminin bitişini de simgeleyen Kadın Birliği'nin 1935'de İstanbul'da toplanan XII. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nin ardından kapanmasıyla sona ermektedir.

İki bölümün ortak noktası, kadın hareketinin doğuşundan, temel yasal hakların elde edilmesine dek geçen süreci aktif olarak yaşayan, hatta çoğu kez önemli gelişmeleri yönlendiren Halide Edib'e (1882-1964) özel yaşamı, savaşımları, basın ve edebiyat alanındaki ürünleriyle bu sürece önemli bir tanık, çarpıcı bir örnek niteliğiyle yer verilmesidir.

Edebi bir eleştiriye yahut değerlendirmeye tâbi tutmadan, gerek Halide Edib'in araştırmamıza konu olan döneme ait romanlarına, gerek kadın hareketinin düşünsel

temellerinin atılması süreci içinde edebiyat yapıtlarına yer vermemizin amacı, bir yandan toplum yaşamını yansıtan edebiyat yapıtlarından kaynak olarak yararlanmak (4) bir yandan da edebiyatçıların bir çıkışa yöneltmeye çalıştıkları topluma önerdikleri çözüm yollarını kadınların toplumsal konumları bağlamında değerlendirmektir.

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutan Tanzimat'la başlayıp, dünyadaki benzerleriyle koşturarak yükselen Türkiye'deki kadın hareketinin, yine dünya kadın hareketiyle eşzamanlı olarak bir durgunluk dönemine girdiği, Kadın Birliği'nin 1935'de kapanışa dek geçen olan süreyi kapsayan çalışmamızda, bu sürenin ulusal ve uluslararası planda sayısız dönüşüme tanıklık ettiği gözönüne alındığında yetersiz olduğu alanlar ve eksiklikler olması kaçınılmazdır. Ancak, her alt başlığı başlıbaşına kapsamlı bir tez konusu olan çalışmamızda, ayrıntılardan ve ihmallerden titizlikle kaçınarak, olanaklar oranında birinci kaynaklara inerek, amacımıza ulaşmayı hedefledik.

Kadın hareketini ve buna bağlı olarak temel yasal hakların kazanılmasını, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi arasındaki kopukluğun yarattığı bilgi boşluğunu doldurmaya çalışarak belli bir bütünsellik içinde ve devrimler,

(4) K. KARPAT; Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962, s.10

darbeler, savaşlarla bile kesintiye uğramayan, tam tersine güçlenen tek bir süreç olarak aktarabilmeyi başardığımız ölçüde çalışmamızın başarılı olacağına inanıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN HAREKETİNİN DÜŞÜNSEL
TEMELLERİ VE HALİDE EDİB'İN
KADIN HAREKETİNDE YERİNİ ALIŞI

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da sanayide kaydedilen büyük teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler ve Fransız Devrimi'yle yayılan özgürlükçü fikirler sonucunda Avrupa uygarlığı hızlı bir dönüşüm geçirip, statik bir devlet ve toplum yapısını korumayı sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun, kısa sürede, çok ilerisine geçince modern Türkiye'nin tarihsel varoluş nedenlerinin çekirdeği olan, "Tanzimat" adını verdiğimiz yenileşme dönemi başlamış, kadın hareketinin düşünsel temelleri de, Osmanlı-Türk tarihinde oldukça önemli bir değişimi simgeleyen "Batılılaştırma" çabalarının, birikimine ulaşarak anlamlı bir dönüşümü gerçekleştirdiği Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde atılmıştır. Tanzimat hareketi, toplumsal alanın tüm yönlerini ister istemez etkilediği için, birçok yeni kurum ve hareketin ortaya çıkışı ya da belirginleşmesi ile birlikte, kadın hareketi de toplumsal değişme sürecindeki yerini bu dönemde almaya başlamıştır.

3 Kasım 1839'da yayınlanan Tanzimat Fermanı 1789 Fransız Devrimi'nin açtığı eşitlikçi, özgürlükçü çağın kaçınılmaz bir parçasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamikleri ancak bu dönüşümün ayrıntılarını belirlemiştir; değişme evrenseldir.

Bireyi güvence altına alan, birey-toplum ilişkisini düzenleyen, devleti hukuki temeller üzerine oturtmaya çalışan Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, İmparatorluğ'un içinde

yenilikçi hareketlere ve bu bağlamda da toplumsal sarsıntılara neden olmuştur.

"Tanzimat, günümüz Türkiyesi'nde üç farklı açılımı gündeme getiriyor. (...) Kimisi Tanzimat'a "Batı taklitçiliği" yaftasıyla toptan karşı çıkıyor, Tanzimat'ı batıya özentisi olarak yorumluyor. Bu görüşleri benimseyen gelenekçi kesim Osmanlı'nın "altın çağı"nı klasik dönemde görüyor. Tanzimat'la birlikte Osmanlı toplumunun çözüldüğünü ileri sürüyor.

Kimisi çağdaş Türk toplumunun temellerinin Tanzimat'la atıldığını teslim ederken, dış ekonomik ilişkiler sonucu ülkenin ekonomik ablukaya alındığını, bu nedenle "yarı sömürge" mertebesine sokulduğunu vurgulayarak uzlaşmacı (...) bir tavır ortaya koyuyor.

Kimisi ise yapısalcı bir bakış açısıyla Tanzimat'ın olumlu ve olumsuz haneleri olmasına karşın son kertede toplumu çağdaş ulus devlet yörüngesine soktuğunu, çağdaş toplumsal dokunun Tanzimat'la geldiğini savunuyor." (1)

(1) Z. TOPRAK; "150 Yılında Tanzimat ve Çağdaşlaşma", Cumhuriyet, 3 Kasım 1989

Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da geleneksel olanın dışlanıp çağdaş olanın yakalanmaya çalışılması süreci başlamış ve bu ortamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kapıları açılmıştır.

Tanzimat'la bireyin, ulusun ve devletin yurttaşı olarak çağdaş bireyin yolu açılmıştır.

Tanzimat'la Cumhuriyet arasında dolaysız bir ilişki söz konusudur. Cumhuriyet'i hazırlayan akımlar, tartışmalar Tanzimat'la temelleri atılan gazetelerin, dergilerin, ilk ve orta dereceli okullarla, üniversitenin, örgütlerin (2) bir sonucudur.

"Cumhuriyet Türkiyesi Tanzimat'ın çizdiği yörüngede çağı yakal"amıştır (3).

(2) Tanzimat'ın yol açtığı Genç Türk hareketi, İttihatçılık ve Kemalizm düşünce ve toplumsal temel açısından bir süreklilik içermektedir. Bunu yansımanın tarihdışı bir tutum olacağı F. AHMAD; İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yay., İst., 1986 adlı çalışmada ayrıntılı olarak incelenmiştir.

(3) Z. TOPRAK, a.g.e 4 Kasım 1989

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, ileride göreceğimiz gibi Cumhuriyet dönemindeki Kadın Birliği'nin ve kadın haklarının elde edilişinin, Tanzimat'ı izleyen yıllarda filizlenen kadın dergi ve örgütleriyle doğrudan ilişkisi de tarihsel bir gerçekliktir.

Osmanlı kadın hareketinin düşünsel temellerinin oluşmasında İmparatorluk'taki bu değişikliklerin yanı sıra, dünya kadın hareketinin o dönemde eğitim ve siyasal haklar çevresinde yoğunlaşan savaşımları da etkili olmuştur.

19. yüzyılda bilim ve tıpla ilgili yapılan birçok buluş ve aydınlanma çağının getirdiği eşitlikçi fikirler ışığında yerleşik değerlerde, gelenek ve göreneklerde büyük sarsıntılar yaşanmış ve bu durumun bir uzantısı olarak feminist hareketler güç kazanmış ve tüm dünyada kadının toplumsal konumunda değişiklikler görünmeye başlamıştır.

Daha "1792'de Mary Wollstonecraft, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Olympe de Gournes'un Kadın Hakları Bildirgesi ve yurttaşın bireysel özgürlüklerini devlet müdahalesine karşı korumak üzere 15 Aralık 1792'de Amerika Birleşik Devletleri'nde kabul edilen Temel Haklar Yasası'ndan (Billi of Rights) esinlenerek yazdığı feminist manifestoyu, Kadın Haklarının Savunusu (Vindication of the Rights of Women) kitabını yayınladı.

Burada kadınlar için eğitim hakkının önemini savunuyor, medeni ve siyasi hakların tanınmasını talep ediyordu.

Kadınların varolan durumda erkeklerin gerisinde kalmalarını, mahkum edildikleri cehaletin doğal bir sonucu olarak görmekteydi.

Kadınlar için maddi bakımdan kocalarına bağımlı olmaktan çıkabilmelerini sağlayacak bir iş ya da meslek edinmenin gereğine inanmıştı."(4)

1869'da, her iki cins için de eşit eğitim fırsatları ve kadınlar için oy hakkı savunucusu olan John Stuart Mill'in Kadınların Uyraklılığı Üzerine (On the Subjection of Women) başlığıyla yayınlanan denemesi kadın hareketleri üzerinde önemli etkiler yapmış ve 1890'da Amerikalı Kadınlar Ulusal Oy Hakkı Derneği (National American Women Suffrage Association), 1897'de İngiltere'de Kadınların Oy Hakkı İçin Ulusal Birlik (National Union for Women Suffrage) kurulmuştur. 1850'de İngiltere'de yalnızca burjuvaziye mensup kızların alındığı orta öğrenim kurumları açılmış, Fransa'da kızlar için ilkokul olanağı 1850'de, orta öğrenim

(4) N. BENSADON; Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.49

olanağı 1863'de doğmuş, 1893'de Almanya'da ilk kız lisesi açılmış, 1861'de Rusya'da kadınlara da eğitim hakkını veren milli eğitim reformu başlatılmıştır.

Bu arada Jane Austen, Bronte kardeşler, George Eliot, George Sand, Ségur Kontesi, Severine gibi kadın yazarlar ortaya çıkmış ve Avrupa'da, Amerika'da moda, analık, edebiyat, sanat, kadın hakları ve kadın özgürlüğü konusunda yayın yapan dergi ve gazeteler yayın dünyasına girmiştir. (5)

Gerek dünya çapındaki ilerlemeler, gerek İmparatorluk'taki dönüşümler Osmanlı kadınının durumunu etkilemiştir. Tüm diğer ülkelerde olduğu gibi zorunlu radikal yasal değişikliklerin (Cumhuriyet sonrasında yasalaşan medeni ve siyasal haklar) yapılmasından önce toplumun, erkeklerin ve en az erkekler kadar kadınların tutumlarının değişmesi gerekmiştir. Bu tutumların değişmesi kadın hareketinin düşünsel temellerinin yerleşmesinin birincil zorunluluklarından; aynı zamanda gelişen kadın hakları savaşımlarının bu tutumları değiştireceği gerçeği de yadsınınamaz. Tanzimat'la kadınlara açılan yol budur ve Cumhuriyet'ten sonra kazanılan haklar bu yoldaki savaşımların sonucu olacaktır.

(5) "Presse Feminine, Presse Feministe, Recherche sur deux siecle d'histoire", Penelope No:1 (VI-IX 1979) s.2-44

Tüm bu gerçekler çerçevesinde okullar, dergi, gazete ve kitaplarda düşünsel temelleri atılan kadın hareketi örgütlenecek, dönemin erkeği gibi devletin ve ulusun yurttaşı olma savaşımı verecektir.

Bu çağdaşlaşma olanaklarından ilk yararlanan ve kadınlarla ilgili talepleri dile getirmek için ilk bayrağı açıp, gazete ve dergilere yazı yazan, örgüt kuranların seçkin sınıfın kadınları olması bu gerçeği değiştirmez. (6) Kadın hakları bir bütündür ve tüm kadınlar içindir. Önemli olan savaşımında ve kazanımlardaki nitel dönüşümdür. Nicelik kaçınılmaz olarak onu izleyecektir.

Kadın haklarının yolunu açan bu düşünsel temellerin

-
- (6) Zaten "Bilinçli, yani kendi kendisinin bilincinde olan bir protesto hareketi olarak feminizm, insanlığın eşitliğini en yüksek ülkü sayan devrimci burjuva geleneğinin bir parçası olarak (...)" [J.MICHELL, A.OAKLEY; Kadın ve Eşitlik Kaynak yayınları, İstanbul Ankara, 1984 s.33], doğduğu için kadın hareketini tümüyle belli bir sınıfa atfedip yadsımak olanaklıdır. Ancak, özellikle 20. yüzyılın sonunda bakıldığında gerek Türkiye'de gerek dünyada feminist hareketin başarılarının her sınıftan kadına, tüm topluma yararları açık bir gerçektir.

atılması konusunda, aynı dönemde kadın sorunsalını bizzat yaşıyan, çeşitli yapıtlarında bu konuyu irdeleyen ve giderek öne sürdüğü çözümler doğrultusunda örgütlenmelere katılan Halide Edip de bize somut örnek oluşturacaktır.

A- KADIN SORUNSALININ ÇAĞDAŞLAŞMA OLGUSU BAĞLAMINDA GÜNDEME GELİŞİ

Osmanlı toplumsal örgütlenme sisteminde kadın, dinselkültürel etkenlerin otoritaryen ve ataerkil gelenekselliğin içinde daima ikinci planda tutulduğu gibi, ikinci sınıf insan addedilerek erkek-egemen toplumun bir üreme aracı olarak kalmaya mahkûm edilmiştir. Erkeğin üstünlüğü ve buna bağlı olarak kadının erkeğe eşit olmadığı düşüncesinin Müslüman-Türk toplumunda geçerli değeri olması, kadın hareketinin Türkiye'de ne denli güç bir noktadan işe başladığını göstermeye yeterli olur sanırız.

Hukuki düzenin de, kadının toplumsal statüsünü yukarıda betimlenen çerçeve içinde kesin bir katılıkla belirlediği ortamda, kadının medeni hakları son derece sınırlıdır. Şeriat, çok eşli evlilik kurumunu onaylamaktadır. Evlenme ve boşanma konusunda kadının söz hakkı yoktur. Mirasta ve tanıklıkta kadının payı ve ifadesi erkeğinkine göre yarı yarıyadır.

Özetle kadın, kafes arkasında, çarşaf içinde ve gerçek yaşamın hareketliliğinin çok uzağındadır.

Yine aynı toplumsal değerlerin gereği olarak kadın, eğitim alanının da neredeyse dışında tutulmaktadır. Yedi-sekiz yaşına dek medreselerin ilk sınıflarına gidip dua öğrenmesine izin verilen kadına, öğrenimin bundan sonraki aşamaları tamamen kapalı tutulmuştur. Çalışma yaşamında ise kadının hiçbir yeri yoktur.

Öte yandan, belediyece saptanmış "narh" üzerinden alım satımın yapıldığı "avrat pazarları" yürürlüktedir.

"Kayıtlara göre, Tanzimat öncesi dönemde İstanbul'da, 60.000 beyaz kadın köle, sarayları, konakları ve seçkin kişilerin evlerini süslemekteydi. 14-18 yaşlarındaki güzel bir kadın tutsağın fiyatı 60.000 kuruş idi". (7)

Ekonomik bağlamda, belirgin olarak kendi kendine yeterli küçük aile üretimine dayalı Osmanlı toplum yapısı içinde kadın, hem kırdan hem kentte aile kavramına hapsedilmiştir. Kırsal alanda ürettiğini tüketen köylü ailesinde kadın, bir yandan tarlada çalışmakta bir yandan da

(7) E.Z. KARAL; Kadın Hakları Sorunu ve Atatürk, Türk Dili, Cilt XXXII, sayı 290, 1 Kasım 1975, s.607

tarladan elde ettiği ürünleri işleyerek yiyecek ve giyeceğe dönüştürmektedir. Üretimden tümüyle kopmuş, dolayısıyla ekonomik açıdan erkeğe son derece bağımlı olan kentli kadın ise, ev işleriyle uğraşmakta, evdışı yaşamı da en ince ayrıntısına dek devletçe düzenlenmektedir. Tanzimat'ın ilanını izleyen yıllara kadar, aile dışına çıkabilmesi için eğitim ve çalışma gibi tüm yolların kapalı tutulduğu, kamu yaşamının neredeyse kendisine men edildiği Osmanlı kadını, pek tabiidir ki ailesinin ürettiği değerler sistemini yeniden üretmekten başka bir olanak bulamamış, kendisine yeni seçenekler yaratamamış, böylece kadınlık konumunu sorgulamak fikrini gündeme getirememiştir.

Dul kadının yeniden evlenmesine, dönemin Akdeniz ve Rus alışkanlıklarının tersine çok sıklıkla rastlanması da Türk kadınının aile dışında ne denli var olamadığını gösteren önemli bir olgudur. (8)

Şirin Tekeli'nin sözcükleriyle özetlersek;" (...) Osmanlı toplumunda kadın, devlet, din ve ailenin tutsağı, devletin kulu olan erkeklerin (baba, koca, kardeş, oğul)

(8) A. DUBEN; "19. ve 20. yüzyıl Osmanlı-Türk Aile ve Hane Yapıları", Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 1984, s.102-103

kulu, yani eşitsiz ilişkilerin mutlak anlamda "tabî" konumunda kişisiydi. (9)

Kadınlık durumunun böylesine sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş evresine neden arama gereği duyan Osmanlı aydını, çözümü çağdaşlaşmada bulmuştur.

Genellikle Batı'da ya da batı tarzı eğitim görmüş, en az bir yabancı dili çok iyi bilen, yabancı yayınları izleyen, toplumu ve devleti yönlendirebilme gücü yadsınamayacak bu fikir adamları için, Batı'da esen özgürlükçü, eşitlikçi, insan haklarından, bireyden yana devrim rüzgarlarının ve yine Batı'da yükselen feminist hareketin etkisiyle, gerekli çağdaşlaşma yolunda kadın sorunsalının gündeme getirilmei kaçınılmaz olmuştur.

1- TANZİMAT'IN İLANINI İZLEYEN DEĞİŞİKLİKLER

Çalışmamıza başlangıç tuttuğumuz 26 Şaban 1255 (3 Kasım 1839)'da Gülhane'de okunan Tanzimat Fermanı, özel olarak kadınları ilgilendiren bir bölüm içermemektedir. Hatta Ferman'ın bu özelliği, 1 Aralık 1839'da Paris'te

(9) Ş. TEKELİ; "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", Yapıt, sayı:9, Şubat-Mart 1985, s.51

yayınlanan l'Univers gazetesinin konuyla ilgili haberinde şu biçimde dile getirilmektedir:

"İstanbul muhabirimize nazaran, Hatt-ı Şerif, Türk kadınlarını hayli inkisara uğratmıştır. Kendileri için bir nevi kurtuluş fermanı olacağını ümit ettikleri bu Hat'ta en küçük bir vaadin dahi mevcut olmayışı, Türk hanımlarının izzet-i nefsinin cerihadar etmiştir". (10)

Oysa idari, yasal alanlarda ve eğitimde önemli değişikliklerin kaynağı olan Tanzimat Fermanı Batı'nın bütün devrimlerinde, özellikle 1789 Fransız Devrimi'nde öne sürülmüş olan insan hakları fikirlerinden alıntıları içerir. Bu ilerici fikirler, her ne kadar doğrudan kadın-erkek eşitliğini gündeme getirmiyorsa da, fermana vurgulanan hukukun üstünlüğüne dayalı çağdaş hukuk devletini yaratmanın, kadının içinde bulunduğu koşullar değişmedikçe gerçekleştirilemeyeceği kısa zamanda anlaşılacak, kadın hakları için küçük, ama anlamlı adımlar atılmaya başlanmıştır. Nicel yayılımı kısıtlı da olsa, bu gelişmeler nitel açıdan önemli değişikliklerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Osmanlı devletinde III. Selim'le başlayan, II. Mahmud'la devam eden, 1826'da Yeniçeri örgütünün kaldırılmasıyla daha rahat sürdürülen çağdaşlaşmaya büyük

(10) Y.KÜÇÜK; Aydın Üzerine Tezler, 1. Cilt, Tekin Yay., Ankara, 1985, s.703

ölçüde eş anlamda kullanılan Batılılaşma hareketi, Tanzimat Fermanı'nın ertesinde Abdülmecid zamanında ilk meyvelerini vermeye başlamıştır.

a- YASAL DEĞİŞİKLİKLER

"Tanzimat devri, hukuk sahasında bir düalizm arzeder. 1839'dan önce, Osmanlı devletinde sadece İslâm hukuku câridir. Her ne kadar Padişah iradelerine dayanan bir örfi hukuk mevcutsa da, prensip olarak, bu hukuk İslâm hukukuna aykırı olamaz. (...) 1839 tarihinden sonra İslâm hukukunun yanında Avrupa'dan iktibas edilen kanunlar da uygulanmaktadır."(11)

Tanzimat'tan sonraki bu hukuki reformlarda Medeni Kanun sorunu önemli bir yer almıştır ve daha ileride göreceğimiz gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan çelişik yaklaşımlar bu dönemde de görülmüştür. Bir kısım devlet adamı, Avrupa kanunlarından ve özellikle Fransız Medeni Kanunu'ndan yararlanmasını istiyordu. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak yarı-bağımsız bir yönetim kurmuş olan Mısır, bu yolu seçmiştir. Bu akımın başında ünlü devlet adamlarından Âli Paşa bulunuyordu. Diğer

(11) H.CİN; İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, A.Ü. Huk.

bir kısım devlet adamı ise, İslam hukukundan alınacak hükümleri içeren bir medeni kanunu savunmaktaydılar. Daha tutucu olan bu akımın başında ise, medreseden yetişmiş bir ilim adamı olan Cevdet Paşa bulunuyordu. Dinî anlayıştan yana bu ikinci grubun fikri galip gelmiş ve Medeni Kanun görevini görmüş olmakla beraber, medeni hukukun şahıs hukuku, aile hukuku, miras hukuku gibi bölümlerini kapsamayan Mecelle hazırlanmıştır.

Özellikle aile hukukunun batılı anlamda yeniden düzenlenmesini gerektiren değişiklik, Türk ailesi için henüz söz konusu değildir. "Ancak Tanzimat'tan sonra, 1841 yılında bazı evlenme meselelerine ilişkin olarak çıkarılan bir fermanla bahsedilmektedir. Velisi tarafından evlenmesine izin verilmeyen baliğe kızların ve dul kadınların kadı izniyle evlenmesi bu fermanla temin edilmiştir. Fermanda yer alan diğer önemli bir hüküm de, memleketin bazı yerlerinde âdet hükmünü alan başlık vb. gibi para verme usullerinin terkedilmesine dair olan hükümdür." (12)

Birçok Avrupa ülkesi ve Amerika Birleşik Devletleri ile aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nde de köleliğe karşı çıkan yasalar hazırlanmıştır." (...) 1847'de bir irade-i

(12) İbid, s.287

seniye çıkarılarak İstanbul esir pazarları kapatıldı. 1854' de beyaz esirlerin, 1857'de siyahilerin alım satımı yasaklandı."(13)

O zamana dek kadınlar ancak erkek çocuk bulunmadığı zaman ve tapu bedelini ödeyerek babalarının toprakları üzerinde hak sahibi olabilmekteyken, 1856 Arazi Kanunu ile birlikte kız evlatların babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşleri gibi veraset hakkına sahip olmaları sağlanmıştır.

Öte yandan, Osmanlı hükümdarlarının birçoğu, kadın kıyafetlerinin, ev dışında varolma biçimlerinin fermanlarla düzenlenmesi konularıyla ilgilenmiştir. Osmanlı'da gelenek ve göreneklerin oluşturduğu sosyal kontrol mekanizmaları öylesine güçlüyken devletin, kısıtlı da olsa bazı açılımları başlattığı bir dönemde böyle baskıları sürdürmesi Tanzimat dönemine özgü bir ikilemin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Doğu ve batı gelenek ve kültürlerinin birbirine karışması söz konusudur. İlerideki büyük dönüşümleri gerçekleştirecek eğitim ve yasa değişiklikleri yapılırken, bir yandan da 16. yüzyıldan beri devam eden kadınların toplumsal yaşamda varolma biçimlerini fermanlarla belirleme alışkanlığının sürmesi değişimin dinamiği açısından pek şaşırtıcı değilse de çarpıcıdır.

(13) E.KURAN; "Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişmesi", Milli

1900'lü yılların başına kadar ulaşım araçlarında kadın-erkek ayrımını sürdürecektir, kadınları, kocalarının faytonunda bile görünmekten alıkoyacak, kadınların nerelerde, hangi koşullarda bulunabileceklerini, nasıl giyineceklerini saptayacak fermanlar yayınlanmış, yani kadınların tüm kamusal yaşamı, devlet tarafından ayrıntıları ile belirlenmiştir.

15 Ağustos 1891'de Levant Herald gazetesinde çıkan haber bu olguya tanıklık etmektedir.

"Majesteleri Sultan'ın buyruğu ve Şeyhülislam'ın talebi üzerine, Danıştay'ın olurlarını alan İçişleri Bakanlığı, Müslüman kadınların giyecekleri giysilerin niteliğini ve nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirleyen kuralları koymuştur. Genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ve ziyaretler yapmak Müslüman kadınlara yasaklanmıştır. Polis memurları en büyük uyanıklığı göstermeye ve kurallarda öngörüldüğünden daha ince bir çarşaf giymeye cüret eden bir kadın görür görmez, tutanak tutmaya çağırılmışlardır. Tutanak, kurallara karşı gelen kadının adını, kuralları çiğneyişin tüm ayrıntılarını içerecektir; tutanak İçişleri Bakanlığı'na ve Polis Müdürlüğü'ne iletilecektir. Bundan başka, Müslüman kadınlara arabayla ya da yaya olarak Beyazıt, Şehzadebaşı ve Aksaray semtlerine gitmek, oralarda gezinmek, Kapalıçarşı'ya girmek ve dükkanlara girip oturmak yasak edilmiştir. Bu kuralların çiğnenmesi halinde, karşı

gelenler, ceza yasasının 254. maddesi uyarınca kovuşturulacaktır, kullanılan arabanın sürücüsü de kadın gibi cezalandırılacaktır. Bunlara ek olarak, Müslüman kadınların genel yerlerde gruplar halinde toplanmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Bu tür bir grubu gören bir polis, kadınlara dağılmalarını emretmekle yükümlüdür. Bu dağılma çağrısı, gruptaki en yaşlı kadına, yanındaki öbür kadınlara yöneltilecektir. (Tüzüğün son bölümü, erkeklerin genel yerlerde kadınlara karşı nasıl davranmaları gerektiğine ilişkindir.) Herhangi bir erkek bir kadına laf atar ya da işaret ederse, ceza yasasının 202. maddesi uyarınca cezalandırılacaktır." (14)

Öte yandan, padişahların İstanbul kadınlarının kıyafetleriyle ne denli ilgilendiklerini gösterir bir başka belge de, II. Abdülhamid'in pek ilerici ve makûl gerekçelerle olmasa da, çarşafı yasakladığı 2 Nisan 1892 tarihli belgedir:

"Bugün cuma selâmlığı töreninden sonra Teşvikiye'deki silahhâneyi Padişah Hazretleri teşrifle oradan saraylarına dönerler iken yolda, tuhaf bir şekilde bellerinden bağlı

(14) B. CAPORAL; Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1982, s.143-144

siyah çarşaflara bürünmüş ve yüzlerini de siyah renkte ve gayet ince peçelerle örtmüş bazı kadınlar gözüne ilişmiş, bunların örtünmemiş denilecek halde açık saçık bulunmalarına ve adeta matem elbisesi giymiş Hristiyan kadınlarına benzemelerine bakılarak birden bire islâm olduklarında tereddüt buyurulmuştur.

İzaha muhtaç olmadığı gibi büyük islâm devletinin ayakta durması, devamı ve yükselmesi kadın ve erkek bütün Müslümanların her türlü hal ve hareketlerinde şeriatın yüksek hükümlerine son derece dikkatle uymalarına bağlı olup aksi hal Allah esirgesin gerek fertler gerek devlet için mâddi ve mânevi sonsuz zararlara sebep olacağından islâm kadınlarının Allahın emirlerinden bulunan örtünme usul ve kaidelerine fevkalâde dikkat ve itina etmeleri lüzumunu beyana hacet olmadığı, bu çarşaflar ise islâm kadınlarınca örtünmeye asla uygun ve müsait olmadığı gibi bir maksatla şuraya buraya girmek için bazı münasebetsiz erkekler tarafından da bir fesat ve melânet perdesi olarak kullanılmakta olup hatta geçenlerde bir erkek bu suretle çarşafa bürünerek kadın kıyafetinde silahlı olarak bir eve girip içerdeki kadının üzerine hücumla çaldığı eşyayı pencereden arkadaşına atarak savuşmuş olduğundan dindarlık ve maslahat bakımından meydanda olan zararlarından ötürü icap edenlere munasip bir şekilde anlatılıp tensihlerde bulunmak suretiyle kadınların çarşaf giymelerinin

yasaklanması Padişah emri iktizasındadır bu hususta emir sahibindir.

2 Nisan 1892

Hükümdarın Başkâtibi Süreyya"(15)

1901 yılı Ağustos ayında Türk gazetelerinde yayınlanan benzer bir duyuru yabancı gözüyle şöyle yorumlanıyordu:

"İşte merak saikasıyla, Türk gazetelerinin Ağustos 1901'de yayınladıkları ve Sultan'ın hükümetinin, kuşkusuz hoş görülebilir bir utançtan, İstanbul'un Fransız, İngiliz ve Rum gazetelerine bir çevirisini dercetmeyi katiyen istemediği küçük şahaser:

"Şer'i kanun, Müslüman hanımlara mutlak surette örtünmeleri ödevini yükler. Buna karşın, pazarlarda olduğu kadar diğer halka açık yerlerdeki gezintilerde, Müslüman edeb, tevazu ve alışkanlıklarıyla uyuşmayacak gülünç kılıklar giydikleri tespit edilmiştir. Namuslu ve iffetli kişilerin gözünde onları çirkin kılan bu uygulama, üzerlerine

(15) R.BULUT; "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 8, Mayıs 1968, s.35-36

yalnızca iğrenme bakışlarını çekmektedir. Bu kadar densiz bir giyiniş hükümdarımız, dinin ve Kur'an'ın koruyucusu, güvenin ve onurun canlandırıcısı, zât-ı şahane Sultan hazretlerinin olduğu kadar Şeriat'ın emirlerine de tecavüz etmektedir.

Gezinmek isteyen hanımlara birşey denmemekle birlikte, Şeriat ve Müslüman edebinin buyurduğu peçeye en ufak bir şekilde karşı gelenlere veya belli yerlere sık sık uğrayarak şehvi eğilimleri hareketli erkekler tarafından takip edilmeye meydan verenlere karşı sert davranma zorunluluğunu duyulacaktır (sic). Bu sonuncular arasından, Şeriat'la ve aynı şekilde âdabla uyuşmayan bu gibi çapkınlık arayışlarına girişenler dahi cezalandırılacaktır. Bu iki kategori suçluya, Şeyh-ül İslâmât'ın, zât-ı şahaneleri Padişahımız'ın bir iradelerinde gerekçesini bulan bir tebliğine uygun olan kanun ve yönetmelikler uygulanacaktır.

Bu emr-i şahaneyi kabul ederken, anlaşıldığı üzere, edebe aykırı koşullarda hanımları izleyecek erkeklerin olduğu gibi, belirtilen uygunsuzlukta giyinecek hanımların da gözünün yaşına bakılmadan cezalandırılacağını bildiririz."

Edeb ve umum ahlâkı ile ilgili sorunlar üzerine olan bu tarz kararnameler, Müslüman onuru ve edebinin dikkatli

bekçisi, milletin gerici ve bağınaz kısmının kuşkusuz gözünü boyamak isteyen hükümetin basit ikiyüzlülüğünden başka birşey değildir." (16)

Görüldüğü gibi Türk kadınının özgürleşmesinin güvenceye alınması Tanzimat'ı izleyen yıllarda henüz tam anlamıyla söz konusu olamamıştır. 1839 tarihinden itibaren İslam hukuku ve Avrupa hukukundan kaynağını alan kanun ve nizamnameler ağırlık kazandıysa da, padişah iradelerine dayanan ve eski değerleri yansıtır, onları yeniden üretmeyi sağlamaya çalışan örfi hukuk hâlâ varlığını korumaktadır.

Yöneticilerin ikilemli karar ve uygulamalarına rağmen kadın sorunsalının gündeme gelmesi ve çözüm aranan öncelikli toplumsal konulardan olması gerçekliğinin hukuk sistemini etkilemesi ve gerekse bu etkilenen hukuk sisteminin kadın özgürlüğü üzerinde nitel değişiklikleri yaratması ve yaratacağı tartışılmaz. Yenilikçi fikir ve uygulamaların altında geleneksel kültürün egemenliği sürse, hükümdarlar kadınları bazı semtleri yasaklamak cüretini gösterecekler de artık ilerlemelerin kapısı aralanmıştır.

(16) G.DORYS; La Femme Turque, Libraire Plon, Paris, 1902, s.114-115.

b- EĞİTİM ALANINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

"Ziya Gökalp'e göre "Asır terbiyesini memleketimize sokmaya çalışan Tanzimat'ın ilk şanssızlığı, Gülhane Hatt'ı Hümayunu'nda eğitime yer verilmemesi" idi."(17)

Bununla birlikte, 1845'ten itibaren eğitim işi ciddiyetle ele alınmış ve Abdülmecid'in mesleki ve genel eğitime önem verilmesi isteği üzerine yine 1845'de Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulmuş ve bu meclis, sibyan ve rüşdiye mekteplerinin ıslahını kararlaştırmıştır. 1846'da yayınlanan Sibyan Mektepleri Talimatnamesi'nde ise yazı yeteneğinin herkeste var olduğu kabul edilmekte ve kişiye yapılacak en büyük kötülüğün onu ümmi bırakmak olduğu kaydedilmektedir.

1856 Islahat Fermanı, temel siyasetine eğitimi koymuştur. "Her okul herkese açık olacak, cemaatler kendi kültür ve yazılarına uygun okullar açabilecekler, fakat bütün okulların programları ile öğretmenleri Meclis-i Maarif'in denetiminde tutulacak"tır.(18) Buna bağlı olarak 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.

(17) N.SAKAOĞLU; "Eğitim Tartışmaları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, s.479

(18) İbid, s.479

İlk kız okullarının kuruluşuna ait bilgiler 1778 yılına (19) dek inse de, Sultanahmet'de Cevri Kalfa mektebinde açılan ilk kız rüşdiyesi için 1862 yılını beklemek gerekmiştir. Söz konusu okulun açılışı hakkında Takvim-i Vekayi'nin bir makalesinde özetle şöyle denilmektedir:

"Bir memleketin yaşaması umumi terbiyenin alınmasına bağlıdır. (...) Şimdiye dek açılan mekteplerde erkek çocuklarımız ilm-ü irfan sahibi oldular.(20) Kızlarımızın ilim sahibi olmaları hem farz, hem de borçtur. Hayat mücadelesinde yorulan eşlerine yardımda bulunmak kızlarımızın vazifesidir. Bunu başarmaları da din ve dünyalarını bilmelerine bağlıdır. Kızlarımızın iffet ve kanaat sahibi ve itaatkar olmalarında ana ve babanın rolü büyük olmakla beraber, tahsilleri için Sultanahmet'de bu kere kızlarımızın tahsili için açılmış bulunan ve yeniden tanzim edilen mektep, kız çocukların gönderilmesi hususu bu mahalle derc olunarak ihtar olundu."(21)

"Aynı sırada Sultan Abdülaziz de bir ferman yayınladı: Öğrenmek ve ilerlemek her müslümanın borcudur.(...) Yeni

(19) S.KUMBARACILAR; "İlk Kız Okullarımız Nasıl Kuruldu?", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:4, yıl:5, 1 Mayıs 1969, s.77

(20) İlk erkek rüşdiyeleri ise 1848'de kurulmuştur.

(21) S.KUMBARACILAR; a.g.e, S.80

kuşaklar okuyup yazmayı, türlü becerileri öğrenmelidirler. Ana babalar ise çocuklarını başıboş bırakmayıp mutlaka okula göndermelidirler." (22) Bu belgeler aracılığıyla, basınıyla, yöneticisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitime, -her iki cinsin eğitime- verilmeye başlanan önem daha açıkça gözlemlenmektedir.

Saffet Paşa'nın maarif nazırlığı zamanında düzenlenen 1869 Maarif Nizamnamesi ise Fransız eğitim sisteminden etkilenmiş ve Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirmiştir. Çok yaygın olarak uygulanamayan, ama tartışmasız yeni bir düşünce tarzının ürünü olan bu nizamnameyle sibyan mektepleri, yani ilk öğrenim "6-11 yaşları arasındaki tüm erkek ve 6-10 yaşları arasındaki tüm kız çocukları için ayrımsız zorunsuz kılınmıştır. Her köyde ya da mahallede bir sibyan mektebi bulunacaktır. (...) Kız ve erkek çocukların eğitiminde hiçbir fark gözetilmeyecekse de bir arada bulunmayacaklar ve kız sınıflarında kadın öğretmenler görevlendirilecektir." (23)

"Kız rüşdiyelerinin muallimleri ilk teşkilatta yaşlı erkeklerdi. Yalnız nakış muallimleri kadındı. 1870'de Fatma hanım, ilk olarak Beşiktaş Kız Rüşdiye'sine müdire tayin edildi. Aynı sene nakış muallimi olarak çalışanları şu

(22) N.SAKAOĞLU; a.g.e., s.480

(23) R.ÜĞÜREL; L'Education de la Femme en Turquie, Paris, libraire Philosophique J.Vrin, 1936, s.68

suretle sıralayabiliriz: Ümmügülsüm Hanım, Fatma Hanım, Şebiha Hanım, Hatice Hanım, Adile Hanım."(24) Kız rüşdiyeleri için kadın öğrenmen yetiştirilmesi gereği üzerine açılan Darülmuallimat'ın 1873'de ilk mezunları vermesini takiben, rüşdiyelerdeki dersler çeşitlenmiş ve Arapça, Farsça, hesap, Sülûs ve rık'a yazı dersleri, coğrafya, kıraat, imlâ, nakış, ahlâk, ilmühal, kerrat cedveli, resim, müzik dersleri okutulmaya başlanmıştır. 1879'da, kız mekteplerinde Fransızca da ders programına eklenmiştir.

Öte yandan 1880 Nisanında, Vakıf gazetesinde çıkan yazı, kızların rüşdiyelere devam etmeye pek hevesli olmadıklarını belgelemektedir:

"Maarif Nazırı Münif Paşa'ya, kızlar mektebinin küşadına muvaffak olduklarından dolayı teşekkür olunur. Böyle bir mektebin devam ve bekası ve tevsii bir emr-i ehem iken ne kadar yazık ki mektep 1879 Martında açıldı(25) ve üç kız talebe kaydolundu. Böylece hesap edilecek olursa, mektebin senelik mevcudu onbeşi geçmeyecek ve böylece mektep devam edemeyecek bir hale gelecek. Bu hal-i iştimalle sebep, tâife-i nisâya tahsil-i ilm etmek lazaizini daha tamamiyle

(24) S.KUMBARACILAR; a.g.e. s.81

(25) Burada söz konusu olan Bab-ı Âlî'deki yatılı ve gündüzlü kız rüşdiyesidir.

tattırmamış olduğumuz olup artık bu misillü bir fikr-i bâtilı berteraf edip, kızları tahsil-i hüner ve mârifet ettirmek esbabına teşebbüs ve gayret etmeliyiz. Kızları olanlar bu mektebe kaydettirsinler, olmayanlar da teşvik etsinler." (26)

Ama katılım kısa sürede artmış, ilk yıllarda kız rüşdiyelerinde öğrenci sayısı 180-200 arasında bulunmaktayken, 1872'de Sultanahmet'den sekiz, Üsküdar ve Beşiktaş rüşdiyelerinden altışar öğrenci ve 1873'de toplam 57, 1874'de toplam 280 öğrenci mezun olmuştur.

1869 Nizamnamesi'ne kadar, genç kızların Rüşdiye'yi bitirdikten sonra eğitimlerine devam edebilmeleri olanaksızdır. Yalnızca varlıklı ailelerin kızları, yabancı mürebbiyelerden aldıkları özel derslerle öğrenimlerine devam edebilmekteydiler.

Oysa kız rüşdiyelerinde, kadın öğretmenlerin ders vermelerini(27) sağlamak için gerekli rüşdiye sonrası

(26) S.KUMBARACILAR; a.g.e, cilt. s.81-82

(27) Kız okullarında kadın öğretmenlerin görevlendirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir durum değildir. 1880'de çıkan bir yasaya göre, Fransa'da da kız liselerinde eğitim kadrosunun kadın olması zorunluydu. [BENSADON, N.; a.g.e, s.58]

okulların açılmasına karar verilmiş ama 1870'e dek bu gerçekleştirilememiş, kız öğretmen okulları için de 1869 Maarif Nizamnamesi'ni beklemek gerekmiştir. "Nizamname'de, İstanbul'da bir darülmuallimat kurulması ve sibyan ve rüşdiye olarak iki şubeye ayrılması isteniyordu. Nizamname'nin esprisine uygun olarak da her şubede gayr-ı müslimler için ayrı sınıflar açılıyor, ve bunlara ayrıca kendi din ve dillerini okuma imkânı veriliyordu (madde: 68-70-71). Sibyan şubesi iki sınıflı olup programında din ve ahlâk bilgileri, biraz Osmanlı grameri, tarih, coğrafya, hesap ve (...) dikiş, nakış, musiki ve bir öğretim metodu olan Usûl-ü Tedris dersleri yer alıyordu (madde:69). Rüşdiye şubesi ise üç sınıflıydı.(...) Sibyan şubesinde okutulandan fazla olarak Arapça, Farsça, resim derslerinden başka bir farklılık yoktu. (...) Mektebin sibyan şubesi öğrencilerine ayda 30 kuruş, rüşdiye öğrencilerine ayda 60 kuruş burs tahsis edilmişti. (...) Darülmuallimat'da kadın öğretmenlerin ders vermesi istenmişti, fakat bunun sağlanması için kendisinin mezun vermesi gerekmekteydi."(28)

Nizamname'de öngörülen Darülmuallimat, 26 Nisan 1870' de Ayasofya'da görkemli bir törenle açılmıştır. Açılışta konuşma yapan Maarif Nazırı Saffet Paşa, özetle:

(28) C.Y.BİLİM; Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma 1839-1870, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1984, s.71-72

"Kadınlar, doğuştan itibaren kendilerine her türlü saygı gösterilmeye ve isteklerine uyulmaya layık oldukları gibi öğrenimlerine de dikkat ve titizlik gösterilmesi gerekmektedir. Bir çocuk, doğduğu günden okul hayatına başladığı güne kadar annesinin eğitimi altında bulunmaktadır. Bu zaman içinde çocukların zihinleri her çeşit iş ve güçten uzak bulunduğundan işittikleri şeyler zihinlerinde olduğu gibi yer eder. Bu bakımdan annelerin çocukların terbiyelerinde tamamen etkili olduğu şüphesizdir. Erkeklerin ilim ve kültür sahibi olmaları ne kadar lâzımsa kadınların dahi güzel kişiliklerini, mücevherler gibi çeşitli bilgilerle süslemeleri gerekir. Başlangıçta İslam kadınlarından edebiyat bilgisine sahip birçok kadınlar çıkmıştır. Bunların isimleri edebiyat kitaplarında yer almış ve kendileri zeka ve bilgi yönünden meşhur olmuşlardır. Avrupa'da dahi çok şair ve yazar kadınlar çıkmış olup yazmış oldukları değerli kitapları elden ele dolaşmaktadır.

Doğu ülkeleri halkının erkekleri ve kadınları akıl ve kişisel kavramları bakımından her türlü bilim ve fenni öğrenmeye ve her çeşit sanat ve ekonomi işlerini yapabilme imkanına sahip oldukları halde şimdiye kadar bu konularda geri kalanları ve dolayısı ile kadınların bütün ilim ve eğitimden mahrum kalmaları eğitim yoksunluğundan gelmiştir. (...)

Durum şudur ki kızların öğrenim ve eğitim yaparak kişilik kazanmalarına bu yolda bir emir ve söz olmayıp bilakis erkeklerin ilim ve fen öğrenmeleri için yapılan teşvikin kadınlar için dahi söylendiği "ilim yapmak her müslüman erkek ve kadına şarttır" diyen peygamberimizin sözü ile de kesindir. İyi terbiye görmüş ve birçok kitap okuyup inceleme yaparak dünya gidişatı hakkında bilgi sahibi olmuş olan kadınlar bütün durumlarda namuslarını koruma ve değerleri hakkında sahip olmalarının kendilerine düşen ilk görevleri olduğunu kabul edecekleri şüphesizdir"(29) diyerek kızların eğitiminin gerekliliğinin tartışılmazlığın vurgulamış, ancak bunu temel hak olarak değil, aile ilişkileri bağlamında toplumsal yaşamın çağdaşlaşması amacıyla gündeme getirmiştir. Ayrıca Saffet Paşa, o güne kadar kadının eğitim dışı bırakılması olgusunu dine yormak şöyle dursun, dinin kadın eğitiminden yana olduğunu belirtmiştir. Belli başlı Batı ülkeleri gözönüne alınırsa, onlarda da kızların eğitim olanaklarını aynı tarihlerde kazandığı gözlenir. Bu nedenle İslam dinini tek suçlu ilân etmemek belki doğrudur. Ayrıca, o günkü kamuoyunu kız eğitime taraftar olma gibi ilerici tutumlara çekerken, dini kaynak göstermenin yeni değerlerin benimsetilmesinde önemli rol oynayabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

(29) T.TEMELKURAN; "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", Belgelerle Türkiye Tarihi Dergisi, Sayı: 36, Eylül 1970, s.65-66

Öte yandan, 1876 yılında Kanun-u Esasi'nin 114. maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda kız-erkek tüm çocukların öğretimin birinci kademesine devamı zorulu kılınmış, böylelikle kadının eğitim alanında erkekle eşitliğinin anayasal güvenceye alınmasının en önemli ilk adımı atılmıştır.

Kızlar için lise düzeyinde eğitim veren okullar ise ancak II. Meşrutiyet devrinde, 1913-14 yıllarında İstanbul İnas Sultanisi (İstanbul Kız Lisesi) adı altında açılmıştır. Bunu Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri takip etmiştir.

Öte yandan, 1860 yılında yetim kız ve erkek çocuklar için açılan İslahane daha sonra meslek okuluna dönüştürülmüş, 1869'da Tophane-i Amire idaresinde kaldıktan sonra Maarif Nezareti'nin eline geçmiş ve İstanbul'da buna bağlı Vezneciler'de ve Cağaloğlu'nda yatılı, Horhor ve Doğancılar'da gündüzlü olmak üzere kız sâneyî mektepleri açılmıştır.

Eğitimde meydana gelen, Türk kadını için son derece anlamlı bu nitel dönüşümlerin kısa vadeli bir sonucu olarak, Moslem World dergisinin 1 Ocak 1913 (30) tarihli nüshasında "Türk Kadınlığı" başlıklı haberde kız okullarıyla ilgili rakamları görmek ilginç olacaktır.

Söz konusu haberde, erkek okullarının sayısı ile bir karşılaştırma yapılarak, "kızlar için bir, erkekler için otuziki öğretmen okulu, kızlar için bir, erkekler için onsekiz lise (idadi), kızlar için kırkbeş, erkekler için yüz kırksekiz rüşdiye, kızlar için ikiyüzonaltı, erkekler için ikibinbeşyüzaltmışbir ve karışık ikibinüçyüzseksenekiz ipdidai (ilkokul)" (31) açılmış olduğu bildirilmektedir.

Nicel olarak pek anlamlı olmasa da, eğitimdeki tüm bu temel gelişmeleri takiben, aydınlar arasında kadın eğitime verilen önemin yaygınlaşması ve gelişen kadın hareketinin etkisiyle 1915 yılında İnas Darülfünunu kurulmuştur. Haftada dört gün verilen, İstanbul Üniversitesi Konferans Salonu'ndaki dersler, kadın hukuku, kozmografya, fen bilgisi, genel sağlık ve kadın sağlığı, el becerisi, tarih ve pedagojiden oluşmaktaydı.

"Üniversitede kadınlara ilk açılan fakülteler Fen ve Edebiyat Fakülteleridir. 1915'de edebiyata 8, matematiğe 3, biyolojiye 10 (...) öğrenci yazılmıştır. 1917'de ilk mezunlar, edebiyattan 8, matematikten 3, biyolojiden 10 kişidir. Hukuk Fakültesi 1921-22'den itibaren üç öğrenci kabul etmiş, Tıp Fakültesi (...) 1922-23'den itibaren kız öğrenci almaya başlamıştır." (32)

(31) İbid, s.83

(32) Ş. TEKELİ; Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s.200-201

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi "(...) 1914'de faaliyete geçti. (...) Bu okul, ilk yıl, yalnız resim bölümü için öğrenci kabul etti. Heykel için öğrenci kabulü ikinci sene içerisinde yapıldı." (33)

"Kız öğrenciler 1900 yılından beri faaliyette bulunan Darülfünun-u Şahane öğrencileriyle bir arada ders takip etmek istiyorlardı. 1920'de kızlar erkek öğrencilerin dersanelerine giderek onlarla yan yana oturdular. Bu oldu-bittiği Darülfünun talebesi de tanıdı ve ancak 1921 Eylül'ünde üniversite öğreniminde kadın-erkek ayrımı sona erdi." (34)

Görüldüğü gibi 1778'de küçük kırpıntılarla başlayan kadın eğitimi, 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı'nı izleyen yıllarda eğitimsizliğin ve kadının geri konumunun İmparatorluk'un içinde bulunduğu çıkmazla yakın ilişkili olduğu saptamasıyla yoğunlaşmış ve 1923'de Cumhuriyet'in ilanından önce üniversiteye kız öğrencilerin kabulü düzeyine dek ulaşmıştır.

Kuşkusuz bu gelişmeler nicel açıdan önemli patlamalara varmamıştır; ancak anayasayla güvenceye alınan, iki cins

(33) T.TOROS; İlk Kadın Ressamlarımız, Ak Yayınları, İstanbul, 1988, s.42, 45-46

(34) E.KURAN; a.g.e., s.31

için de ilk öğrenimin zorunluluğu kazanımının 2000'li yıllara çok yaklaştığımız şu günlerde bile bir ileri aşamaya götürülememiş olması, o dönemdeki nitel dönüşümün ne denli anlamlı olduğu hakkında bize fikir vermektedir.

2- KADIN SORUNSALININ BASIN VE YAYIN ALANINA YANSIMASI

Tanzimat'tan sonra başlayan toplumsal değişme içindeki ağırlık noktalarından biri olarak kadın sorunu, devrin fikir ve yazın hayatında da çok geçmeden yerini almaya başlamıştır. Son dönem Osmanlı toplumunda kadının değişen konumu, bir yandan basın-yayın alanında ve aydınlar arasında bu sorunun gündeme gelmesini gerektirirken, bir yandan da konunun böylesine sorgulanması, Türk kadınının toplumsal gelişmesini hızlandırmıştır.

Kadın sorunsalı, basın, fikir ve edebiyat alanlarında hem artık kendi geleceklerini tayin etmek isteyen kadınlarca hem de toplumun uygarlık düzeyinin kadının uygarlık düzeyine bağlı olduğuna inanan diğer aydınlarca irdelenmiştir. Halka sesini duyurmak için gazete ve edebiyata başvuran Osmanlı aydını, kadının geri bırakılmasının ülkenin geri kalması üzerindeki etkisini saptamış, dinden ve aileden pek vazgeçmese de kadınlık durumunun değişmesinden yana tavır almıştır.

Eğitimin yalnızca okullarda verilemeyeceği ya da basın ve yayının kamuoyu oluşturmadaki yeri anımsandığında,

kadının konumunun dönüşümü bağlamında gazete, dergi ve kitapların önemi ortadadır. Bu yüzden kadının bağımsız kimliğini amaçlamasa da, basın ve yayın alanında üretilen fikirler, açılan tartışmalar ister istemez tutum ve değerlerin bu yolda değişmesini gerektirecektir.

Kadınların yayın dünyasında yerlerini almaları ise hem kadınlık durumunun değiştiğini göstermesi hem de kadınlık bilincinin oluşmasına sağladığı katkılar dolayısıyla önemlidir.

a- DERGİ VE GAZETELERDE KADIN SORUNSAĞI

Osmanlı İmparatorluğu'nda, yabancıların yayınları dışında ilk günlük Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi ilk kez 1 Kasım 1831'de yayınlanmıştır. Bu gazete her ne kadar devletin resmi organı niteliğinde olsa da başarı sağlamıştır. 1 Ağustos 1840'da çıkan ilk sayısında Ceride-i Havadis ise" çeşitli ülkelerde meslek, sanat ve eğitimle ilgili bilgileri Türk okurlarına duyuracağını belirtiyor" (35) sa da yarı resmi bir gazete olmaktan öteye gidememiştir. Ancak bu iki gazeteyle açılan yolda, Tanzimat reformlarının getirdiği yenilikçi ortamda Türk basını doğmuş

(35) A.D.JELTYAKOV; Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1979, s.46

ve Agâh Efendi 21 Ekim 1860 tarihinden itibaren Tercüman-ı Ahval'i yayınlamaya başlamış ve kamuoyu tarafından ilgiyle karşılanan bu gazete kültürel katkılarıyla Osmanlı toplumundaki toplumsal ve siyasal dönüşümlere etkide bulunmuştur.

Diğer yandan kadınlara eğitim hakkının tanınmasıyla birlikte birçok gazete ve dergide kadın sorunları gündeme gelmeye başlamış ve çeşitli kadın gazete ve dergileri yayın hayatına girmiştir. Bilim, edebiyat, tarih, coğrafya gibi konulardaki yazılarıyla açık okul niteliğindeki bu yayınların zenginliği dolaylı ya da dolaysız olarak çağdaş kadın kimliğinin doğmasına yol açmış veya bu nitelikteki kadınların o zamana dek erkeklere ait basın dünyasına girişine neden olmuştur.

Kadın sorununun, basında ciddi olarak tartışılması, gerek devrinin, gerek sonraki devirlerin aydınlarını etkileyen, Tanzimat yazınının en önemli kişilerinden, şair, gazeteci, romancı, tiyatro yazarı, denemece, eleştirmen Namık Kemal'in, Şinasi yönetimindeki, 28 Haziran 1861'de çıkmaya başlayan Tasvir-i Efkar (36) gazetesinde yayınlanan

(36) Tasvir'i Efkar, "her sayısında Türk dilinde yapılacak reformlar, Türk edebiyatının demokratlaştırılması, batının bilim ve kültür düzeyine erişilmesi ve bu temel üzerine okulların yeniden örgütlenmesi gibi sorunları" [ibid., s.54], tartışan niteliğiyle, dönemin ilerici Türk aydınlarının kamuoyunu yönlendirmeye çalıştığı bir

"Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha"sı, 1288'de (1872) İbret'te (37) yayınlanan "Aile" ve 1289'da (1873) "Bizde Ahlakın Hali" başlıklı makaleleriyle başlamıştır.

"Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" ve "Bizde Ahlâkın Hâli" makalelerinde Namık Kemal, "(...) kızların okula devam edip çağdaş değerlerle uyum içinde bir eğitim görmelerini savunmaktadır". (38)

7 Teşrinsani 1288 (20 Kasım 1872)'de İbret'te yayınlanan "Aile" makalesinde Namık Kemal baskı altında hiçbir gelişme göstermeden ve nesiller boyu kısır döngü halinde yinelenen kadın hayatını anlatır:

"Hanım ise, altı-yedi yaşında iken kendini vasisi besler, vasisi giydirirmiş, onbeş-onaltı yaşına girince, vasi bertaraf olmuş, yerine bir zevc gelmiş -vakti olsun olmasın- Hanımın da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış, teehhülden sonra bebek gitmiş yerine bir kız gelmiş. O da büyümüş. Bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmaya

(37) İlk sayısı 13 Haziran 1872'de yayınlanan İbret, dinci görüşlere öncelik tanıyor da olsa "eğitim, bilim ve tekniğe büyük önem verdi, bunların Batı'da gelişmiş olmasının Batı'nın Doğu'ya karşı üstünlüğünü sağladığını belirtti". [İbid., s.89.]

(38) B.CAPORAL; a.g.e., s.59

mecbur ise kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmek muzhar olmuş, nihayet teverrüm etmiş." (39)

Aynı makalede yazar kocalara şöyle seslenir:

"Ey zevc-i bihaber! Meskeninde bir refikadır peyda olmuş. Niçin ailenin bârını bütün bütün kendi üzerine yüklenir de, yalnız kendi meşakkatini o biçareye tahmil edersin?" (40)

Kadın olarak kendi sorunlarına yabancı annelere de şöyle yazar Namık Kemal: "Ey bahtsız valide! Derdin ne ki daha vücudundan ayrıldığına teessüf edecek kadar müptela olduğun ciğerpareni kendi istediğin ve onun istemediği bir ecnebinin yatağına vermek için (...) sebep olursun?" (41)

Öte yandan "1868'de Ali Raşit ve Filip Efendi'nin çıkardıkları Terakki gazetesi, sayfalarında kadın hak ve özgürlüklerini savunan yazılara yer vermekle kalmamış yine aynı yıl içinde haftada bir yayınlanan Muhadderat (İslam Kadınları İçin Gazetedir) ismiyle bir de ek çıkarmıştır. Terakki'de ve Muhaderat'da sık sık işlenen temalar arasında, kadınlara öğrenim hakkı tanınması, çalışma olanakları

(39) NAMIK KEMAL, "Aile", İbret, No.56, 7 Teşrinsani 1288

(40) İbid.

(41) İbid.

verilmesi, çok karıllık ve kadın erkek eşitliği sayılabilir." (42)

"Terakki'nin tatil günü sayıları kadın sorununu ele alıyor ve "Mevkib-i Şarki" adı altında çıkıyordu. Bu sayılarda, çağdaş toplum içinde kadının da erkek kadar yararı olduğu fikri savunuluyordu. Gazetenin bir sayısında şöyle deniyordu: "Saçı uzun akli kısa" ifadesi, erkeklerin kadınlardan mutlaka daha akıllı olduğu anlamına gelmez.... Erkeklerin, kadınlardan daha gelişmiş olmaları hayatın önemli meseleleri içinde bulunmalarından ve tecrübe kazanmalarından ileri geliyor" (43) tarzında yorumlar yaparak kadınlık durumunun sorgulanmasının ortamını yaratan gazete aynı zamanda kamuoyunu, konuyla ilgili olarak yönlendirici çözüm yolları da önermekten geri durmamıştır:

"Sevgili haremelerimizin de erkeklere uygulanan eğitimden geçmelerinin zorunlu olduğunu kız çocuklarının okula gönderilmelerinin şart olduğunu, okuma yazma bilen bir kızın kocası tarafından artık edepsizce aldatılamayacağını

(42) A.İLYASOĞLU, D.İNSEL; "Kadın Dergilerinin Evrimi", Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler 1849-1984, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.164

(43) FINDIKOĞLU; "Tanzimat'ta İctimai Hayat", Tanzimat, 1940, s.33'den aktaran A.D.JELTJAKOV; a.g.e.,s.87

yazıyordu." (44)

1868 yılında Terakki'de Rabia imzasıyla yayınlanan yazı hem kadınların bu alana girişini göstermesi, hem sorunlarını saptayan kadınların isyan hakkını kendilerinde gördüklerini yansıtmaları açısından ilginç bir örnektir. Rabia, üslubundan anlaşıldığı üzere yazar değildir; ama kadınlığı ile ilgili somut soruları bir gazeteden herkese duyurmak isteyecek bilinçtedir:

"Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkar, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini hem de hepimizi geçindirebiliyorlar ve idare edebiliyorlar da; biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olmuyoruz? El ve ayak, göz akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalışımıza sebep olmuştur? Bunu hiçbir sağduyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle olmak gerekse idi, Avrupalı kadınlar da bize benzerdi." (45)

(44) SELİM NÜZHET, Türk Gazeteciliğinin Yüzüncü Yıldönümü Vesilesiyle, İstanbul, 1931, s.49'dan aktaran İbid., s.87.

(45) T.TAŞKIRAN; Women In Turkey, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1976, s.34

Basın dünyasındaki bu tür gelişmeler ve kadınlık konumundaki değişmeler yeni bir evreye yönelmektedir. Artık kadın dergileri çıkmaya başlamıştır.

1301 (1883-84) yılında Arife Hanım tarafından çıkarılan Şükûfezar, kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergidir. Derginin ilk sayısında yer alan önsözde Arife Hanım şöyle yazmaktadır: "Biz ki saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin alaycı görüşlerine hedef olmuş bir tayfayız, bunun karşıtını ortaya koymaya çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı da erkekliğe üstün tutmadan çalışma ve iş görme yolunda adımlarımızı atacağız." (46)

3 Mayıs 1310 (1894) tarihinde Tarık gazetesi başyazarı Mehmet Tahir halka hizmet etmek ve kadınlara faydalı gazeteler yayınlamak amacıyla, Dahiliye Nezareti'ne bir dilekçe ile başvurmuştur.

"İçişleri Bakanlığına

Saygı ile arz ederim ki:

Yedi seneden beri Osmanlı matbuatına hizmet ettiğim

(46) S.BİRSEL; İstanbul-Paris, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 1983, Ankara, s.6

gibi bugün dahi Tarik gazetesi baş yazarı olarak çalışmaktayım. Amacım padişahımız efendimiz hazretlerine ve halka hizmet etmek ve diğer medeni memleketlerde kadınlara ait türlü türlü faydalı gazeteler yayınlanmakta olduğu halde memleketimizde henüz bu yolda faydalı bir gazete neşr olunmaması Osmanlı Devletinin ilerlemesi bakımından bir noksan olup bendeniz memleketimizde bu noksanı telâfi ederek kadınlarımızın ilerlemesine hizmet etmek arzusunda olduğumdan yürürlükte olan kanun hükümlerine harfiyen uygun ve haftada iki defa yayınlanıp içindikiler dahi kemal-i edep ve iffet dairesinde yazılmak şartıyla kadınlara mahsus her türlü haller, faydalı makaleler ve günlük havadislerden ibaret olmak üzere "Hanımlara Mahsus Gazete" ismiyle bir gazete imtiyazının benim üzerime verilmesini arz ve istidamın lûtfen kabul edilmesini rica ederim. Bu hususta emir ve ferman emir verenindir. 3 Mayıs sene 1310 (1894).

İmza

Tarik Gazetesi Baş Yazarı Mehmet Tahir" (47)

(47) S.ARPINAR; "İlk Kadın Gazetesi (Kadınlara Mahsus Gazete)", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı:16, Ocak 1969, s.30

Hanımlara Mahsus Gazete, Pazartesi ve Perşembe günleri, sekiz sayfa halinde yayınlanmış, kadınların yazı ve şiirlerine yer vermiştir. Resimli olan bu gazetede ayrıca moda yazıları, dikiş, nakış, çeşitli ev eşyaları, çocuk bakımı dersleri, kadınların sosyal faaliyetleri, çeşitli dünya haberleri de görülmektedir.

"Gazetemizi neşretmekten asıl maksadımız menafî-i mülk ve devlete hizmet-i ciddiyyeden ibarettir" sloganıyla yayınlanan ve iki ayrı nüsha halinde basılan, âdi nüshasının bir yıllık abonman fiyatı 60 kuruşken, lüks nüshasının ki 95 kuruş olan Hanımlara Mahsus Gazete'nin 27 Eylül 1323 (1907) günkü örneğini ayrıntılı olarak incelemek bize kadın hareketinin bu önemli yayınını daha somut tanıtabilecektir:

"İstanbul'da bir kadın gazetesi.

1311'de kurulan "Hanımlara Mahsus Gazete", demek ki onbeş yaşında, In-folio formatında 8 sayfa olarak yayınlanıyor ve biri normal, diğeri lüks kağıt üzerine iki yayını var. Gerek Müslüman dinine gerekse Osmanlı İmparatorluğu'na yararlı genel ilgi konusu olan makaleleri yayına katmakta ve gönüllü işbirliği yapmak isteyenleri seve seve kabul etmektedir. Programı şöyle: sayılarından birinin, 27 Eylül 1323 tarihli olanının incelenmesi, bize, bunun neye benzediğini gösterecek.

Selâmlık merâsimi: Her Cuma olagelen, iyi tanınan bu törenin oldukça kısa özeti.

Şefkat nişanı: Sağlık şurası üyesi Namık Bey'in karısının en üst dereceye terfisi. Bilindiği gibi Şefkat, özellikle kadınlara ayrılmıştır.

Kadın kadına konuşma: Orucun mübarek ayı Ramazan'ın başındayız. Fazilet ve Safiye çok bilgece ve sağlığa tamamen uygun olan bu dini emri savunuyorlar. Oruçtan yalnızca vücut değil daha canlı ve ileri görüşlü kılınarak, soyut incelemelere, örneğin matematiğe yönelmeye daha yetenekli hale gelen ruh da yararlanır.

Asil Ramazan ayı nedir? -Herkesin en iyi olduğu, büyük-küçük, zengin-fakir, herkes için bir kutsanma ve mutluluk zamanıdır. Ayrıca diyebilir ki: "Selam sana, ey Ramazan ayı!"

Kadınlar Kongresi. - Almanya'da kısa bir süre önce yapılan, yetenekli hatipler tarafından evliliğe, aileye ve kadınların koşullarına ilişkin sorunların tartışıldığı, kongrenin raporu.

Değişik halklarda görünüm ve güzellik. Güzellik ve görünüm fikri, eğitime, uygarlık derecesine, kişilere, halklara göre fark edilir bir şekilde değişir: İşte kısaca bu makalenin içeriği.

Rayihalı sular: Bu suların hazırlama usûlü, hammaddelerin seçimi ve bunların elde edilişi üzerine.

Tesadüfat: Garip raslantılarla ilgili hikâyeler.

Şişman adamlar yarışması: Son yıllarda Avrupa'da ve Amerika'da yapılan acayip yarışmalar ve özellikle Marienbad'da yapılan bir at yarışı hakkında makale.

Bir yemek kitabı. -Bir yemek el kitabının- İngiltere'de yayınlanmış olan Home Noticy- Özeti; bazı parçaları tercüme edilmiş.

Binicilik ve kadınlar. -İngiltere'de uygulanan binicilik ve bu tür sporun yol açabileceği sonuçlar üzerine hekimlerin görüşleri.

Şuradan buradan. -Yabancı ülkelerde, İngiltere'de ve ABD'nde kadınların yaşamına ilişkin çeşitli haberler.

Son sayımızda sorulmuş sorulara yanıt. -İki soru sorulmuştu: Birincisine, Amerika'da Paris isimli birçok şehrin bulunduğu şeklinde yanıt veriliyor; ikincisine ise, camın Fenike'liler tarafından bulunduğu şeklinde. Gazete iki yeni soru daha soruyor: Coğrafi betimlemesi yapılan bir ülkeyi tanımak ve belli bir sayıyı meydana getiren

elemanları bulmak gerekiyor. Doğru sonuçları yollayan okuyucular arasından kur'a ile saptananlara ödülleri veriliyor.

Daha sonra reklam geliyor. Çok önemli üç sayfa kaplıyor. En sık ilânı verilen mallar, tuvalet eşyaları, iç çamaşır, giysiler, ipekliler, ecza ürünleri ile birçok ilân; daha başka, Wiener Bank Verein, bir fonograf ve kuyumcu dükkanı, vs.

Şu mutlakîyet zamanında ve sansür rejimi altında çıkarılan bir sayının içeriği işte böyle. Hikâye ve makalelerin seçimi, Osmanlı kadınlarının özellikle Avrupa dünyasını tanımaya istekli olduklarını belirtir görünüyor." (48)

Bu örnek sayıdan görüldüğü gibi gazete kadının mutfak gibi klasik rollerinden pek uzaklaşmasa da onu yeni bilgilere çağırmakta, dünya kadınlarından haberlerle evrenselliği sağlamaya çalışmakta, okunmasını kolaylaştıracak magazin yaklaşımı taşısa da bir uluslararası kadın kongresine de yer vererek kadın savaşımını bir kenara bırakmadığını göstermektedir. En yoğun baskı döneminde dinden vazgeçmeyip, onu ancak bilimsel temeller üzerine

(48) "Un Journal Féminin de Constantinople", Revue Du Monde Musulman, Cilt VI, Yıl: 1910, s.337-338

oturtmayı denemeye cesaret edilebilmek de, kadının geleneksel imajının değişmesine kadın biniciliğine değinerek katkıda bulunmaktadır.

Gazete, ayrıca gelirinin yüzde beşini gelinlik ve kimsesiz kızlara çeyiz parası olarak verip, kadınlar arasında dayanışmayı gündeme getirirken, bir yandan da kadınlar arasındaki en büyük eksiklik olan manevi dayanışmayı yerleştirmeye çalışmaktadır. (49)

Ölümcül bir hastalığa yakalanan yazar Makbule Leman (1865-1899) (50) için Hanımlara Mahsus Gazete'nin altmışıncı sayısında yer alan "Sıhhat" başlıklı makaleye yazarın

(49) Ataerkil düzende kadınların birbirlerini rakip görme eğilimleri belirgindir. Bu yüzden her dönemde, her yerde feminist hareketin önünde kadınların birlikte, ortak amaçları uğruna savaşmayı başarması, dayanışması çözülmesi gereken en önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Kadınlık bilincine varıldıkça, yüzyılların ataerkil koşullandırmaları kırılabilirdikçe rekabet yerini dayanışmaya bırakabilmektedir. Bu dayanışmanın doğuracağı kadın hareketi son tahlilde gerçek eşitliğin kapısını açacaktır.

(50) İçinde şiir ve düz yazılarının bulunduğu Ma'kes-i Hayal adında bir kitabı vardır.

altmışbirinci sayıda yayınlanan cevabı da yine devrin kadın dayanışmasını göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır:

"Ekseriya sonbaharda deniz kabarır, sahillere, kayalara çarpar, dökülür! İnsan nazarını sahile çevirmekten korkar, başını yukarıya kaldırır, daha ziyade ürkek! Bulutlar çatık çehresiyle onu teşhis ederek gusuni eşçar gibi titriye titriye serbezmini haşyet eder. Zîri payini de fevkı seri gibi karanlık görür, bütün bütün şaşırır.. Cisminin ineceği, ruhunun çıkacağı arz ve semadan başka kendine bir mekân arar gibi bir şeyler olur. Heyhat!..

Bir an olur: o sehabelerden birkaç katratı lâtife o coşkun deryanın üstüne serpilmeğe başlar. Serpildikçe yangın alevlerini söndürür gibi şiddeti telâtumu bastırır!

Sema rengi maîsi, deniz levni semaîsi ile münceli olur.

Meğer alami kalbiye dahi böyle imiş! Bunu bana muhterem gazetenizin altmışıncı nüshasındaki (Sıhhat) sernameli makalei âlicenâbâne, alelhusus orada şu (Ah... sıhhat manzumesini ağlamaksızın okuyamadık!) ve birkaç çift gözlerden boşanan yaşlar husuli ifakatı için duahân olduğumuz sırada aktığını... ilâh cümleleri ispat eyledi! Evet teessüratı kalbiye deryalar gibi coşsa kendine iştirak eden çeşmanı mürüvetkârandan mütereşşih katrei terahhum onu

kemali nezaketle teskine kifayet ediyor imiş. Fakat Allahımdan isterim ki: gerçek efkârı münevveresinden binatı nev'ini behredarı fazilet eyliyen ve âlemi edebiyatı kendine meftun ve minettar bırakan muharrirei mahsusamız İsmetlu (Emine Semiye) Hanımefendi Hazretlerini, gerek kendileri ile beraber ıstırabıma giryan olan insaniyetli hemşirelerimi hiç başka birsebepile girye-i teessüre mecbur etmesün daima saadette, sıhhatte berdevam etsün.

Duamın müstecap olmasında ümidim berkemaldır.

Çünkü kulûbi merza icabetkârı ahadiye pek karip bir mevkidir." (51)

Osmanlı Devlet Salnamelerinden anlaşıldığına göre, yayını 1325 (1909) tarihine dek süren bu gazete Batı'da o günlerde savunulmakta olan daha radikal feminist tezler yerine "iyi eş, iyi ana, iyi müslüman olmak" prensibine hizmet etmeyi yeğleyerek doğu-batı sentezini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Büyük ölçüde Tanzimat döneminin ürünü olan bu gazete, dönemin aydınları gibi, İslam ideolojisinden vazgeçmeksizin

(51) MAKBULE LEMAN, "Varaka-i Teşekkürîye", Hanımlara Mahsus Gazete, sayı:61, 25 Nisan 1312

Osmanlılığa Batı değerlerini eklemek istemiştir. Bu yolla aydınlanma felsefesinin gereği olarak halka ters düşmeden halk eğitilebilecektir.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda bireyin güvence altına alınması Tanzimat'la başlayan yeni bir olgudur; bu açıdan bakıldığında yalnızca kadının değil, erkeğin de bağımsızlığı pek söz konusu edilemez. Dolayısıyla bu dönemde kadının bağımsız bir birey olarak aile ve annelik dışında gündeme getirilmesini beklemek hayalci bir eğilim olacaktır. Ama geçilen bu aşamalar sayesinde ki, kadın ekonomik bağımsızlığını ve bir yurttaş olarak siyasal haklarını talep eder duruma gelebilecektir.

"Hanımlara Mahsus Haftalık Musavver Mecmua" sloganıyla çıkan Demet, Celal Sahir'in yönetiminde, Mesrur İzzet'in çizgileriyle ve dönemin ünlü jöntürkleri Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit, Ahmet Samim, Mustafa Namık, Server Cemal, Fazıl Ahmet ve Selim Sırrı'nın katkılarıyla yayınlanmıştır. Ünlü Osmanlı kadınlarını, yabancı ülkelerdeki kadınların yaşamını, kadınların eğitim sorunlarını, çocuk eğitimi, yüz bakımı ve moda gibi konuları işleyen dergi onaltı sayfalıktır.

1908'de Mehmet Rauf tarafından çıkarılan aylık, ortalama seksenaltı sayfalık Mehasin dergisinde ev işleri ya da güzellik gibi konulara fazla değinilmemiş, daha çok

kadınlara verilen konferanslar yer almıştır. Müslüman kadınların yaşam koşullarını daha iyileştirmeyi amaçlayan makalelerde kadınların esaretine son verilmesi, onlara meslek sahibi olma özgürlüğünün tanınması gerektiği savunulmaktadır.

1908 Meşrutiyet'inden kadınların umdukları somut hakları bulamayacakları çok kısa zamanda anlaşılmışsa da göreceli özgürlük ortamı kadın gazetelerinde taleplerin değişmesi olanağını doğurmuştur: Artık kadının ekonomik özgürlüğü gündeme gelmektedir.

6 Ekim 1911 tarihli Les Documents ou Progrès (52) dergisinin haberinde feminist bir dergi olarak nitelenen Mehasin, "başlangıçta çeşitli zorluklarla karşılaşmışsa da bugün ikibinbeşyüz nüsha basmaktadır" denilmektedir.

Artık Osmanlı kadının durumu iyiden iyiye değişmektedir. Kadın hareketinin düşünsel temelleri atılmış ve 1908 Meşrutiyet'ini izleyen yıllarda, ileride göreceğimiz çok sayıda kadın derneği kurulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan okullar çok sayıda mezun vermişler, gerek

(52) Paris'teki Marguerite Durand adlı Kadın Eserleri Kütüphanesinde, makale fotokopilerinden oluşan dosyalardan derlenen bu kaynak hakkında daha ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

basında gerek edebiyatta okuyan ve okunan kadın sayısı artmıştır; kadınlar yine ileride göreceğimiz gibi çalışma yaşamına girmişler ve ülke kaderini tayin konusunda çekingen atılımların arifesine varmışlardır. Artık öğretmen, ressam, yazar, işçi kadınlar söz konusudur. Geleneksel ev içi rollerinden, birbiri ardısıra gelen savaşların da etkisiyle sıyrılıp ulusal çıkarların bilincinde yurttaşlara dönüşmektedirler. İşte bu dönemde,; "4 Nisan 1913 Perşembe günü İstanbul'da günlük olarak Kadınlar Dünyası dergisi yayın hayatına atılır." İmtiyaz sahibinin Nuriye Ulviye, mesul müdürün Emine Seher olduğu dergide "fenni, edebi içtimai hanımlara mahsus yevmi gazetedir" ve "Sahifemiz cins ve mezhep ayırmaksızın muhterem Osmanlı hanımları eserlerine aittir" ibareleri yer alır.(...) Kadınlar Dünyası imzası ile çıkan "Hukuk-u Nisvan" yani Kadın Hukuku bölümünde tarih boyunca çeşitli toplumlarda kadının konumu, hakları anlatılır. Örneğin ilk iki sayıda "Ben-i İsrail", üçüncü sayıda eski Hint'de kadının durumu ele alınır. "Terbiye-i Etfal" bölümünde çocuk terbiyesi, "Bedia'nın Dersi" ve "Bedia'nın İmtihanı"nda ise hikâye üslûbu ile 12 yaşında bir kızın tıp eğitimi gören ağabeyinin kitaplarına ilgisi anlatılarak, Osmanlı kadınının değişmekte olan rolüne dikkat çekilir. Dergide ayrıca Emine Seher Ali'nin "Kadınlıkta Seviye-i İrfan", Semiha Nihal'in "Moda Nedir" sütunlarına, "Kısm-i Edebi"de şiir ve hikâyelere rastlanmaktadır. İlginç bir başka nokta da ikinci sayıda yer alan "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnamesi"dir. Hiçbir fırka ve

cemiyetle ilgisi bulunmadığı belirtilen dernek (53) kadınların meslek sahibi olmaları yolunda maddi ve manevi katkılarda bulunmayı amaç edinir.

Yaklaşık bir yıl sonra derginin haftalık olarak yayınlanmaya başladığı görülür.(...) Haftalık düzendeki derginin sayfa adedi artmış, ismi kapakta "Kadınlar Dünyası", "Monde Feminin" olarak da yer almıştır. Kapakta ayrıca fotoğraf kullanımına geçilmiş, 142. sayının kapağında 'Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti üyelerinden Nimet Cemil' in fotoğrafına yer verilmiştir. Günlük olarak yayınlanan dergiye oranla haftalık sayılara alınan ilanlarla önemli bir artış göze çarpar. Dergi 1918'de beşinci yılını tamamlar, sahibi yine aynıdır. İçerikte fotoğraf kullanımı artmakla birlikte yine yazı ağırlıklıdır. Kadınlık hukukuna ilişkin bölümler, edebiyat sayfalarının yanısıra okur mektupları da yer alır.

Kadınlar Dünyası'nın elimizde olan son sayısı 7 Mayıs 1921, 9. sene, sayı 194 tarihini taşımaktadır.(...) Derginin eldeki bu son sayısında ünlü kadınları tanıتما yazılarına bir örnek olarak "İstanbul Şairelerinden Şeref" ile ilgili

(53) Oysa gazetenin imtiyaz sahibi Nuriye Ulviye, yine 1913 yılında kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nin başkanıdır.

bir yazı yer alır. "Teşkilat İhtiyacı" başlıklı yazı kadın haklarını savunmada örgütlü mücadelenin gerekliliğine dikkati çeker."(54)

Öte yandan Kadınlar Dünyası'nda yayınlanmış bir yazıda "Eğer erkekler kadınları ilgilendiren konuları eleştirmekte özgürseler, biz anneler söylediklerimizden şiddetle sorumlu tutulmamayı rica ediyoruz. Hassas duygularımızla ilgili uygun açıklamalar ve savunmalar erkeklerden fazla bize aittir.

Eğer ulusumuzun toplumsal olarak ve ahlâken gelişmesini ve refah içinde olmasını istiyorsak, biz, annelere düşen, kız evlâtlarımızı eğitmek, zihnen ve karakter olarak gereken eğitimi sağlamaktır. Öyle ki oğullarımız ve onların oğulları yuvalarında sevilen ve dışarıda sayılan erkekler olsunlar; bize saygı duyan erkekler, onlara yaptığımız yardımlardan mutlu olan erkekler olsunlar. Bizleri gerçek yardımcıları kabul etsinler" (55) denmekte ve geleneksel değerlerin öyle birden bire ortadan kalkamayacağı gözlemlenmektedir. Ama kız çocukların eğitilmesi mesajının günümüzde bile devlet büyüklerince sık

(54) A.İLYASOĞLU; a.g.e s.165-166

(55) "Awakening of Turkish Women" The Literary Digest, 13 Haziran 1914, Cilt:48, s.1427

sık tekrarlandığı düşünülürse, kadınlara atfedilen ikincil değerler doğrultusundan bir takım istemleri dile getiren bu yazının dahi fazla küçümsenmemesi gerekmektedir.

Yine Kadınlar Dünyası'nda yayınlanmış başka bir yazı ise, derginin aynı zamanda kadınlık durumuyla ilgili radikal dönüşümleri de gündeme getirdiğini göstermektedir:

"Herkes bilir ki, sosyal yaşamımız, aile yaşamımızın olması gereken herhangi bir değerli idealinden, ne kadar uzaktır.

Genç gelinin temiz umutları, geleceği hakkındaki parlak düşleri genellikle çok kısa zamanda ve nasıl da kabaca yok olur. Kısa zamanda tutsaklığın umutsuzluğunu anlar, daha iyi denebilse, kocasının oyuncacı olduğunu, oyuncaktan hoşlanmadığında bir kenara atılacağını keşfeder. Aşk, gerçekte, yuvalarımızda bir yabancıdır. Saygı "eş"lik yaşantımızın dışındadır. Yine de yalnızca kadınların yapabileceği şeyi yapma hırsına sahibiz. Fiziki sayımızı sürdürmek ve çoğaltmak ve ait olduğumuz cinsi güçlendirmek, bundan hoşnut olmak, bizim için yeterli değildir. Hakkımız olan mutluluk bu değildir. Peşinde olduğumuz görev bu değildir. Zenginlerin haremde pek sık görülen, bencil bir bezginlikle daha az hoşnutluk gösterebiliriz. Başkalarını mutlu etmek ve onların yerinin değerini korumayı yaşantımızın başlıca amacı yapmak yolunda diğerkâmcâ

çalışmazsak, başkalarının bizi mutlu etmesini beklemeye hiç hakkımız yok. Eğer gerçek mutluluğu elde etmekle olursa bu, yıldızların değil bizim kendi hatamızdır. Erkeklerimiz şimdi eskiye göre daha iyi anlıyorlar ki, gelecek yıllarda halkımızın başarı ve refahı geniş ölçüde kuşağımızın kız ve kadınlarına bağlıdır. Aklen ve ahlâken özgürleşmek, eğitim ve yükselmek sevgili arzumuz ve amacımız bu olmalıdır. sorun "bizi kim mutlu edecek" değil, fakat "memleketimize ve halkımıza nasıl yararlı oluruz"dur. (56)

Görüldüğü gibi artık aile dışında da kadın varolmaya başlamıştır. "İyi eş, iyi anne" bir kenara bırakılmıştır. Artık kadının niteliklerini geliştirmesi ve özgürlüğü söz konusudur. Yeni bir insan, yeni bir kadın doğmaktadır, artık o bir yurttaş olmak yolundadır.

Londra'da ikamet etmiş, adı bilinmeyen bir kadın tarafından Kadınlar Dünyası dergisine yollanan makale de, yazarı aileden bağımsız düşünmese de, eğitimi ulusal amaçlar için gerekli görmekte ve evlilik kurumununun çarpıklıklarını dile getirerek 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi ve giderek tüm çağdaş medeni hakların yolunu açılmakta olduğunu sezdirmektedir.

"Türkler Arasında ve Avrupa'da Evliliğin Anlamı

Avrupa'da, özellikle Londra'da evliliğin anlamını değerlendirmeniz tamamen farklıdır. Evlilik için karşılıklı sevgi esastır. Bir genç İngiliz kızı, eğer İngiliz ruhu taşıyorsa ve kılavuzu İngiliz ideali ise, sevmediği bir adamla nişanlanmaz. İngiltere'de genç kızla genç erkek arasındaki ilişki (cinsel) kıta ülkelerine göre daha serbesttir ve manevi düzeyi daha yüksektir. İki genç insan nişanlanır, bir veya iki yıl, bazan daha fazla, özgürce buluşurlar, umumi yerlere birlikte giderler ve tertemiz bir birliktelikleri olur. Evlenmeden önce birbirlerini çok iyi tanırırlar. Hafta sonlarında Londra'da, her yerde böyle çiftlere rastlanır.

Bu bizde nasıldır? Bizde hiç mutlu yuva var mı? 20 yaşında genç bir kız 60 yaşında zengin bir adamla evlenir. Bu, herhangi bir ticari anlaşma gibidir. Veya zarif, kibar bir kız kaba bir adamla evlenmeye ve bir yıl veya bazan altı ay, adam ondan bıkana kadar onun zevklerine hizmet etmeye zorlanır. Anadolu'daki eski evlenme gelenekleri, bu İstanbul'dakilerden daha iyidir. Orada gelin ve damat evlenmeden önce birbirlerini tanırırlar.

Boşanma, burada İngiltere'de bizim memleketimizden çok farklıdır.

Bizde kocalar istemleri ve bir kelime ile karılarını boşarlar. Burada boşanma yalnızca bir yargıyla mümkündür.

Bir kadın kocasıyla aynı sebeplerle boşanabilir. (57)
Evlilik vaadi kutsaldır ve bir erkek tarafından bozulursa
yükklü bir para cezası talep edilebilir.

Kızlarımızı ve oğullarımızı eğitelim. Her ikisine de
aynı sağlam, doğru eğitim ve sonuçta mutlu yuvalar verelim.
İyi bir kız iyi bir "karı", iyi bir oğul iyi bir "koca"
olur. İyi ve mutlu aile yaşamı, ulusal yaşamı gerçek ve
güçlü yapar. Bu bizim yaşamsal gereksinimimizdir." (58)

Kadınlar Dünyası dergisi, gerek dokuz yıl gibi uzun
bir süre yayın yaşamını sürdürebildiğinden, gerek tümüyle
kadınlardan oluşan bir yayın kadrosuna sahip bulunmasından,
gerek değindiği konuların yeniliğinden, gerek herhangi bir
örgütün değil, gerektiğinde bütün kadın örgütlerinin yayın
organı olabilmesinden dolayı, Türk kadın hareketi için son
derece büyük önem taşır. Tüm yayın yaşamı boyunca izlediği
çizginin temel ilkesi, derginin 30 Nisan 1329 (1913)

(57) İngiltere'de boşanma hakkı 1857'de tanınmıştır. Kocanın
boşanabilmesi için karısının zina yaptığını kanıtlaması
yeterliiyken, makale yazarının belirttiğinden farklı
olarak, kadının boşanabilmesi için kocasının zina
yapmasının ötesinde, kendisine kötü muamele ettiğini ve
evi en az iki yıldanberi terketmiş olduğunu kanıtlaması
gerekliyordu. [N.BENSADON, a.g.e., s.52.]

(58) "The Awakening of Turkish Women" The American Review of
Reviews, Cilt:49, Haziran 1914, s.744

sayısındaki bir yazının sonunda açıkça özetlenmiştir:

"(...) Hem bu sözlerimden yalnız kendi cinsime taraftar çıktığım zannolunmasın. Ben kendi kusurlarımızı; yani kadınların kusurlarını bilmekle beraber, erkeklerimizin de kusursuz olmadığını ve kadınlarımız kadar erkeklerimizin de muhtacı islah olduğunu anlatmak isterim.(...)

1914 yılında Yazı İşleri Müdürlüğü'nü M.Ekrem'in, Başyazarlığını ise Feriha Kamuran'ın yaptığı Kadınlar Âlemi dergisi yayın hayatına atılır. Haftalık olarak yayınlanan dergi "içtimai, edebi, resimli hane gazetesi" olduğunu belirtir. Dergide yer alan imzalar arasında Hacer, İ.Ferhunde, Eşref Nesip ve Ferit Mübin'e rastlanmaktadır. Derginin 2. sayısının başyazısı "Türklük Cereyanı Önünde" başlığını taşır. Derginin içinde yer alan yazılar arasında edebiyat sayfaları, mektuplar görülür. Daha önce ele alınan kadın dergilerinde görülen kadın sorununa radikal yaklaşıma Kadınlar Alemi'nde rastlanmaz. Dergi daha çok edebiyat ağırlıklı bir "hane" dergisi görünümündedir. (59)

Kadınlar Alemi ancak dokuz sayı yayınlanabilmiş, dördüncü sayısından itibaren Osmanlı Kadınlar Alemi adını almıştır.

1 Şubat 1919'da birinci sayısı çıkan İnci ise, kadın dergiciliğinde bir dönüm noktası sayılabilmektedir. Sedat Simavi'nin çıkardığı İnci, artık kadın-erkek eşitliği, kadınlık durumunun değiştirilmesi gibi teorik sorunları bir tarafa bırakmış, kadınları eğlendirecek konuları seçerek bugünkü magazin dergiciliğinin temelini atmıştır.

İnci, ayrıca aile yaşamının ve artık genel olarak yaşamın her boyutunda başarılı olmak zorunda olan Türk kadınına pratik bilgiler veren bir rehber olma niteliğindedir.

"İnci'nin ilk sayısında "İçtimai Muhasebe- İzdivaç ve Talâk", Zehra Hakkı'nın fotoğraflarıyla zenginleştirilmiş "Milli Moda", Samime Hanım'ın "Çocuk Büyütme Sanatı", kadının toplumsal yaşamına ilişkin "Hayatta Kadın" yazılarının yanı sıra Yusuf Ziya'nın manzum yazısı "İnci", İbn-ül Refik Ahmet Nuri'nin "İki Bebek" isimli bir perdelik komedisi ve Halide Edib'in romanı "Mevcut Hüküm" üzerine yazılmış bir değerlendirme yer alır.

Aslında bu ilk sayının içeriği İnci'nin diğer sayılarına da bir örnektir. Dergi hemen her sayısında edebiyata -özellikle oyuna- oldukça geniş bir yer ayırır. Güzellik, moda ve çocuk bakımı hemen hemen her sayıda vardır. Çallı İbrahim ve İzzet Ziya Bey'in tabloları sayfalarını süsler. Batılı kadının yaşam tarzı, ünlü Türk

kadınlarının yaşam öyküleri de derginin 8. sayısında belirtildiği gibi "kadınlığa ait bilcümle nazari ve ameli meselelerden bahseden" bu derginin sayfalarında yer alır. Bu arada derginin 5. sayısında yer alan İngiltere'de kadınların 1881 ve 1901 yıllarındaki mesleklere göre dağılımını gösteren tablo" (60) ilginçtir.

Türkiye'deki kadın hareketi için ideolojik oluşum niteliği taşıyan bu belli başlı gazete ve dergilerin haricinde 1291-1293 (1874-76)'da Selânik'te Mustafa'nın çıkardığı Ayine, 1297 (1880) yılında Mihran'ın yayınlamaya başladığı Aile, 1300 (1882-83)'de yayınlanan İnsaniyet, yine aynı yıl çıkan aylık Hanımlar, 1303 (1885-86)'da haftalık yayınlanan Mürüvvet, 1305 (1887-88)'de İstanbul'da Hatice Semiha ve Rebia Kâmile tarafından çıkarılmaya başlanan Parça Bohçası, 1312-1313 (1894-1896) yıllarında yayın dünyasına giren Hanımlara Mahsus Malûmat, 1317 (1889-1900)'de Ebuziyya Tefvik'in yayınlamaya başladığı Takvim'i Nisa, 1324 (1908)'de, Selanik'te, onbeş günde bir, Süleyman Bahri'nin yazı işleri müdürlüğünde çıkmaya başlayan Kadın, 1326 (1910)'da, İstanbul'da Nizamettin Hasib'in çıkardığı Musavver Kadın, 1911-1912 yıllarında onbeş günde bir yayınlanan Kadın, 1329-1334 (1913-1918) yılları arasında otuz sayı kadar çıkabilen, hanımlara okumayı sevdirecek ilerlemelerini

sağlamayı amaçlayan, bu sebeple resimli, hafif bir gazete görünümünde olan, Fransız kadınlarının gösterişli kıyafetlerini yayınlayıp müslüman kadınlara örnek gösteren Hanımlar Alemi, ilk sayısı 22 Mayıs 1330 (1914) tarihinde Adile Necati'nin imtiyaz sahipliğinde, Şekiba Ali'nin mesul müdürlüğünde, "genç kızlar ve hanımlar için ilmî, edebî, ahlakî, felsefî, sınaî bir mecmua" olarak yayınlanan Seyyâle, 1330 (1914)'de Zaime Hayriye'nin mesul müdürlüğünde, "içtimai, edebî, ilmî, iktisadî haftalık kadın ve aile gazetesi" olarak yayınlanan Sıyânet, 1331 (1915-1916) kadınlığın varlığını ve memlekette bir yeri bulunduğunu savunan, Nigâr Hanım'ın başyazarı olduğu Kadınlık, 1331 (1915)'de Emine Seher Ali'nin çıkardığı Kadınlık Hayatı, Hanımlar Bilgi Yurdu müessesesinde yapılan faaliyetleri daha geniş alana yaymak üzere Ahmet Edip Bey tarafından 15 Nisan 1332 (1916)'da çıkarılmaya başlanan Bilgi Yurdu Işığı, 1334 (1918)'de çıkan, müdürü Hatice Refik olan Genç Kadın, yine aynı adda 1334-1335 (1918-19)'da çıkan Fatma Fuat'ın müdürü olduğu onbeş günde bir yayınlanan dergi, ilk sayısı 21 Mayıs 1334 (1918)'de çıkan Ahmet Hilmi'nin kurduğu Türk Kadını (61), 1326 (1910)'da Sedat Simavi'

(61) Hanımların çalışması gerektiğini savunan dergide, Necmettin Sadık, "Bizde Feminizm" isimli yazıda, Avrupa ve Amerika'daki başarılı kadınlardan bahsederek, Türk kadını diğer haklarıyla birlikte siyasal haklarını da istemesi gerektiğini savunması, 1930'larda kazanılan siyasi hakların Cumhuriyet'ten önce gündeme geldiğini göstermesi bakımından ilginçtir.

nin çıkardığı Kadınlar Saltanatı, "kadın, aile ve salon gazetesi" sloganıyla 1327 (1921)'de yine Sedat Simavi tarafından yayınlanmaya başlanan Hanım, Ahmet Edib'in 1339 (1923)'de çıkardığı Ev Hocası, Nigâr Cemal'in çıkardığı Kadın Duygusu (62), Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde basın dünyasının kadınlar açısından oldukça hareketli geçtiğini gösterir belgeler niteliğindedir.

İrili ufaklı, bütünüyle erkeklerin ya da kadınların, veya her iki cinsin birlikte çıkarıp yönettiği, çekingen ya da açıkça kadın özgürlüğü savunucusu gazete ve dergi yayın dünyasında yepyeni bir ufuk açmıştır. Tek tek nitelikleri ya da yayın süreleri ne olursa olsun, tüm bu yayınlar kadınların toplumsal yaşamdaki hareketliliklerini sergilemekte, bir yandan da yeni toplumsal değişikliklere olanak hazırlamaktadır. Bu gazetelerde yazılan, yayınlananlar kadının toplumsal statüsündeki değişikliğin göstergesi sayılabilecekken, diğer yandan da bunca yayını yaşatan okuyucu kadınların yarınlarda temel hakların savunucusu olacakları gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Yine kadın sorunsalının o dönemde ne boyutta tartışıldığının basına yansımalarının görülmesi açısından 8 Mart 1911 tarihinde, İstanbul'dan gönderilen bir mektubun

(62) Bu bilgiler Ş.KURNAZ; Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, 1990, Ankara, s.52-53, 106-115'den derlenmiştir.

Fransız Le Figaro (63) gazetesinde yayınlanması da çok ilginç bir gelişmedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını aşmış yabancı bir yayın organına ulaşan, Fransızca kaleme alınan yazı, aydın Türk kadınının yükselen eğitim düzeyi ve savaşındaki kararlılığını vurgulamaktadır. Münir Paşa'nın aynı gazetede daha önce yayınlanan makalesinde Türk kadınının oldukça iyi tanıtılan konumuna, o denli iyimser bakmayan mektubun yazarı Türk kadınının durumuyla ilgili karamsar bir tablo çizmektedir:

"... Ve tüm bu bağımlılık, bizim için hayatın kuşkularını ortadan kaldırmıyor. Talihimizi yönetiyoruz; orası muhakkak; ancak kötü yönetiyoruz; çünkü iş alanında hiçbir şey bilmiyoruz; avukatlarımızın ve noterlerimizin lütfuna bağlıyız; hatta çoğu zaman, hiç sıkılmadan bizleri soyup soğana çeviren aile bireylerinin lütfuna."

(63) Paris'te, Marguerite Durand adlı Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde fotokopilerden oluşan bir dosyada bulunan belge hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır.

Yazar, söz konusu konumu tümüyle erkek egemenliğine bağlayarak, feminist gruplardan birinin günümüzde de etkisini sürdüren görüşüyle birleşmektedir:

"(...) ama erkeklerin özgürlükleri ve keyiflerinin kaçmaması için, bizler, aşağılık varlıklar ve biraz da köleler olarak kalmalıyız; bunun için de cehalet içinde kalmalıyız ki tüm bunların farkına varmayalım." (64)

Çözüm önerileri ise dönemin diğer aydınlarından pek farklılaşmamakta, eğitim ön plana çıkarılmaktadır:

"Bizim istediğimiz ise, tersine, oğullarımıza, onlarda eksik olan bu eğitimi vermeyi, ondan sonra da, daha kalabalıklaştıkça, toplantılarımızın, erkek kardeşlerimizin ve eşlerimizin arkadaşlarıyla bir çeşit yoldaşlık oluşturması için aile çemberini yeterince genişletmeyi sağlayacak sağlam ve oldukça ciddi bir öğretimdir." (65)

Siyasi haklardan önce eğitim hakkının Türk kadını için gerekliliğini savunan yazar, seçme hakkını İngiliz kadınlarının Türkler'den önce kazanacağını öne sürerken, İngilizlerin bu uğurdaki savaşımına özenmektedir:

(64) İbid.

(65) İbid.

"Burada istediğimin tam bir devrim olduğunu biliyorum; İngiltere sufragetlerinin istediklerinden, emin olun, daha önemli bir devrim; ve şuna kaniyim ki, bu sonuncular oy verme haklarına, biz, zavallı hemşirelerinden çok önce kavuşacaklardır." (66),(67)

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde toplumsal ve siyasal yaşamda önemli bir rol oynaması nedeniyle kadınlık durumuna yaklaşım açısından mizah basınının da önemli bir yeri vardır. Yayınlanan karikatürlerde "Müslüman kadının kıyafet sorunu (...) Türkiye'nin gidişatıyla ilgili bir tartışma içerisinde, orada tuttuğu ayrıcalıklı yerle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Kadınların özgürleşmesi ve özellikle kadın kıyafetleri konusundaki görüşler, toplumun olması gereken yönle, gidişatla ilgili tercihleri dile getirmeye olanak vermektedir." (68)

(66) Ibid.

(67) Durumun o dönemde yukarıdaki yazıda belirtildiği denli karamsar olmadığı bir gerçektir; ancak Türk kadınının sağladığı düşünsel birikim eşliğinde ekonomik ve siyasal yaşama girerek toplumdaki geleneksel yerini değiştirmesi için savaşım gerekmektedir.

(68) N. ŞENİ; "19. Yüzyıl Sonunda İstanbul Mizah Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın, Yayına hazırlayan Ş.TEKELİ, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.65

Örnekleriyle de görüldüğü gibi, gerek çeşitli yayın organlarında yer alan kadın ve erkek yazarların, gerek kadın gazete ve dergilerinin tutumları radikal feminist görüşler taşımamaktadır. Ancak, dinin ve ailenin dışına pek çıkmasa da, ne amaçla olursa olsun kadının eğitimi konusunda birleşen, kadının ekonomik özgürlüğüne, hatta siyasal haklarının talebine uzanan, kadınların da yer aldığı zengin bir basın yaşamı söz konusudur. Dünya kadın hareketi öğrenilmekte, ortak sorunlarda onların deneyimlerinden dersler çıkarabilme olanakları doğmaktadır. Yapılan yayınlar Türk kadının rol ve statüsünün değişmesi konusunda çok önemli bir kamuoyu yaratmış ve bu kamuoyu Cumhuriyet sonrasındaki reformların en büyük temellerinden birini oluşturmuştur.

Dönemin dergi ve gazetelerini böylesine işgal eden kadın sorunu bu denli okumaya, yazmaya ve fikir üretmeye açıldıkça, doğal olarak teorik olanı hayata geçirme işlevini de yüklenmiştir. Bu işlevin somuta dökülmesinde, dönemin edebiyatında kadının yazar ve konu olarak yeri ile kadın örgütlerinin ortaya çıkışı da kuşkusuz tamamlayıcı bir unsur oluşturmuştur.

b- KİTAPLAR VE KADIN SORUNSALI

Tanzimat döneminden itibaren başlayan hareketler Osmanlı toplumunu çağın gereklerine uygun değiştirme

abalarının rnyd. Bu ortamda filizlenen gazete, dergi ve kitaplar yeni yeni açılan resmi okulların bir uzantısı niteliğiyle söz konusu değişme çabalarını yaygınlaştıran adeta bir açık okul anlamı taşımaktaydılar.

Kesintili de olsa, göreceli özgürlük ortamları ve özellikle 1908 Meşrutiyet'i bir yayın patlamasına yol açmış, seçkin çevrelere ait olsalar da, aydınlar halka dönüp onu eğitmeyi ağdaş bir zorunluluk saymışlardır. Bu amaçla gerek edebiyatın çeşitli alanlarında, gerek fikir yapıtlarında toplumsal sorunların başlıcalarından biri olarak kadınlık durumuna yer verilmiş, çağdaşlaşmanın kaçınılmaz gereklerinden biri olarak bu konuda yorum ve öneriler yapılmıştır.

i- EDEBİYATTA KADIN SORUNSALI

Tanzimat'ı izleyen yıllarda, batı kökenli toplumsal ve ekonomik değişmeler Osmanlı toplumunda etkisini hissettirmeye başlayınca, kültürel olarak da batının değerlerini benimseme gereksinimi duyulmuştur. Bu gereksinimle, Osmanlı yazın yaşamında da değişiklikler başlamış, şiirde yeni konu ve yapılar ortaya çıkmış, ilk romanlar yazılmıştır. Bu yapıtlarda, çağdaşlaşmanın, batılılaşmanın önemli bir önkoşulu sayılan kadın hakları üzerinde oldukça fazla durulmuş, kadın konusu sorgulanmıştır. Bu dönemde edebiyatta görülen, kadınlık

durumu ile ilgili bir diğerk olgu ise, nitelik ve nicelik olarak azımsanmayacak kadın yazarların ortaya çıkışıdır.

İslam'ı bir anlamda yeniden yorumlayarak, Osmanlılık'larından vazgeçmeden batılılaşmak isteyen, etkilendikleri aydınlanma felsefesinin gereğı olarak cehaletle savaşmak amacındaki aydınlar, gazete ve dergilerle olduğı kadar edebiyatın her alanı aracılığıyla da halka ulaşmak istemişlerdir.

Türkiye'de roman, "(...) Batı'da olduğı gibi feodaliteden kapitalizme geçiş döneminde burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğın gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü olarak çıkmadı ortaya". (69) Roman ve giderek tiyatro, şiir türleri hem çağdaş uygarlığın bir gereğı olarak benimsenip kullanılmış, hem de Osmanlı toplumunu bu çağdaş uygarlığa ulaştıracak önemli araçlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Ahmet Mithat (1844-1912), Nedamet mi? Heyhat! adlı romanına yazdığı önsözde edebiyatın bu eğitici, bilinçlendirici rolü üzerinde durmuştur:

(69) B.MORAN; Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.9

"Roman yalnız bir vaka-i lâtife ve garibenin (...) hikayesinden ibaret değildir. O vak'a elbette fûnundan (...) birisine, sanayiden birkaçına, hikmetin (...) bazı kavaidine (...), coğrafyanın bir faslını teşkil eden bir memlekete, tarihin bir fırkasına taallük eder ki (...) onlara dair verilen izahat erbab-ı mütalaanın (...) malûmat ve vukûfu (...) dairesini tevsi eder (...)" (70)

Romancılar, genelde edebiyatçılar, bir yandan toplumsal değişmeye katkıda bulunurken, Taner Timur'un savına göre kaçınılmaz olarak yazdıkları dönemin toplumsal yaşamını tarihçilerden daha gerçekçi olarak yansıtmışlardır:

"(...) Çöken bir İmparatorlukta, Osmanlılıktan Türklüğe geçerken karşılaştığımız kimlik buhranında, romancılarımızın tarihçilerimizden daha özgür ve yaratıcı bir çaba içinde olduklarını hissettim. (...) Toplumsal bilimlerin henüz ortaya çıkmadığı ve tarihçiliğin resmi tarih yazımının tabularını kıramadığı bir dönemde, romancılarımız Osmanlı değişim sürecine çok daha önyargısız bir şekilde yaklaşmışlardır." (71)

(70) İbid. s.17

(71) T.TİMUR; Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, AFA Yayınları, İstanbul, 1991, s.7

Bu bağlamda, edebiyat yapıtları bir yandan kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılmasına ve toplumsal bilincin değişmesine katkıda bulunurken, bir yandan da kadının dönüşen toplumsal statü ve rollerini yansıtarak Tanzimat'la başlayan kadının özgürleşmesi sürecinin sürekliliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

İlk Türk romanı sayılan, "tefrika edileceği zaman, 18 Kasım 1872 Basiret gazetesinde "emr-i izdivaç ve ahlâka dair" ibret alınacak bir hikâye olarak" tanıtılan (72) "Taaşuk-i Talat ve Fitnat" 1872 yılında Şemseddin Sami (1850-1904) tarafından yazılmıştır. Şemseddin Sami, ilk dönem Türk romanının ana temalarından kadınlara, evlilik kurumuna, geleneklere değinmiş, özellikle geleneksel evlenme usullerinin sakıncalarını gözler önüne sererek, istemedikleri erkeklerle evlenmek zorunda kalan kızların başlarına gelebileceklerin üzerinde durmuş, klasik bir aşk hikayesi çerçevesinde de olsa kadının toplumdaki aşağı konumunu gündeme getirmiştir.

"Ah zavallı biz karılar. Biz evlendiğimiz vakitte zannederiz ki, bir koca, bir refik alıyoruz, halbuki erkekler bize o nazarla bakmıyorlar. Onlar, evlendikleri vakit, karılarına verdikleri ehemmiyet, satın alacakları bir beygir, yahut bir arabaya verdikleri ehemmiyetten azdır.

(72) B.MORAN; a.g.e, s.36

Evet... hakları var a... çünkü bir beygir alacaklar, eğer iyi çıkmazsa yine satmaya mecbur olacaklar, lâkin aldıkları fiyatla belki satamazlar; işte bir zarar kokusu var. Fakat, kadınları iyi çıkmazsa (!) tab'larına muvâfık gelmezse (!) hiçbir zarar etmeksizin onları bırakırlar; başkalarını, daha iyilerini (!) alırlar. İşte bizi hayvan mesâbesinde bile tutmazlar.." (73)

Diğer yandan Şemseddin Sami, 20. yüzyılın sonunda bile yalnızca Türkiye'de değil, dünyada önu alınamamış sarkıntılık konusuna da değinmiştir:

"Ah biçare kadınlar, neler çekerlermiş. Biz erkekler onları kukla mesâbesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mâni oluruz. Bu ne rezalet ne küstahlık. Bir erkek, tanımadığı bir başka erkeğe rastgele yüzüne bakmaz, söz söylemez, lâkin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir kadına rastgeldiği gibi, gülerek yüzüne bakmağa ve söz söylemeğe başlar ve kovsalar bile yanından ayrılmaz. Demek oluyor ki, biz karıları insan sırasına koymayız, kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkarız, serbest gezip seyretmelerine ve eğlenmelerine mâni oluruz." (74)

(73) R.FINN; Türk Romanı (İlk Dönem), Bilgi Yayınları, Ankara, 1984, s.20-21

(74) İbid. s.21

Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) ise "ilk yapıtlarından başlayarak Teehhül (1870) ve Mihnet Keşan'la (1871) (...) evlilik görenekleri, fuhuş gibi (...) konuları araştırmış, çağdaşlarını şaşırtmıştır. Sözgelimi Teehhül'de, görücü usulü evliliği, toplumsal töreleri irdelemekle kalmaz, daha da ilginç, bir kadının gözünden getirir eleştirisini. Yeryüzünde Bir Melek (1875) adlı romanında, kadının evlilik dışı bir ilişkisi olabileceğini çıtlatarak çevresinde büyük bir öfke uyandırır." (75)

Namık Kemal de (1840-1888) "Zahirde gönül eğlendirmekten başka bir işe yaramaz gibi görünen edebiyatın erbab-ı tetkik nazarında aksamı fününun en nafî ve en muteberlerinden olmasına bir büyük sebep de mürebbî ruh ve müzekkî efkâr olan emsali ahlâkın tezyidinde gösterdiği kuvvettir" (76) diye yazarak, çağdaşı diğer Türk yazarları gibi edebiyatın eğitici rolünü öne çıkarmış, bu bağlamda yapıtlarında genel olarak iki tip kadına yer vermiştir: İleri fikirli kadınlar ve tutucu kadınlar.

(75). İbid. s.25

(76) A.H.TANPINAR; Namık Kemal Antolojisi, İstanbul, 1948' den aktaran, J.PARLA; Babalar ve Oğullar, Tanzimat Romnının Epistemolojik Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.16

Zavallı Çocuk (1873) adlı romanında Namık Kemal, kadının evlilik konumu karşısındaki edilgin ve aşağı konumunu söz konusu etmiştir.

İntibah'da (1876) ise peçe takma ve kapalı arabalarda gezme gibi gelenekleri reddeden kadınların nasıl toplum dışı bırakıldıklarına değinilmekte, toplumsal baskının gerici niteliği eleştirilmektedir.

Öte yandan, "(...) tiyatronun (...) toplumun ilerlemesi için yol gösterici olması isteniyordu. (...) En yapıntı durumlarda bile boş inançların, hoşgörüsüzlüğün, aile düzeninin, eğitimin gerekliliği, esirliğin, kumar ve sefahatın kötü sonuçlarını, İslam birliğinin, vatan sevgisinin, sindirilmemiş bir kültür değişikliğinin yozlaştırdığı kişileri, zorla evlenmeleri, kadın erkek eşitsizliği, toplumsal sınıf ayrışımı üzerinde düşüncelerin, eleştirinin izlerini bulabiliriz." (77)

Nitekim 1878'de yazdığı Vatan adlı tiyatro eserinde Namık Kemal, karşılıklı sevgiye dayanan evliliği över, Vatan

(77) M.AND; Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu, Türkiye İşBankası Yayınları, İstanbul, 1972, s.448-453'den aktaran E.ÖZDEMİR; Türk ve Dünya Edebiyatı, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1980, s.82.

Yahut Silistre'de ise, kadınların gelişmesinde eğitimin yeri üzerinde durur. Yapıtın kahramanı Zekiye, bir erkek elbisesi giyerek, yapıtın sahnelenmesinden yaklaşık yarım yüzyıl sonra Kurtuluş Savaşı'na katılan Türk kadınlarını anımsatır biçimde cepheye gider. Zavallı Çocuk ve Gülnihal'de ise (1875) Osmanlı toplumunun aile yapısı ele alınmıştır.

Tiyatro türünün Türk edebiyatında ilk örneği sayılan Şair Evlenmesi'nde (1860) ise Şinasi (1826-1871), görücü usulüyle evlenmenin doğuracağı sorunları güldürü yoluyla anlatmaya çalışırken, Sami Paşazade Sezai (1860-1936), 1899'da yazdığı romanı Sergüzeşt'de bir esir kız aracılığıyla kölelik ve kadın sorununa değinmiştir. Kitapta ayrıca, Avrupa tarzı evlilik, aşk evliliği de gündeme getirilmiştir.

Gerçekçi nitelikler taşıyan ürünler veren Nabizade Nazım (1862-1893), 1895 tarihli Zehra'da çok karıllık sorununa değinirken, Karabibik'te (1890) kırsal kesim kadınlarından söz etmektedir.

Edebiyatı bir eğitim aracı olarak değerlendirip toplumsal sorunlara yer veren yapıtları kaleme alan Tanzimat dönemi yazarlarının ardından gelen Edebiyat-ı Cedide'ciler ise, 1877'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılışını izleyen yıllarda görülen yoğun baskılar altında ürün vermeye çalışmışlar ve bu nedenle de toplumsal sorumluluklarından oldukça kopmuşlardır.

Nitekim, bu dönemin en iyi temsilcilerinden olan, Nemide (1885-86), Bir Ölünün Defteri (1889), Ferdi ve Şürekâsı (1894), Mai ve Siyah (1897), Aşk-ı Memnu (1900), Kırık Hayatlar (1901) gibi yapıtlarıyla Türk edebiyatına büyük katkılarda bulunan Halit Ziya Uşaklıgil'in (1866-1945) kadın tipleri, dönemin filizlenen kadın hareketinden pek izler taşımayan kadınlardır;

"(...) yüksek burjuva ailelerinin başlıca erdemleri iffetleri olan hanımefendileri, aynı ailelere musallat olan, hatta kimi zaman katılmayı başaran, hafif meşrep, erdemsiz kadınlar ve hülyalı, romantik kederli genç kızlardır." (78)

Robert Finn, Aşk-ı Memnu'da, Nihal'in "ereklerine kavuşan ender bir kadın roman kişisi" (79) olduğunu iddia ediyorsa da, kadının evlilik dışı sayılan ve bu nedenle bir anlayış değişikliğini gösterdiği söylenen bu ereği toplumsal değil psikolojiktir: Nihal yeniden babasının sevgisini tek başına kazanmak istemektedir. Burada doğal olarak toplumsal bir savaşım da söz konusu edilememektedir. Nihal'in başarısı, bir diğer kadının başarısızlığının sonucudur. Dolayısıyla, ataerkil düzenin doğurduğu geleneksel kadınlar arası rekabeti ve çatışmayı göstermekte, toplumsal bir dönüşümü anlatmak kaygusu taşımamaktadır.

(78) F.AKATLI Yaz Başına Neler Gelir, Ada Yayınları, İstanbul, 1980, s.101

(79) R.FINN; a.g.e, s.211

Öte yandan, Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*'da aile kurumunun eleştirisine diğer yapıtlarında görülmeyen biçimde yer vermiştir:

"(...) Evlenmeyi savunan bir romandır. (...) Uşaklıgil, evlenmek için iki ögeyi koşul olarak öne sürer: Sevmek ve beğenmek. (...) Evlenme yöntemleri ve geleneklerini eleştirir, eş seçme hakkının yalnız gençlere bırakılması savunulur. (...) Yasaların, kocalarından ayrılmak isteyen kadınlara ezici güçlükler çıkarması kötülenir." (80)

Ayrıca yine bu romanda çekirdek aileye geçişin ilk belirtileri verilmektedir:

"Yuveya uzak yakın hiçbir akraba katılmamalıdır, katılırsa çok kez mutluluk ve sessizlik bozulur." (81)

Gerek genelde "sanat için sanat" ilkesini savunan Halit Ziya Uşaklıgil'den, gerek edebiyatın eğitici rolü konusunu paylaştığı ama özellikle din, gelenek ve görenekler açısından daha radikal tavırlar koyduğu Tanzimat

(80) H.Z.UŞAKLIGİL; *Kırık Hayatlar*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1981, s.7

(81) İbid. s.7

edebiyatçılarından ayrılan Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944), tüm yapıtlarında kadınlık durumunu sorgulamış, kadın haklarından yana tavır koymuştur. Doğal bir üslûpla kaleme alınmış olup, öğretici olmayı amaçlayan yazınında Hüseyin Rahmi, Türk kadınının ilerlemesinin toplum için ne kadar gerekli olduğunu vurgulamaktadır. (82) Yazarın kadın tipleri genellikle okumuş, aydın ve kadın sorununun farkında olan kişilerdir.

Gürpınar, dönemin birçok yazarı gibi Osmanlı-Türk toplumundaki gelenek-görenek, ahlak ve yasaların kadınlara karşı olduğunu ortaya koyarken, onlardan farklı olarak evlilik kurumunu ve aşk anlayışını kıyasıya eleştirmiştir. Aşkı, kısa zamanda doyuma ulaşarak sönecek bir tutku olarak değerlendirerek, ne kadın ne de erkeğin tek-eşli yaratılmadığına inanmış ve evlilik kurumunun bu olguya ters düştüğünü iddia ederek, kitaplarında 20. yüzyıl başından çok, sonuna uygun temalar işlemiştir.

"Namusa ilişkin sorunlarda kadınların erkeklerle, hoşgörü bakımından eşit olmalarını erkekler çekemezler. Fakat ben, bu yönde soydaşlarımdan büsbütün ayrılır; yani

(82) Kadın konusunda çağının çok ilerisinde bir yaklaşımı olan Hüseyin Rahmi'ye kimi araştırmacılar "feminist romancı" [T.TİMUR; a.g.e, s.36,] tanımlamasını uygun görmüşlerdir.

kadın haklarını gözetirim. Kadın uslu otursun pek güzel... Erkek niçin oturmasın? Erkeklerin aldatmaları yüzünden insanlığın uğradığı felâketler, yolundan sapmış kadınlarınkinden daha mı az yakıcıdır? Kendinin uyup gözetmediği bir hakkı kadından istemeye erkeğin ne yetkisi vardır; olmalı mıdır?" (83) veya; "Tabiatın maksadı zürriyettir. (...) Ah bu beşeri kanunlar. Tabiatla bir türlü uygun getirilemiyor. İnsan monogam değildir.., yani bir kadınla evlenip kalmak için yaratılmamıştır. Erkek poligamdır, yani çok kadınla izdivaç etmek hılkıyetindedir.(...) Kadın da poliandrdır, yani çok zevc ister." (84) diyerek, neredeyse cinsel özgürlüğü gündeme getirirken, bir yandan da evlilik kurumunu çağdaşlaştıracak öneriler ortaya atmış, görücü usulünü eleştirmiştir:

"Yurdumuzda birbirinden hoşlanan karı kocalar büsbütün yok değildir. Ne var ki bu kapalı piyango uslündeki evlenmede değerli kısmet incisinin binde artık kaç kişiye rastladığını artık düşünün.

Anne beğenir. Baba, kız babasıyla pazarlığa kesişir. Mahalle bekçisi sopasıyla sokak kapısının önünde oturtulur.

(83) H.R.GÜRPINAR; Son Arzu, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1984, s.66

(84) H.R.GÜRPINAR; Deli Filozof, 1964, s.102'den aktaran B.MORAN; a.g.e., s.105

Düğün kurulur. Mutfakta kazanlar kaynar. Gelen giden kıyamet... Onsekiz mahallenin kadını gelini görür. O nazlının yüzünü hâlâ güvey göremez, göstermezler. Kızla oğlan birbirlerine denk bulunmazlarsa... Nikahta kerâmet olduğunu söylerler. Güzel geçinmenin kerâmete bağlandığı evlenmelerde bu olağanüstü mutluluğa erişmiş kaç aile gösterilebilir?" (85) sorusuyla evlilik konusunu tartışmaya açan Gürpınar, o dönemde ancak müslümanlığın sınırlarını aşmaksızın tartışılabilen bu kurumun niteliğinden kuşku duyduğunu çekincesiz kaleme alabilmiştir.

"Bana göre aşk (...) fizyolojik anlamıyla muhakkak bir cinnettir. (...) En şiddetli nöbetlerini gençlikte yapar. Evlenmekte aşk lâzım mıdır? Sevmeden evlenmektense aşk ile birbirine bağlanması elbette daha hoştur. (...) Şu kadar ki aşk karı koca arasında ilanihaye iyi geçinmeyi temin eden bir efsun değildir. (...) İyi geçinmenin şartları ekseriye tesadüfün hediyesidir." (86)

Gerek tek eşliliğin doğaya ters düşmesi gerek aşkın doyuma ulaşınca sönen bir cinsel tutku olduğu tezi Hüseyin

(85) H.R.GÜRPINAR; Son... s.65

(86) M.GÖKMAN; Açıklamalı Hüseyin Rahmi Gürpınar Bibliografyası, 1966, s.211'den nakleden B.MORAN; a.g.e, s.103

Rahmi'yi yapıtlarında sürekli aldatmalara yer vermeye götürmüştür. Bu ayrıcalık alışılagediğinin aksine, yalnızca erkeğe ait değildir; kadın da erkeğini aldatır. Nikâhın sadakati sağlayamadığını savunan Gürpınar, serbest aşkı daha dürüst bulur.

Öte yandan, bu modern kadının Osmanlı toplumunda, İslami kurallar gereği boşanma hakkı yoksa da, artık yaşam pratiğini yasaların önüne geçirecek denli güçlenmiştir. Sevmeyi kocasını aldatan ve bu ilişkiden gebe kalan Bedia, herşeye karşın kendisini bırakmaya niyetle görünmeyen kocasına, Bir Muadele-i Sevda (87) adlı romanda, "- (...) hemen dışarıya çık, iki erkeğin yanında beni boşa" diyerek, emr-i vaki yapabilmektedir. (88)

Yine Hüseyin Rahmi'nin kalemiyle, dönemin çağdaş kadınının betimlenmesi Mutalâka (1898) adlı romanda şöyle yapılmaktadır:

"Bir kere şu odanın haline bak. Hiç kadın odasına benziyor mu? Gören kiraathane zannedecek. İstanbul'da ne kadar kitap, gazete çıkarsa hepsi burada... Bizim zamanımızda kızların tezgâhı, çıkırtısı vardı. Şimdikilerin kütüphanesi, hok-

(87) H.R.GÜRPINAR; Bir Muadele-i Sevda, Gün Basımevi, İstanbul, tarihsiz

(88) İbid. s.191

kası, kalemi var. Biz bez dokurduk, siz roman okuyorsunuz." (89)

Hüseyin Rahmi, genel olarak kadın eğitime önem vermekte artık eğitimle ilgili toplumsal değerlerin de değiştiğini vurgulamaktadır:

"Şimdiki gençler, okuma yazma bilmez, hamhalat bir kızla hayatlarını birleştirmeyi küçüklük sayıyorlardı." (90)

Görüldüğü gibi yapıtlarında kadınlık durumunu sorgulamakla kalmayan Hüseyin Rahmi Gürpınar, mevcut ahlak anlayışı ve gelenekleri de gündeme getirmiş ve günümüzde dahi tartışılan radikal önerilerden kaçınmamıştır. Kuşkusuz bu değerler Osmanlı toplumsal yaşamını yansıtmaz; ancak Hüseyin Rahmi'nin çok üreten, kolay ve çok okunan bir yazar olduğu düşünülürse toplum üzerindeki etkileri pek küçüksenmemeli, ayrıca yapıtlarının yasaklanmadığı ya da kıyıda köşede kalmamış bir yazar olduğu da hesaba katıldığında böyle ürünlerin edebiyat dünyasında mevcut olabilmesi bile bir takım dönüşümlerin başladığının göstergesi sayılmalıdır.

(89) Nakleden E.DOĞRAMACI; Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1989, s.53

(90) H.R.GÜRPINAR; Son... s.24

Diğer taraftan, aynı dönemlerde Ziya Gökalp'in (1876-1924) mesajlı şiirleri de kadın konusunda yükselen çözüm arayışlarının önemli ürünlerindendir:

"Cemiyetin üç rüknü var, birincisi aile;

Bu diyanet yuvasını kuran sensin, kadındır,

Medeniyet bayrağını sensin alan ilk ele

Altun harflerle yazılacak ona senin, adındır." (91)

Ziya Gökalp, herşeyden önce, "Mektepli Hanım Kızların Marşı" şiirinde olduğu gibi kadının yerinin evi olduğunu savunur:

"Bizden de var alim, şair

Her meslekte çalışanlar;

Fakat, bize cennet evdir...

Ona feda bütün şanlar...

Borcum, tehdit altındaysa

Kurtarmaktır vatanımı,

Fakat işim ondan sonra

Olmaktır bir ev hanımı...

Ben de ilim öğrenirim,

(91) Z.GÖKALP; Ziya Gökalp Külliyyatı I-Şiirler ve Halk Masalları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s.122

Fakat eve demem zindan
Ayrılamaz demin pirim
Kadın evden, ev kadından." (92)

Fakat yine de, Ziya Gökalp, yalnızca gerektiğinde kullanmak üzere de olsa, kadının meslek sahibi olmasından yanadır. Yazar için bu istisnai durumların kadının evlenememesi veya dul kalması olduğu ise aşağıdaki mısralarından anlaşılmaktadır. Gerektiğinde kullanmak kaydı taşısa da artık kadınların ekonomik bağımsızlığı gündemdedir:

"Bu sözler hep doğru, fakat, her kadın,
Bulur mu bir koca, bulsa da yarın,

Bu adam ölmez mi, o halde nasıl,
Dersiniz: Kazanma, işte muttasıl!
Görürken ortada işte binlerce,
Kocasız kadınlar çeker işkence,

Dersiniz değiller mesleğe muhtaç,
Ya koca bulmak ya kalmak aç!" (93)

(92) E.DOĞRAMACI; a.g.e., s.78

(93) Z.GÖKALP; a.g.e., s.132

Gelişen milliyetçi akımlar sonucunda, Osmanlı devletini Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi ülkülerin ayakta tutamayacağıda anlaşılınca ortaya çıkan Türkçülük akımının fikir adamlarından olan Ziya Gökalp de kadının tâbi olduğu İslâm hukukunu eleştirmektedir:

"Diğer haklar için milli mahkemeler açmışız
Aileyi bırakmışız medresenin elinde...
Bilmem niçin kadınlığa ait işten kaçmışız
Ya onun da bir emeği yok mu bu Türk ilinde?" (94)

Görüldüğü gibi, ev kadınlığını yüceltse de Ziya Gökalp, Türk kadınının çağdaş değerlerden yoksun kalması fikrini desteklemektedir.

II. Meşrutiyet döneminin önemli yazarlarından Ömer Seyfettin de (1884-1920), kadın hakları çerçevesinde özellikle evlilik kurumunu irdelenmiştir:

"Evlilik kadın için bir erkeğin pis kokularına, kabalıklarına, sertliklerine göğüs germekten; erkek için solmuş ve yıkılmış bir kadının sırnaşıklıklarına, uygunsuzluklarına, sinirliliklerine aldırmaktan başka bir şey değildir. İki vücudu karşılıklı azaba mahkûm edecek bir

bağ, bir zincir vardır ki o da evliliğdir." (95)

Gerek evlilik kurumu gerekse bu kurumun daha da çarpıklaşmasına neden olan görücülük, Ömer Seyfettin için yalnız kadınların sorunu değildir. Erkekleri de mutsuz kılmaktadır. Ancak her ne kadar evliliğe karşı satırlar kaleme almış olsa da, yine dönemin gereği radikal çözümler gündeme getirmek yerine, varolanı iyiye doğru değiştirmeyi önermekte, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi evliliğe karşı bir tavır almamakta, ancak anlaşılarak evlenmeyi savunmaktadır:

"Genç bir kızla yuva yapmak ölünceye kadar mutlu yaşamak için konuşmak, anlaşmak, sevişmek gereklidir." (96)

Cumhuriyet sonrasındaki yasal reformların hazırlayıcıları olan bu eğilimlerin karşısında, edebiyat alanında savunuculuğunu Mehmet Akif Ersoy'un yaptığı İslâmcı görüş söz konusudur. Kadının toplumsal yaşama katılmasına karşı olan İslamcılar, Cumhuriyet döneminde, hatta ilk meclislerde varlıklarını sürdürmüş ve kadının medeni ve siyasal haklarının yasalaşmasını engellemeye çalışarak, en azından gecikmelere neden olmuşlardır.

(95) Ömer Seyfettin'in Gizli Mabetler adlı yapıtından aktaran S.ERİŞENLER, Ömer Seyfettin'e Göre Kadın, Güven Matbaası, Ankara, 1972, s.17

(96) Ömer Seyfettin'in Aşk Dalgası adlı yapıtından aktaran S.ERİŞENLER; Ibid. s.20

Bu görüş çerçevesinde yapıtlar veren Mehmet Akif, (1873-1936) toplumda kadınların ezilmesine karşı çıkar ama bunun dinle bir ilgisi olmadığını savunmaktadır. Kadının eğitimine taraftar olsa da giyim kuşamda batılılaşılmaya karşıdır:

"Dini kökten kazımak, sonra evet, Ruslaşmak
O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gâyet kaba, pek mânâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden
Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zaten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş!
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!
Din için, millet için iş görecektir alçağa bak!
Dini pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!
Başka bir ma'rifetin varsa haber ver görelim;
Al okut, "Avrupa tahsili.." desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhi para ver;
Sonra bir bak ki, meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet Ruslardan..
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!
Kızımın iffeti batmakta rezilin gözüne...
Acıırım tükürge billahi, tükürsem yüzüne..
Demiş olsaydı eğer: "Kızlara mekteb lazım..
Şu kadar vermelisin" kahrolayım kaçmazdım
Elverir sardığımız bunları halkın başına..
Ben mezârımda huzur istiyorum anladın a! (97)

Bu tutucu akımların varlığına karşın toplumsal yaşamda kadının yeri hızla değişmektedir. Bu bağlamda, kadın sorunsalı açısından bakıldığında, Tanzimat'ı izleyen yazın alanındaki gelişmelerden bir diğeri kadın yazarların varlığıdır. (98)

-
- (98) Birçok feminist estetikçiye göre, yirminci yüzyılın başlarında, dünyada kadın romancı sayısında görülen patlama, ondokuzuncu yüzyılın seçkin yaratım alanlarından biri olan romandan erkeklerin vazgeçmesi sonucudur. Kadınlar zaten boş bırakılmış olan bir alana girmişlerdir. Bu uğurda savaşımları söz konusu olmamış, buna gerek kalmamıştır. (N.MOZET; "La Femme-auteur Comme Symptome", Cahiers de Recherches S.T.D. "Femmes et Institutions Litteraires", Sayı:13, 1984, s.35-41, M.PERROT; Le Nouvel Observateur, 15-21 Nisan 1983, s.93'den aktaran C.HABİB; "La Femme Plumee", Cahiers de Recherches S.T.D. "Femmes et Institutions Litteraires", sayı 13, 1984, s.31-34].
- Türkiye'de ise durum oldukça farklıdır. İlk Türk romanının yazılış tarihi 1872, batıda romanın ayrıcalıklı konumunu yitirmeye başladığı bir döneme rastlamaktadır. Çalışmamızda yer alan kadın romancılar, ilk Türk kadın romancılardan önce, ilk Türk romancılar olma niteliğindedirler. Dolayısıyla Batı'dan farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, kadınlar, halen erkeklerin egemen olduğu ve henüz terk etmeyi düşünmedikleri bir alana kendi güçleriyle girmeyi başarmışlardır.

Kadınlar arasında ilk kez 1890 yılında, Fatma Aliye Hanım (1864-1936) (99) Georges Ohnet'in Volonte adındaki romanını Meram adıyla tercüme etmiş ve buna "Bir Hanım" imzasını koymuştur.

(99) Fatma Aliye Hanım'ın yetişmesi Osmanlı aydın kadınının tipik bir örneğini oluşturduğundan, anlam taşımaktadır; "Fatma Aliye Hanım'ın yetişme koşulları, bir Tanzimat konağının 19.y yüzyıl boyunca geçirdiği değişikliklerin etkisiyle şekillenmiştir. (...) Entellektüel kadın tipini ortaya çıkaran konak eğitiminin temelinde, karı koca arasındaki uzaklaşmanın payı büyüktür. Öte yandan çocuklar ile ana baba arasındaki günlük hayatın gerektirdiği ilişki ancak bir takım aracılar tarafından sağlanabliyordu. Arap bacı ya da dadılar Tanzimat öncesinde çocuğun eğitimini üstlenen ve aynı zamanda çocuk ile ana baba arasındaki iletişimi sağlayan araçılardı. Daha sonra Abdülhamid döneminin muhafazakar konaklarına giremeyen Fransız mürebbiyeler yerine Darülmuaallimat mezunları, (...) paşa kızlarının eğitimleriyle meşgul olmuşlardır. (Fatma Aliye Hanım) Ahmet Midhat Efendi'ye yazdığı birmektubunda kendisini yetiştiren bacı, dadı ve halayıkları hatırladığı halde "pederim ve validemi bir türlü tahattür edimiyorum." diye yakınır. (...) Cevdet Paşa'nın Halep'e tayin edilmesi Aliye Hanım'ı bölgedeki yabancı cemaatlerin farklı kültür ve yaşantılarıyla tanıştıran güzel bir rastlantıdır.

Kadınlar arasında ilk telif roman ise 1892 yılında, yine Fatma Aliye Hanım tarafından yazılmış, kitaba Mütercime-i Meram imzası konulmuştur. Muhazarat adlı bu romanda sonradan başlayan bir aşkın bir öncekini öldürdüğü konu edilmektedir.

1897'de yayınladığı Refet'ten sonraki Udi (1899) adlı romanında Fatma Aliye Hanım müzik öğretmeni kızın mesleği sayesinde sefaletten düşmekten kurtulmasını anlatırken

(99)'un devamı

(...) Fransız ve İngilizlerin Halep'teki yaşantıları, Fatma Aliye Hanım'ın bu renkli dünyayı kavrayabilmek için gerekli araçları elde edebilmesini zorunlu kılar. (...) Aliye Hanım, Fransızca öğrendiğini Cevdet Paşa'dan saklamıştır. Bu gizli sürdürülen dil eğitimi evliliğinin ilk yıllarında bir rastlantı sonucu babası tarafından öğrenilince Cevdet Paşa'nın tepkisi hiç de Aliye Hanım'ın tahmin ettiği gibi çıkmamış, tam tersine muhafazakar Tanzimatçının desteğini kazanmıştır. (...) Ahmet Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye Hanım'la yakından ilgilenmesi ve onu bir yazar olarak yetiştirme çabası bu rastlantıyla başlar." [E.İŞİN; "Tanzimat Kadın ve Gündelik Hayat", Tarih ve Toplum, Mart 1988, Sayı:51, s.23-24]

kadınların ekonomik bağımsızlığını savunmaktadır. (100)

Güzide Sabri Aygün'ün (1833-1943) Münevver adlı ilk romanı, 1899'da Hanımlara Mahsus Gazete'de tefrika edildikten sonra 1901'de kitaplaştırılmıştır. Verem hastalığının neden olduğu umutsuzluğu, karamsarlığı anlatan bu romanın arkasından 1905'de Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukiyesi (101) yayınlanmıştır. Evlilik kurumunun tutucu kurallarına karşı çıkan bu romanda, kahramanların her ikisi de ayrı kişilerle evliyken bir platonik aşk yaşamaktadırlar.

Dönemin önemli şairlerinden İhsan Raif Hanım (102)

(100) Fatma Aliye Hanım'ın ayrıca Nisvân-ı İslam (1893), Levayih-i Hayatıyye (1899), Taaddüd-i Zevcat (1900), Enin (1910), Garip Nine (1912), Tarih-i Osmani'nin bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi (1915), Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı (1916), İstilâ-yı İslam, Namdarân-ı Zenân-ı İslamiyân, Talim ve Terbiye-i Benam-ı Osmaniye, Taaddüt-i Zevcata Zayl, Tetk-i Ecdâm, Tercüme-i Ahval-i Selâtin gibi yapıtları bulunmaktadır. [Ş.KURNAZ, a.g.e, s.49]

(101) G.S.AYGÜN; Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukiyesi, Samim Lütfü Erciyas Yayınları, İstanbul, 1937

(102) Şairle ilgili genel bilgiler H.COŞKUNTÜRK; İhsan Raif Hanım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987 adlı yapıtından derlenmiştir.

(1977-1926)'ın ilk şiirleri 1908 yılında Mehasin dergisinde yayınlanmıştır. Daha sonraları, 1912'den itibaren yeni yetenekleri destekleyen ve Neriman Nezahat, Mevhibe Ziya, Tebrika, Belkıs Ferit gibi diğer kadın şair ve yazarlara da sayfalarında yer veren Rubab'da yapıtları görülmektedir. Mehasin ve Rubab'da çıkan şiirlerini 1914'de Gözyaşları adlı bir kitapta toplamış, yine aynı tarihte Kadın ve Vatan adlı bir kitapçık yayınlamıştır. "Toplanılan meblağ Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne ihda edilecektir" ibaresiyle yayınlanan Kadın ve Vatan başlıklı yapıtındaki şiirler, daha çok analık niteliğiyle Türk kadınını övme amacı taşımaktadır. Kadının vatan savunmasındaki rolü oğlu aracılığıyla, yani dolaylıdır.

"Düşen kalkan, yuvarlanan, kan içinde topraklara karılan
Şehadetin şerbetini içerken de sancağa sarılan
Senin kanın, senin canın, evet senin metin elin
O merd asker senin oğlun, Türk kadını, ancak senin oğ-
lundur."(103)

İhsan Raif Hanım, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin gönüllü hemşireleri arasında yer almış, kadın haklarının önemli bir savunucusu olmuş, vatan savunması amaçlı toplantılara çeşitli katkılarda bulunmuştur. Hem eylem kadını hem sorumluluklarının bilincinde bir şair olarak döneminin kadın hareketinin dikkat çekici örneklerinden biridir.

(103) İHSAN RAİF; Kadın ve Vatan, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekâsı, İstanbul, Tarihsiz, s.5

Kadın hareketi ve yazınının en önemli isimlerinden olan Halide Edib'in yapıtlarına değışen kadının nasıl yansıdığını ve bu yapıtların kadının konumunu değıştirmedeki etkinliğini ise, "genç Halide Edib'in yaşam ve yazınında kadın sorunsalı" başlıklı özel bölümde incelemek tezimizin amacına daha uygun düşmektedir.

17 Teşrinevvel 1318'de (1902) Tevfik Fikret'in yazdığı Hemşirem (104) şiirinde de dile getirildiği gibi, toplumsal sorunların kökeni olarak kadının aşağı konumunu saptama ve bu olumsuzluğa çözüm arama eylemleri Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran son dönem Osmanlı aydınının en önemli uğraş alanlarından biri olmuş ve onların özlem ve önerilerinin yansıdığı Türk edebiyatı Türk kadınının toplumsal dönüşümüne çok yakından tanıklık etmiştir.

Döneminin tanığı olan edebiyat yapıtının, Namık Kemal ve Hüseyin Rahmi'nin de savunduğı gibi kitleleri etkileyici

(104) "Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın

Elbet değil melekliğin ümidi zulm-ü şer;

Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer.

Lakin bugün hep onlara ait yığın yığın

Endişeler, kederler, eziyyetler, iğneler!"

F.UZUN; Rubab-1 Şikeste ve Tevfik Fikret'in Bütün Diğer Eserleri, İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1962, s.32

olma, dönüştürme özelliği taşıdığı da göz önüne alındığında, yukarıda değinilen yapıtların kadın savaşımlının o günkü durumunu yansıtmada ve Türk kadınının hak ettiği yere varmadaki önemi yadsınamaz. "Türk ihtilalcileri roman yazan veya roman yazanları etkileyen kimselerdir." (105)

ii- ÇEŞİTLİ FİKİR YAPITLARINA YANSIYAN KADIN SORUNSA LI

Osmanlı matbaacılığının ilk ürününü verdiği tarih 1729 ise de, ancak Tanzimat döneminden itibaren, her türlü eğitimi teşvik eden yeni anlayışlar sayesinde kitap yayınları bir artış göstermiştir. Nitelik ve nicelik bakımından belli sıçramalar olmuş, eğitimin, okuryazarlığın artmasının doğurduğu okuma alışkanlığına yanıt vermeye çalışılırken bir yandan da bu alışkanlığın kökleşmesine yardımcı olan yapıtlar basılmıştır. Bunlar arasında yer alan fikir yapıtlarında, çağdaşlaşma bağlamında dönemin gözde konularından olan kadın sorunsalı da incelenmiştir.

Şemseddin Sami (1850-1904), bu yapıtların öncülerinden biri olan ve 1296 (1880)'da yayınlanan Kadınlar (106) adlı kitabın sonunda görüşünü:

(105) Y. KÜÇÜK; a.g.e, s.510

(106) ŞEMSEDDİN SAMİ; Kadınlar, Mihran Matbaası, İstanbul, 1311, 2. Basım

"Kadınların vezaifi pek mukaddes olup, ihmali cemiyet-i beşeriyenin temeddün ve saadetine mâni olur; kadınların vazifelerini bihak ifa edebilmeleri ise hukuklarına nail olmalarına mütevakıftır. Kadınlara hukuku terbiyelerini vermeli, sonra kendilerinden vazife istemeli." (107) diye açıklamakta, bunu sağlamak için eğitim ve yasalarda düzenlemeler önermektedir.

Şemseddin Sami'ye göre "aile demek kadın demektir. Cemiyet-i beşeriye ailelerden teşekkül eder; cemiyet-i beşeriyenin saadeti ve ailenin saadeti kadınları terbiyesine mütevakıf olduğundan kadınların terbiyesi, cemiyet-i beşeriyenin saadeti mucibidir." (108) ve "medeniyetin birinci dersi kadınların terbiyesi olmak iktiza eder." (109)

"(...) Kadın terbiyeli ve âlime olursa, çocuğuna terbiyeyi sevgiyle beraber verir; o çocuk validesinin terbiyesi içinde büyür. (...) zihin ve kalbi de validesinin terbiyesi ile beslenir." (110)

(107) İbid., s.96

(108) İbid., s.20

(109) İbid., s.22

(110) İbid., s.37

"Kadınları terbiye etmeksizin, yalnız erkekleri terbiye etmeye çalışan bir ümmet (kumun üzerine bir köprü kuran ve yağmur yağdıkça köprünün yıkıldığını görüp yeniden tesis etmeye mecbur olan) bir adama benzer. Bir cemaatin terbiyesinin esası kadınların terbiyesidir.

Bir ümmetin ahvali daima kadınlarının ahvaliyle mütenasip olur. Kadınları terbiyeli bulunan ümmet terbiyeli, kadınları terbiyesiz bulunan ümmet terbiyesiz, kadınları idareli ve çalışkan ümmet zengin ve mamur, kadınları müsrif ve tembel bulunan ümmet fakir ve harap, kadınları namuslu bulunan ümmet namuslu, kadınları sefahatte bulunan ümmet sefih olur."(111) diyerek çocuğun, ailenin, giderek toplumun durumunu kadına, kadının eğitime bağlayan ve diğer birçok çağdaşı gibi kadını kadın olduğu için değil "cemiyet-i beşeriyenin esası" olduğu için gündeme getiren Şemseddin Sami, kadının çalışma yaşamına girmesini de yine yalnızca toplumun çıkarları açısından değerlendirmekte ve böylece kadının gerçek özgürlüğüne gidişinin ancak dolaylı yolu açılmaktadır.

"(...) çocuk validesinin ağız şefkatinde iken, aldığı iptidai ve esas-ı terbiyeden sonra, bir mektebe gitmek mecburiyetinde bulunduğu vakit, o mektepte kendisini terbiye ve talim ve tedris edecek muallimin bile kadın olması

(111) İbid., s.46-47

terbiye teshil ve tesirine medar olur" (112) tezini ortaya atmaktaysa da, bu öneriyi "sonra çocukluktan çıktığında, diğer bir mektebe geçip, büyük dersleri erkek muallimlerden dinlemelidir" koşuluyla sınırlamaktadır. (113)

Bütün insanların yaşaması için çalışması gerektiği fikriyle de ilgi çeken Şemseddin Sami, "Kadınlar, tahsillerini kızlıklarında ikmal etmiş bulunacaklarından, evlendikten sonra, evin idaresi ve çocukların terbiyesi ile beraber icra edebilecekleri birer sanatta tahsil etmeleri iktiza eder. Pek çok sanatlar vardır ki kadınlar erkeklerden iyi görebilirler. (...) Terzilik sanatını erkeklerin elinden çekip alabilirler. Tababetin icrasında da kadınlar erkeklere çok tefevvuk edebilirler" (114) diyerek kadının ekonomik yaşamdaki yerinin doğallığını belirtmektedir.

Dönemi için bunca ilerici nitelik taşımasına ve kadın sorunsalının Osmanlı toplumunda irdelenmeye başlamasında büyük katkıları olmasına karşın, Şemseddin Sami'nin, kadını ancak Türk ailesinin, toplumun dönüşümünde anlamlı görevler üstlenecek bir üyesi olarak incelediği yadsınamaz. Kadın birey olarak değil, toplumsal görevleri çerçevesinde önemlidir; ama amacı, çıkış noktası ne olursa

(112) İbid., s.44

(113) İbid., s.44

(114) İbid., s.27-28

olsun bu görüşler kadınlık durumunun sorgulanması ve çözümlerin tartışılması açısından yararlı bir adımdır. Osmanlı ve müslüman toplumlarda kadının aşağı konumunun dinden değil, İslam'ın emir ve önerilerini yanlış yorumlamaktan kaynaklandığını öne sürüp, müslümanlığı savunan bu kitabın ardından dine açıkca saldırarak, radikal çözümler öneren Salahattin Asım, Türk Kadınlığının Tereddisi Yahut Karışmak (115) adlı kitabında "Karışmak'ta esas, toplumsal işlevsellikten yoksun olmaktır. (...) Herşeyden önce şunu beyan edeyim ki, Türk karışmasında en büyük etken, diğer bütün sosyal hadiselerimizde olduğu gibi dindir." (116) demektedir ve dinin zorunlu kıldığı tesettürü "Bizi cemiyet ve medeniyette yarım bırakan, sosyal organizmanın bir yarısını sakat ve felç yapan, kadını medeni hayatın yüzüne çıkmaya liyakatsiz gösteren, kısaca, sosyoloji katında bizim zavallı toplum ve medeniyetimizi gülünç ve maskara mevkiine oturtan ve bu suretle hayatımızı, milli ve ırkî, bilimsel ve teknik her türlü gelişmeden uzak tutan ve durduran, anayı ve evlâdı, zevce ve zevceyi, hemşire ve biraderi hayat sahasında biri birinden ayıran hep

(115) B.CAPORAL, tarihi basılı olmayan bu kitabın 1905'lerde, aynı kitabı daha sonra yeni Türkçe baskıya hazırlayan M.MARTI ise 1910'larda yayımlandığını bildirmektedir.

(116) SALAHADDİN ASIM, Osmanlıda Kadınlığın Durumu, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s.15-17

tesettürdür." (117) diye yermiş ve "İlk yapılacak şey tesettürü kaldırmaktan ibarettir" önerisini yapmıştır.

Salahattin Asım'ın bu yapıtından çıkarak, yalnızca Cumhuriyet dönemi yöneticilerine atfedilen düşünce ve çarelerin çok önceleri tartışmaya açıldığını ve toplumsal dönüşümlerin bir süreklilik içerisinde gerçekleştiği savını yinelememiz olanaklıdır.

Salahattin Asım dini böyle kıyasıya eleştirmekle, o dönemde yapılan ve dini ancak bazı reformlarla "çağdaşlaştırma" düzeyinde kalan önerilerin çok ilerisine geçmiştir. Günümüzde bile tüm çarpıcılığıyla varlığını sürdüren "dayak" sorununu da gündeme getirmiş ve bunun sorumlusu olarak da yine dini göstermiştir:

"Dinimiz kadını hiçbir zaman reşit olmayan bir çocuk, ruhsuz, kişiliksiz, hatta belki de dimağısız bir mahlûk, zihinsel gelişmelere kesinlikle yetişemeyen, eğitim yeteneği olmayan bir budala saydığı için ibadet sorununda kocasının zevcesini de, çocukları gibi, terbiye için hayvanın doğulması türünden darbedilebileceğini kabul ve tatbik etmiştir." (118)

(117) İbid., s.27-28

(118) İbid., s.161

Öte yandan 1912'de yayınladığı *Bizde Kadın* (119) adlı kitabında sosyolojik değerlendirmeler yapan Ahmed Cevad da, İslam dininin verdiği hakların kadınlar için gerektiği gibi uygulanmadığını, çarpıtıldığını iddia eder. Yazara göre Türk kadınının bugünkü durumu ataerkil toplum düzeninin bir sonucudur:

"Kadını kapatmak patriarka -"übüvviyet" denilen safha-ı içtimaiyenin tezahüratındandır. Patriarka safha-ı içtimaiyesi, erkeğin heyet-i içtimaiye dahilinde tamamıyla teğallüp ve tahakkuk ettiği devredir. (...) Patriarkanın icab ettirdiği yeni mantık dahilinde teşekkül ve inkişaf eden heyet-i içtimaiyede kadın, satın alınmış bir meta idi.(...)

Kadını kapamak "harem" müessesesi-i içtimaiyesi, ne Osmanlıların ne de umumiyetle Müslümanların icadıdır. Bu bir safha-ı içtimaiye icabatındandır ki, pek çok kavimler bundan geçmiştir; ancak birkaç asırdan beri ruy-ı arzda ehl-i İslamdan başka hiçbir kavim ve millette bu itiyat kalmamış bulunduğu için "harem"in bir İslam müessesesi olduğu fikri yanlış olarak tahassül ediyor." (120)

(119) AHMED CEVAD, *Bizde Kadın*, Tarih ve Toplum Kitaplığı, İstanbul, 1988

(120) İbid., s.20-21

Ataerkil toplum düzeni tanısından çıkıp, kadının aşağı durumunun biricik sorumlusu olarak "erkeği" ortaya atan Ahmed Cevad:

"Kadın cehl-ü gaflet içinde kaldı, terbiyeden mahrum kaldı, haysiyet-i beşeriyeyi lâıyıkıyla telâkki etmekten napsiz kaldı. Fakat kimin hatasıyla? Ancak erkeklerin! Ve erkekler hâlâ bu büyük hatayı, büyük içtimai nakıseyi görmüyorlar, hâlâ sefalet-i içtimaiyemizin asıl sebepleri kendilerinin olduğunu anlamıyorlar" derken (121), günümüzde bile varlığını sürdüren, sorunun neden ve çözümünü erkeğe indirgeyen küçük feminist gruplardan birinin çıkmazına düşmektedir. Ancak dönemi içinde değerlendirildiğinde cüretkâr sayılabilecek bu çıkışın, kadın hareketi üzerindeki olumlu katkısını yadsımak mümkün değildir.

Bu arada, Baha Tevfik, Odette Lacquerre'in Feminizm adlı kitabını Türkçe'ye çevirmiş, İslamiyet ve Feminizm başlıklı bir ekle birlikte yayınlamıştır. Kitabın başında bulunan Âyan Meclisi üyelerinden Besarya Efendi'nin mektubu o günkü Osmanlı toplumunda konunun nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından ilginçtir:

Besarya Efendi feminizmi "asırlardan beri münhasıran erkeklerin ellerinde bulunan sanat ve memuriyetlerin

kaffesine kabul olunmaları maksadıyla kadınların tevessül ettikleri mücadelat-ı azime" (122) olarak tanımlar, dönemin kadın hareketini çalışma yaşamında eşitlik için savaşıma indirgerken de: "Muhterem kadınlar, haklısınız. Müsavat ve adalet iktizasınca hal-i hazırda erkeklerin inhisar-ı fuzulanesi altında bulunan bilcümle hukuk mütesaviyen size de bahşedilmelidir. Sizin de doktor, dava vekili olmaya, hatta mebusluğa (...) hatta nâzırlığa kabul edilmeniz muvafık-ı adalettir." (123) diyerek, ancak Cumhuriyet sorası gündeme geldiği sanılan kadınların siyasal hakları fikrini ortaya atmaktadır.

1908'de Kasım Emin'den (124) çevrilen Hürriyet-i Nisvan

(122) "Feminizm Üzerine Görüşler", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, Cilt:4, s.875

(123) İbid.

(124) "Çalışmalarının çoğunluğu özellikle kadın konularına adandığından Kasım Emin ilk gerçek "Kadın Özgürleştiricisi" olarak değerlendirilmektedir. İki kitabı, Tahrir al-Mar (Hürriyet-i Nisvan) (1899) ve Al-Mar al Jadida (Yeni Kadın) (1900) çağdaşları arasında ateşli tartışmalara yol açmıştır. (...)

Kafa, bilinç ve duyguların özgürlüğünü savunmuştur. Kadına olan ilgisi, ilgisinin ana odağı olan genel özgürlükten kaynaklanmıştır (...) Kasım Emin'in iki ki-

(125) adlı kitap, 1915'de yeniden yayınlanır. Kadın özgürlüğünün tartışılmasında önemli bir yeri olan bu kitapta, gelenek-göreneklerde de yenileşme zorunluluğu dile getirilmiştir.

(124)'ün devamı

tabının az bulunur bilgi, kavrama ve anlayış derinliği, halk üzerinde büyük etki yapmıştır. Hem doğu hem batı kültürünü özümsemiş görünmektedir ve gerici Salafi eğilimine ve günün katı düşüncelerine karşı kesin bir tavır almıştır. Peçe örtme geleneğine açıkca saldıran ilk kişidir. (...)

Poligamiye sert bir biçimde saldırmış ve sınırlandırılması için çağrıda bulunmuş ve ayrıca erkeğin boşanmadaki kesin iktidarını eleştirmiştir. (...)

İlköğrenimde erkek ve kız çocukları için eşitlik, kamu işyerlerindeki işlerin kadınları açılması için çağrıda bulunmuştur." [İ.BARAKA; "The Influence of Contemporary Arab Thought on the Women's Movement", Women of the Arab World, derleyen N.TOUBIA, Zed Books Ltd., London and New Jersey, 1988, s.49-51]

Mısır'da kadın hareketinin doğuşunu kitaplarının yayın tarihiyle özdeşleştirebileceğimiz Kasım Emin'in görüşleri aynı tarihte ve sonraki yıllarda Türk aydınlarının tartıştığı konular ve önerdiği çözümlerle büyük benzerlik taşıması nedeniyle önemlidir.

(125) KASIM EMİN, Hürriyet-i Nisvan, İslam ve Askeri Kütüphanesi, Dersaadet, 1329

"Asarın ihtiyacıyla kâbil-i mümkün olmayan âdet ve ahlâka tâbi olmak kendi elbisesini dar görerek o elbiseye sığmak için açlıkla kendini zayıflatmaya çalışan adamın haline benzer. Bu adam elbisesini genişletip kendi cismine uydurursa daha makul hareket etmiş olmaz mı?" (126), denerek çağdaş gereksinimlerin sonucu olarak kadının toplumdaki çağdaş yeri savunulmaktadır.

Celal Nuri (İleri) ise, 1915 yılında yayınlanan Kadınlarımız (127) adlı kitabında toplumsal sorunlardan pek çoğunun temel nedeninin Türk kadınının aşağı konumundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. "Bu mesele ile ciddi uğraştığı..." (128) bilinen Cenab Şehabettin'e ithaf edilen bu kitaptaki konu başlıkları, o dönemde kadın sorunsalına ne açıdan, hangi yönler öne çıkartılarak yaklaşıldığını göstermesi bakımından anlamlıdır:

"-Cenab Şahabettin Beyefendi'ye

-Mukaddeme

-Tarihte ve muhtelif memleketlerde kadın

-İçtimaiyatta aile

(126) İbid., s.231

(127) CELAL NURİ, Kadınlarımız İctihad Matbaası, İstanbul, 1331

(128) İbid., s.3

- Hal-i hazırda kadınlar
- Münasabat-ı cinsiye
- Kadının terbiyesi ve vazife-i terbiyetikârisi
- Bizde aile
- Taaddüd-ü zevcat
- Talâk ve def-i zevce
- Müslüman kadınların vaziyet-i umumiyesi
- Türk kadınının vaziyet-i hazırası
- Kadınlarımızın terdiyat-ı bedeniye,
ruhiye, ahlakiye, terbiviye vesairesi
- Bizde izdivaç usulünün tenkidi
- Tesettür ve ihticap
- Hateme: Kadın ve cemiyet
- Kadın ve İktisat
- (ilave) Meslek-i nisayun
- (ilave) İzdivac-ı yalanî" (129)

Kadın eğitiminde önemli bir yolun katedildiği, kadınlık durumunun basın ve yayında en önemli konulardan biri olarak tartışıldığı, kadın örgütlerinin sayı ve etkinliklerinin arttığı, kadınların çalışma yaşamına adım attığı bir tarihin yayını olan bu kitapta Celal Nuri, evlenmede, boşanmada, kadının toplumsal statüsünde yapılması gereken değişiklikleri her türlü yenilik hareketlerinden daha zorunlu ve ivedi bulmaktadır.

"Kadın yalnız bir zürriyet makinası, bir kuluçka fırını değildir" (130) demek, ama yine de onun bireysel özgürlüğünden çok, aile içindeki rolünü daha iyi yapmasını sağlayacak dönüşümleri önermektedir:

"Bize siyasi kadın, teknisyen kadınlar pek o kadar lâzım değildir. (131) Herşeyden evvel valideye, zevceye, mürebbiyeye insal-i atiyeyi yetiştirecek kadınlara muhtacız." (132) diyerek Cumhuriyet öncesi kadın hakları savaşımının ana temasını vurgulamaktadır. Ümmetten millete geçmekte olan bir toplumsal yapıda bireyin gündeme gelmesi, haklarının savunulması her iki cins için de fazla olanaklı değildir. Bu yüzden bireyin aile-toplum çerçevesi içinde dahi değerlendirilmeye başlanması, hele kadınlar söz konusuyla ileri bir adımdır. Emeklemeden koşmak ne kadar gerçeğe bağdaşmazsa, bu aşamalardan geçmeyen bir kadın hakları kazanımı da o denli yapay olacaktır.

(130) İbid., s.120

(131) Nitekim 1923'de de, kadınların siyasi hakları konusu ilk mecliste tartışılırken, Celal Nuri, kadınların bu haklardan daha sonra yararlanmalarının daha doğru olacağını savunmuştur.

(132) İbid., s.120

Dönemin bir diğer önemli düşün adamı olan Ziya Gökalp (1876-1924), İslamiyetten önceki Türk toplumunda kadının yerini irdelenmiş ve "İran ve Yunan medeniyetlerinin tesiriyle, kadınlar, esarete düşmüşler, hukukça dün bir derekeye inmişlerdir.(...) İşte, bu sebeptendir ki memleketimizde Türkçülük cereyanı doğar doğmaz, feminizm mefkûresi de beraber doğdu. Türkçülerin hem halkçı, hem de kadıncı olmaları, yalnız, bu asrın bu iki mefkûreye kıymet vermesinden dolayı değildir; eski Türk hayatında demokrasi ile feminizmin iki başlıca esas olması da bu hususlarda büyük bir amildir." (133) savını ortaya atmış ve "Türklerin asrî medeniyete girmeleri için, yalnız eski mazilerine dönüp bakmaları kâfidir" (134) diyerek çözüm önermiştir.

Kadının toplum kalkınmasındaki yerine ve kadınlık durumuna, örneklerini daha önceki bölümde gördüğümüz şiirleriyle de açıklamalar getiren Ziya Gökalp, 26 Mayıs 1919'da sürüldüğü ve 19 Mayıs 1921'de geri dönebildiği Malta'dan kızı Seniha'ya yazdığı mektupta kadın eğitiminin önemine değinmektedir:

"Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için aile yükselmiyor. Aile yükselmeyince millet de geri kalıyor. O

(133) Z.GÖKALP; Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.163

(134) İbid., s.163

halde terakkinin başı kadın terbiyesidir; kızların iyi yetiştirilebilmesidir. (...) Kızların iyi terbiye edilmesi, bir milleti yeniden ihya edebilir; çünkü iyi kadın, iyi aileyi vücuda getirir. İyi aileden de iyi bir millet doğar."(135) saptamasıyla kadın-aile-toplum doğrusal bağımlılık ilişkisini bir kez daha gündeme getirmiştir.

Ziya Gökalp Türk ailesinin dört aşamadan geçtiğini kabul eder: Boy, il, konak ve yuva. Boy'larda kadınlar ilke olarak erkeklerle eşittir. Çocuklar anneye aittir. Boy'lardan oluşan il'lerde ailede anne ve baba eşit konumdadır. İslamiyeti kabul eden Türkler'in ulaştıkları konak aşamasında ise Arap, İran ve Bizans etkisi Türk aile yapısına egemen olur. Harem, bu dönemin ürünüdür. 19. yüzyılda ise özellikle ekonomik gereksinmelerle kadın aile dışına çıkmış ve mutlak babalık otoritesi tartışılmaya başlanmıştır. Konak'lardan tek karılı aile barınakları olan yuva'lara geçilmektedir. (136)

Ziya Gökalp'in bu fikirleri ileride göreceğimiz 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi ve giderek Cumhuriyet yöneticileri üzerinde çok etkili olmuştur.

(135) E. DOĞRAMACI; a.g.e, s.82

(136) B.CAPORAL; a.g.e, s.96-99

Öte yandan, özellikle geçiş toplumunun heterojen yapısının bir gereği olarak tutucu değerlerin savunulması da söz konusudur. Bu kanadın örneği olan İslamcılar bile, toplumsal değişmelerden etkilenmişler, kadının toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşama girmesine şiddetle karşı çıksalar da, eğitilmesinden yana olmuşlardır. (137)

Bu görüş çerçevesinde Mehmet Akif, 1915'de kitaplaştırılan Ferid Vecdi'nin Müslüman Kadını incelemesini Türkçeye çevirip, "(...) Türk İslamcılarının Ferid Vecdi ile görüş birliğini dile getir(iyor)(...), kadına çarşafını çıkarma olanağı sağlama bahanesi altında gerçekte onun batılı değerlerle, adetleri ve Avrupalı kadının özgürlüğünü benimsemesini isteyen kendi yurttaşlarına saldırıyordu." (138)

(137) Toplumsal değişmenin dinamiği uzun vadede daima ileriye doğru olsa ve baskılarla bu ilerlemelere kökünden engellenmese bile, II. Abdülhamid döneminde batının teknik ve sermayesi kabul edildiği halde, resmi ideolojinin İslam geleneklerine dayanması ve hatta polisin halkı Şeriat buyruklarına uymaya zorlayacak özel yetkilerle donatılmış bulunması, eski değerleri yeniden üretmek isteyen İslamcıların önemini korumasını sağlamıştır.

(138) B. CAPORAL; a.g.e, s.82

Bu görüşün bir başka destekçisi olan Sait Halim Paşa ise, "(...) kadınlara mutlak özgürlük ve devlet işlerine karışma hakkı veren nice uygarlıklar karanlıklara gömülüp kaybolmuştur" (139) diye yazarken, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tutucu kanadın, kadın haklarının yasalaşması konusunda takınacağı engelleyici tavrın ipuçlarını veriyordu.

Kadınlık durumunun değişmesi açısından bakıldığında, dönemin fikir yapıtlarında ortaya çıkan bir diğer önemli durum ise, kadın yazarların edebiyat ve basın alanında öncülleri görülse de bu alanda bulunmayışlarıdır. (140)

Fatma Aliye Hanım'ın 1891'de yayınladığı Nisvân-ı İslâm (141) bu alandaki tek örnek olup, yazarın Avrupalı

(139) SAİT HALİM PAŞA; Buhran-ı İctimaimiz, İstanbul, 1332, s.23-24'den aktaran İbid. s.82

(140) Durum günümüzde de pek değişmiş değildir. Türkiye'de 1970'lerden beri bir kadın edebiyatçı patlaması yaşanmaktadır, ama özellikle kadın araştırmaları dışında, kadınların yayınladıkları fikir yapıtları sınırlıdır.

(141) Üç bölümden oluşan bu yapıtın, Nazıme Rukiye tarafından yapılan Fransızca çevirisinden; [FATMA ALİYE HANIM, Les Musulmanes Contemporaines, Alphonse Lemerre Editeur, Paris, N.Y, 1894]'den yararlanılmıştır.

misafirlerine, onların Türk kadını hakkındaki yanlış kanaatlerini değiştirmek amacıyla verdiği bilgilerden oluşur; dolayısıyla hak arayıcı, yenilikler talep etmekten çok bir savunma niteliğindedir:

"Bizde çok eşlilik gayet nadirdir.(...) (Çok eşlilik) ancak koca istediği halde karının çocuk sahibi olamaması ya da karının sürekli hastalığı durumunda mümkündür" (142) derken ülkesini Batıya hoş gösterme eğilimi daha ağır basmaktadır.

Gerçekten, o dönemde çok eşliliğin özellikle ekonomik nedenlerle giderek azaldığı (143) çeşitli belgelerde dile getirilmiş, ancak böyle bir olanağın yasal varlığına,

(142) İbid., s.60

(143) Fatma Aliye'nin kitabına yakın tarihlerdeki yabancı yayınlarda da bu olguyu doğrulayan tespitler yer almaktadır:

"Aslında, bugünlerde Türk çalışan sınıfında bir karı kuraldır; daha varlıklı sınıflarda da birden fazlası istisnadır" [J.M.L.GARNETT; Women Of Turkey

Şinasi'nin deyişiyle, "Asya'nın akl-ı pirânesi ile Avrupa'nın bîkr-i fikrini izdivaç ettir"erek (144) Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu sosyo-ekonomik çıkmazdan kurtarabilmek düşüncesindeki Osmanlı aydını gazete, dergi ve kitaplarda kadınlık durumunu sık sık gündeme getirmiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Salahattin Asım gibiler, dini, gelenekleri ve ahlakı sorgulayan radikal yaklaşımlarda bulunmuşlar, Mehmet Akif Ersoy ya da Sait Halim Paşa gibiler kadını müslümanlığa hapsedmekte direnmişlerse de, asıl eğilim ailenin bir üyesi, çocuklarının eğitimcisi yani aile temeline dayanan yarınki toplumu kuracak anne olarak kadını gündeme getirmek olmuş ve sorunlara bu çerçevede yanıt aranmıştır. Kadınların ekonomik bağımsızlıklarından ya da siyasal haklarından söz edilse de tüm sorunlara, olanaklı olduğu ölçüde İslam dininin dışına çıkmayıp, onun "çağdaş" ve hatta "Türkçü" yorumu yapılarak çözümler aranmaya çalışılmıştır. Kadının birey olarak sorun ve özgürlükleri pek dile getirilmemiştir; ancak o dönemde Türk erkeğinin de bağımsız bireyliği söz konusu değildir ve bu yolda ciddi bir çaba da sezilmemektedir:

"XIX. yüzyıl boyunca Osmanlıların kendi toplum düzenlerine inançları sarsılmış; fakat Osmanlı devlet

adamları ve uleması, Batı'da olduğu gibi birey ve toplum üzerinde özgür bir düşünceye dayanan yeni bir çözümleme geliştirememişlerdir." (145)

Yani yalnız kadın değil, erkek de, birey olarak sorunlarının tartışılmasından uzaktır. Ayrıca özü ne olursa olsun, kadınlık durumuyla ilgili böylesi tartışmaların yapılması ve bu tartışmaların böylesine yaygınlaşması kadın hareketinin kısıtlı da olsa nedeni ve sonucudur.

Öte yandan, kadınların basın ve yayın yaşamına girmeleri ait oldukları sınıf ne olursa olsun nitel bir dönüşümü simgelemektedir. Kadınlar kendi sorunlarının bilincine vardıkları gibi, erkeklere ait sayılan alanlara yerleşerek de toplumsal değerleri kökünden sarsmaya başlamışlardır. Kadın yazar ve kadın okuyucular çoğaldıkça kadın bilincinin gelişip örgütlenmesi ve birlikte savaşım kaçınılmazdır. Yani amaçları farklılıklar gösterse de, kadın için çağdaş yaşamın gereklerinin gazete, dergi, edebiyat ve fikir yapıtlarında savunulması kadınlık durumunun anlamlı dönüşümler geçirmesine neden olacaktır; kadın örgütleri böyle bir ortamda doğup gelişecektir.

(145) T.TİMUR; Osmanlı Kimliği, Hil Yayınları, İstanbul, 1986, s.71

B- KADIN ÖRGÜTLERİ

Kadın hareketinin düşünsel temellerinin sağlamlaşması yolundaki en önemli dönüşümlerden biri de, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, neredeyse bir patlama şeklinde ortaya çıkan kadın örgütleridir. Tanzimat döneminde eğitim olanaklarının açılması ve sınırlı da olsa yasal değişikliklerin yapılması ile kadınlık bilincinin kazanılması yolunda kapılar aralanmış, özellikle bu ilk olanaklardan yararlanan kadınların, toplumsal dönüşümün kadının konumunun değişmesi sağlanmaksızın gerçekleşmeyeceğine inanan diğer Türk aydınlarıyla birlikte yayın organlarında durumlarını sorgular hale gelmelerini, doğal olarak bu amaçla örgütler kurmaları izlemiştir. Kadın örgütleri bir yandan etkinlikleriyle kadın hareketinin düşünsel temellerini sağlamlaştırırken bir yandan da toplumsal, ekonomik giderek siyasal talepleriyle kadınların evdışı yaşamla bütünleşmeleri sürecine önemli katkılarıda bulunmuşlardır.

Çeşitli kaynaklarda sayıları hakkında farklı bilgilerin bulunduğu (146) bu derneklere bir bölümü doğrudan

(146) T.Z.Tunaya 14, S.Özbudun 24 dernekten söz etmektedir.

S.Birsel ise her iki kaynakta da yer almayan bir diğer derneğe değinmektedir.

S.BİRSEL; a.g.e, s.1-18

S.ÖZBUDUN; Niçin Feminizm Değil, Süreç Yayınları, İstanbul, 1984, s.31-32

T.Z.TUNAYA; Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet

doğruya kadın haklarının savunulması amacına sahipken, diğer bir bölümü de özellikle ardı arkası gelmeyen savaşların doğal bir sonucu olarak, yardım kurumları niteliğindedir.

Muhadenet-i Nisvan adlı ilk kadın derneği 1896'da Fatma Aliye Hanım ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.

Birçok kaynakta ilk örgüt olarak adı geçen ise, Rumeli sınırındaki askerlere kışlık giyecek sağlamak amacıyla, yine Fatma Aliye Hanım tarafından, 1908'de kurulan Cemiyet-i İmdadiye'dir.

Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ve İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi de yine 1908 yılında kurulan örgütlerdendir.

1909 yılında, kurucusu yaygın olarak Halide Edib olarak kabul edilse de, yazarın "bazı aydın kadın ve öğretmenler tarafından kurulduğunu" (147) söylediği Teâli-i Nisvan Cemiyeti faaliyete geçmiştir.

"Amaç daha çok fikir gelişimi yolundaydı. Küçük merkezinde Fransızca, İngilizce dersleri verildiği gibi, aynı zamanda çocuk bakımı ve ev bakımı hakkında da bilgi veriliyordu.

(147) H.E.ADIVAR; Mor Salkımlı Ev, Atlas Kitabevi, İstanbul,

Gedikpaşa Amerikan Okulunda Madam Marden ve Vowen İngilizce derslerini üzerlerine aldıkları gibi, okulun salonlarını da kadınlara konferanslar verilmek üzere açmışlardı. Burada aşırı feminizme kaçan bir eğitim olmakla birlikte, gürültüden, şöhret avcılığından çekiniliyor, ölçülü orta yol tutuluyordu." (148)

Mekteb Müzesi dergisinin 1 Haziran 1329 (1913) tarihli haberi Teâli-i Nisvan Cemiyeti'nin dönemin kadınları üzerindeki yönlendirici etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır:

"Halide Edib Hanımefendinin taht-ı riyasetlerinde müteşekkil Teâli-i Nisvan Cemiyeti bu defa kadınların terakkiyat-ı fikriyesine ciddi bir hizmet etmek üzere fünün-u iptidaiye ile el işleri için umumi dershaneler küşad etmiştir.

Bu dershaneden maada iki defaya mahsus olarak bir mekteb-i iptidai programı takip edilecek ve ayda beş kuruş ücret ile her isteyen hanım kayıd ve kabul olunacaktır.

Dershanelerin diğerinde eski Türk işleri, hesap işleri, beyaz işler ve çamaşır imali gibi sanayi gösterilecek ve bu kısım kamilen meccani olup ileride

bilakis müdavimine birer ücret de ita kılınacaktır. Bundan başka derse gelen hanımların onbeş günde bir hususi konferanslarla ayrıca terakkiyat-ı fikriyelerine hizmet edilecektir. Bu teşebbüs-ü hayriyenin Teâli-i Nisvan klübü terfiinden deruhte olunmuş bulunması devam edecek istifade ve intizama kafidir." (149)

Teâli-i Nisvan Cemiyeti daha sonra, üyesi Mihri Pektaş'ın sağladığı bir evi erler için, otuz yataklı küçük bir hastaneye çevirmiş, üyelerin eşleri olan bir profesör ve bir eczacının gönüllü olarak çalıştıkları bu sağlık ocağında Türk kadını ilk kez hastabakıcılığa başlamıştır.

Cemiyet'in düzenlediği birçok etkinlik arasında, 13 Mart 1914'de, Amerikan elçisinin eşi ve diğer Amerikalı arkadaşları şerefine verilen öğle yemeğinde, Halide Edib'in Türk kadınının değişen konumu ve dernekle ilgili, İngilizce olarak yaptığı konuşma, döneme ışık tutması açısından önem taşımaktadır:

"Türkler şimdi, Avrupalılarca aşağılanmalarına ve ölü sayılmaların neden olan korkunç baskı rejimine karşın, dünyadaki ilerici fikirler sayesinde ayılıp yaşam belirtileri göstermeye başladılar. Sonunda Türkler'in yiğit

(149) "Tealî-i Nisvan Cemiyeti'nde Kadın Dersleri", Mekteb Müzesi, 1 Haziran 1329, s.79

ve özgür doğası canlandı ve zorba rejimlerin baskısından ve ölümden sıyrılarak yaşama hakkını kullandı.

Bir Türk, erkek olarak, yadsınamaz yaşam hakkı ve gelecek için ayağa kalktığı an, onun kadınının yanında görürsünüz. Türk kadınının kişisel ve ulusal yeri Meşrutiyet ile başlar. Kadınların eşit ilerlemesi olmadan Türk erkeğinin gerçek ilerlemesi ve geleceği olamazdı.

Meşrutiyet'in ilk yılında, Türk kadınının ilerlemesi tutkuyla ele alındı. Kadın dernekleri kuruldu; ama yalnızca Meşrutiyet'ten sekiz ay sonra kurulan bu dernek varlığını sürdürmektedir. Toplantılarımız özeldi; sayı ve gücümüz sınırlıydı. Konferanslar Amerikan okulunda yapıldı. İlk kez, bir yıl önce, özellikle yaralı Anadolu'lu askerler için özel bir hastane açtı, onların temiz kalblerinden gelen pırıltı, gelecekteki Türk İmparatorluğu'nun yapabileceklerinin bir görüntüsüydü.

Savaşta sonra, kadın ve kızlara derneğin üyeleri tarafından ders verilen sınıflar açıldı. Türk ordusu ikinci kez Edirne'ye hareket ettiğinde Teâli-i Nisvan, beşbin kadının katıldığı iki dev toplantı düzenledi; ve Türk kadınları bu seferin masraflarına ve İmparatorluğun şerefine büyük ölçüde katkıda bulundu. Ulusun tarihinde ilk kez, erkekler ve kadınlar özveri ve hizmet alanında bir araya geldiler ve ilk kez erkekler ve kadınlar ulusal konularda

birlikte yer aldılar." (150)

Esirgeme Derneği ise Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım'la, sekreteri Nezihe Muhittin Hanım tarafından "İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine" parasal yardım amacıyla, 1909'da kurulmuş, üyeler bu okulda gönüllü olarak ders vermişlerdir. Kadınların kültürel ve ekonomik yaşamlarıyla ilgili çalışmalar da yapan bu dernek, bir de "Sanat Evi" açmıştır.

Yerli malı kullanımını özendirmek amacıyla, yine 1909'da Melek Hanım tarafından kurulan Mamulât-ı Dahiliye Istihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin doksan üyesi olmuş ve terzihane açmıştır.

Teâli-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde olup, merkezi Selânik'te ve başkanı Naime Yusuf Hanımdır. "Amacı Osmanlı hanımlarını yüceltmek olan Cemiyet'in geniş bir programı vardır: Önce devlete "Nevzâd-ı Vatan" ismini vereceği bir savaş gemisi armağan edecektir. Doğumevleri, atelyeler, karma kız okulları (açılacak), Hilâl-i Ahmer'e yardım edilecektir." (151)

(150) "The Awakening of Turkish Woman"; American Review of Reviews, ..., s.743-744

(151) 20 Şubat 1910 tarihli Tanin'den aktaran T.Z.TUNAYA; a.g.e, s.480

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, 1327 (1912), Cemiyet tarafından "kadınlar kısmı teşkiline memur edilen Doktor Besim Ömer Paşa" (152) tarafından kurulmuştur. "Evvela memlekette müdafaa-i vatan uğrunda cansiperane mücadedadda bulunarak mecruh olanlarla umum musab ve felaketzedelere bezl imdad muavenet etmek maskad-ı insaniyet perveranesiyle teşkil" (153) edildiği bildirilen bu dernek, kadınların eğitimi ve çalışma yaşamına girmesi yolunda da etkinliklerde bulunmuştur. Nimet Muhtar başkanlığındaki, Fatma Aliye'nin önemli üyelerinden biri olduğu Cemiyet, Hanımlar Darüssınaisi açarak, burada özellikle Balkan göçmeni kadınlara eğitim ve iş olanağı sağlamıştır. (154)

1913'de, Nuriye Ulviye Hanım başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan'ın amaçları şöyle sıralanmaktadır:

- "1- Kadınların sokak kıyafetlerini ıslah etmek;
- 2- Evlilik kurallarını sağduyuya uygun iyileştirmek;
- 3- Kadının ev içi konumunu sağlamlaştırmak;

(152) Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Ahmed İhsan ve Şurekası Matbaası, İstanbul, 1330, s.11

(153) Ibid., s.25

(154) Ş.KURNAZ; a.g.e., s.99

- 4- Annelerin çocuklarını modern pedagoji kurallarına uygun yetiştirmelerini sağlamak;
- 5- Türk kadınlarını toplumsal yaşama alıştırmak;
- 6- Kadınları kendi çalışmalarlarıyla yaşamlarını kazandırmaya yüreklendirmek ve mevcut sıkıntılarına bir çözüm için onlara iş bulmak;
- 7- Türk kızlarına ülke gereksinimlerine göre eğitim verecek okullar açmak." (155)

Türk kadınının ekonomik bağımsızlığını ve eğitimi, onun toplumsal statüsü için en önemli bağımsız değişkenler arasında gören bu Cemiyet, o dönemde batıdaki kadın örgütlerinin büyük çoğunluğu gibi kadın haklarını kazanmayı birincil amaç seçmiş ve bağımsız bir yayın organı olduğu iddia edilse de, "Kadınlar Dünyası" adlı dergiyi yayınlamıştır.

Yukarıdaki derneklerden başka, 1912'de Nezihe Muhittin'in kuruculuğunda Osmanlı Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi, 1913'de, Balkan Savaşı'nda dul ve yetim kalanlara bıçkı-dikiş öğretmek üzere Esirge Derneği, yine Balkan Savaşı'nda, 1913'de, bir yardım derneği olarak Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, 1914'de Bıçkı Yurdu, 1915'

(155) "The Feminist Mouvement In Turkey", Contemporary Review, Haziran 1914, s.57-58

de Bîkes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, 1916'da daha ileride ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ve Hanımlar Bilgi Yurdu, 1917'de Kadıköy Fakirperver Hanımlar Cemiyeti, 1918'de Himaye-i Etfal Cemiyeti Hanımlar Merkezi, Asri Kadın Cemiyeti gibi birçok dernek kurulmuştur. (156)

Sayıları şaşırtıcı derecede çok olan bu derneklerin pek çoğunu "yardım amaçlı" diye küçümsemek, dönemin Osmanlı toplum gerçeklerini görmezlikten gelmek olacaktır. Ardı arkası kesilmeyen savaşların, artan ekonomik darboğazın neden olduğu maddi sorunlara çözüm getirmeye çalışmak Türk kadınının, el yordamıyla da olsa, yaşadığı toplumun çıkmazlarına çareler aradığının göstergesidir. Tüm dünyadaki kadın hareketlerinde "ilk çıkışlar alabildiğine çekingen, meşruiyet sınırlarını zorlamaktan ürkek ve filantropik yanı ağır basan kıpırtılar" (157) da olsa kamu yaşamı kendisine yasak Türk kadınının, ne amaçlı olursa olsun örgütlenmek için evinden çıkması, çıkabilmesi farklı bir durumdur; bu tür etkinlikler kadınların bir araya gelerek sorunlarının bilincine varmalarını sağlayan önemli kazanımlardır.

(156) T.Z. TUNAYA; a.g.e, s.476-482 ve S.ÖZBUDUN; a.g.e, s.31-32'den derlenmiştir.

(157) S.ÖZBUDUN; a.g.e, s.18

Öte yandan, yukarıda da görüldüğü gibi bu derneklerin pek çoğu özellikle kadınlık durumunu sorgulamak ve kadın haklarını savunmak amacıyla kurulmadıysa da, etkinlikleriyle bu yola hizmet etmişlerdir. Kadın dernekleri, tümüyle, Türk kadınının kadınlık bilincinin yerleşmesi, siyasal toplumsallaşması için önemli temellerden birini oluşturmuşlardır.

Nitekim, 29 Kasım 1918'de, "Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlarda vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvay-i Milliye'nin, müsterek gayeye doğru sevk ve idaresini sağlamak için, bütün müesseseler, cemiyet ve fırkaları bir araya getirmek" (158) amacıyla oluşturulan Milli Kongre'ye katılan ellibir örgütün onaltısı çeşitli amaçlarla kurulmuş kadın örgütleridir. Ayrıca birliği oluşturan Türk Ocağı, Muallimler Cemiyeti, Darülmüallimat Cemiyeti, Amerikan Talebeleri Mezunin Cemiyeti gibi dernekler ise karma yapıdadır. (159) Kadınları bu örgütlerde toplayan çeşitli amaçlar içerisinde müzik, dikiş gibi kadının toplumsal savaşımdan uzak olarak nitelenebilecek konular bulunsa da, "Kuvayi Milliye" deyimini ilk kullanan siyasî

(158) S. SELEK; Anadolu İhtilâli, Özgün Yayınları, İstanbul, 1984, s.93

(159) 1. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, 2. Edebiyat Fakültesi, 3. Üsküdar Türk Ocağı, 4. Teceddüt Fırkası, 5. Türk

(159)'un devamı

Ocağı, 6. Himayei Etfal Cemiyeti, 7.Hürriyetperveran Avam Fırkası, 8.Radikal Avam Fırkası, 9.Tıp Fakültesi, 10. Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti, 11.Donanma Cemiyeti, 12.Galatasaraylılar Yurdu, 13.Fünun Fakültesi, 14.Kabataş Teavün Cemiyeti, 15.KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ, 16.Müdafaa-i Milliyet Cemiyeti, 17.Matbuat Cemiyeti, 18.Muallimler Cemiyeti, 19.Mehamiler Cemiyeti (Baro), 20.Milli Türk Cemiyeti, 21.Ressamlar Cemiyeti, 22.Çiftçiler Derneği, 23.Vilâyatı Şarkîye Cemiyeti, 24.İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti, 25. Adanalılar Cemiyeti, 26.Trakya Paşaeli Cemiyeti, 27.Sulhu Sâlâh Cemiyeti, 28. Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti (Bu son iki cemiyet Milli Kongre'den çekilmişlerdir) 29.Milli Hususi Mektepler Cemiyeti, 30.Ahali İktisat Fırkası, 31.Sanatkârlar Cemiyeti, 32.CEMİYETİ HAYRİYEİ NİSVANİYE, 33.ESİRGEME DERNEĞİ, 34.İSTİHLAK-İ MİLLİ KADINLAR CEMİYETİ, 35.HİLAL-İ AHMER KADINLAR MERKEZİ, 36.HİMAYE-İ ETFAL KADINLAR MERKEZİ, 37.KADIKÖY HANIMLAR MÜDAFAA-İ MİLLİYE MERKEZİ, 38.İSLAM KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ, 39.BİÇKİ YURDU, 40.MUSİKİ MUHİPLERİ HANIMLAR CEMİYETİ, 41.BİLGİ YURDU, 42.MÜDAFAA-İ HUKUK-U NİSVAN CEMİYETİ, 43.ÜSKÜDAR BİÇKİ YURDU, 44.ASRİ KADIN CEMİYETİ, 45.Amerikan Talebeleri Mezunin Cemiyeti, 46.Tıp Mezunin Cemiyeti, 47.Darülmuallimat Cemiyeti, 48.INAS DARÜLFÜNUN CEMİYETİ, 49.İspatı Sanayi Nefise Cemiyeti, 50.Darülelhan Cemiyeti, 51.TİCARET MEKTEBİ

teşekkül Milli Kongre'nin vatan savunmasına yönelik siyasal yapısı gözönüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki kadın örgütlerinin, isimleri ne çağrışırtırsa çağrışırtırsın kadının değişen konumuna katkısı olduğu ortaya çıkmaktadır.

"1919 1 Şubat'ında çıkmaya başlayan İnci, Milli Kongre'de yer alan kadın temsilcileri şu satırlarla açıklar:

Milletin hukuk ve menafiini müdafaa etmek, müstakil bir millet olarak mevcudiyetini tastik ettirmek üzere şehrimizde bulunan cemiyet, heyet ve fırkaların kâffesinin iştirakiyle bir Milli Kongre vücade geldi. Daha düne kadar hayata iştirak ettirilmeyen ve memleketin mukadderatıyla alâkadar görülmeyen kadınlarımız, bu defa milletin hayat ve menafiini müdafaa ile meşgul olacak olan bu kongreye birer murahhas gönderdiler. Milletın âtisine ait olan mesaide erkeklerle el ele verdiler. Bu görünmeyen hâdise, kadınlığın umumi hayatında ihraz etmekte bulunduğu mevki'i irae itibariyle dikkate şayan olmaktan hali değildir." (160)

(160) Aktaran Z.TOPRAK; "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası", Tarih ve Toplum, Mart 1988, sayı:51, s.30

Kadınların örgütlü birliği kadın hareketinin düşünsel temellerinin kurulmasında en önemli aşamalardan biridir. Buna koşut olarak ve ilk deneyimlerini bu örgütler içerisinde gerçekleştirerek Türk kadını yaşam pratiğine girecek, çalışma yaşamında etkinleşecek ve politik savaşıma katılacaktır.

C- GENÇ HALİDE EDİB'İN YAŞAM VE YAPITLARINDA KADIN SORUNSAĞI

1882 yılında İstanbul'da doğan Halide Edib Adıvar'ın yaşam ve yapıtları Türk kadın hareketi tarihinin doğuş aşamalarını yansıtmaları bakımından tezimizin bütünlüğünde anlamlı bir örnek oluşturmaktadır. Gerek aykırılıkları, isyanları ve savaşımlarıyla kadının Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde değişen statü ve rolünü kişisel yaşamında sergilemesi, gerek kızlar için açılan eğitim olanaklarından yararlanan ilklerden olması, gerek kadın yazını, basın ve kadın örgütlerinin en önemli isimleri arasında yer almasıyla Halide Edib Adıvar, kadın hareketinin düşünsel temellerinin atıldığı sürecin, bireyin yaşamını nasıl dönüştürdüğünü ve dönüşen bu bireysel yaşamın da toplumu nasıl yönlendirebileceğini gösteren diyalektik yapıyı somutlayan bir anlam taşımaktadır.

Kişisel savaşımları, hem zamanında varolan koşulları görünür kılmak hem de bu koşulları değiştirmek açısından

önem taşıyan Halide Edib'in yapıtları da, sanatı en temelde bir yansıtma olarak değerlendirme eğilimi çerçevesinde, dönemine ve dolayısıyla döneminin kadın savaşıma ışık tutan önemli kaynaklardır.

Öte yandan yeni kadın tiplerini gündeme getiren bu yapıtlar yeni tartışmaların doğmasına yol açmış, kadın sorunsalının okuyucuya duyurulması işlevini yüklenmiştir.

"Çağdaş Türk edebiyatı, ülkenin daha uygar, daha batılı olmak çabasına sıkı sıkıya bağlıdır; yenilikleri kökleştirip yaymak için bir araç ödevini görür. (...) Geçen yüzyılın ortasından beri, yani yenilik hareketinin kültürel alanlara aktarılıp daha çok sayıda aydının batılı düşüncelerle karşı karşıya geldiği zamandan beri, bu edebiyatta göze çarpan ilk özellik toplumun kaderiyle yakından ilgilenmek olmuştur." (161)

Bu bağlamlarda değerlendirildiğinde yaşamı ve yapıtlarıyla Halide Edib, dönemini, özel olarak da yirminci yüzyıl başında görülen, sıfırdan en ilerici yasal kazanımlara uzanan savaşım ve dönüşümde Türk kadınlığının geçirdiği evreleri yansıtması bakımından büyük önem taşımaktadır.

1- YAŞAMI

Çok küçük yaşta annesini kaybeden Halide Edib, babasının arka arkaya birkaç kadınla evlenmesi nedeniyle zaman zaman babasının, zaman zaman da anneannesinin evinde yaşamak durumunda kalmıştır. Yazarın daha sonra yaşamında ve yapıtlarında sıklıkla rastlanacak olan çok karıllılığa şiddetli tepkisi bu çocukluk yıllarında filizlenmeye başlamıştır.

Anneannesinin evinde tipik Müslüman-Osmanlı koşullarında yaşayan Halide Edib, Ermeni ve Rum azınlığın bulunduğu Ihlamur'daki baba evinde daha çok batılı değerler içindedir. Yıldız yakınlarında saraya mensup hristiyanların küçük çocuklarının gittiği bir Rum anaokuluna devam eder. İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan babası Edib Bey, 1893-94 döneminde Halide'yi Amerikan Koleji'ne verir. (162)

(162) 19. yüzyıl, "Düvel-i Muazzama"nın Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki "hasta adam" kimliği, çok uluslu yapısı, bir dinler ve ırklar mozaiğini andıran görüntüsü nedeniyle yaygın misyoner etkinliklere giriştiği yüzyıldır. Amerikan misyonerlerinin en çok rağbet ettikleri alan eğitim olmuş, özellikle 1850'lerden sonra Amerikan misyoner okullarının sayısı hızla artmış, Halide Edib'in birinde öğrencilik ettiği, ilk yıllardan

Abdülhamid'in liberal fikirleri öğrenirler korkusuyla Türk çocuklarının yabancı okullara gönderilmesini

(162)'nin devamı

olan 1895'de bu okulların 469'a, öğrencileri 20604 kişiye yükselmiştir. 1900 yılında Türk-Müslüman öğrenci oranı ise % 15'i bulmuştur. [U.KOCABAŞOĞLU; "Amerikan Okulları", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.495-497]

"1871'de Robert Kolej bünyesinde(...) Gedikpaşa'da kiralanen bir evde kızlar için "Home School" olarak bilinen bir okul açıldı. İlk yıl 3 öğrencisi vardı ve hepsi 6 yaşındaydı. (...) 1890'da okul tam bir kolej görünümündeydi. (...) 1891'de Amerikan Kız Koleji ilk 7 mezununu verdi.

Kolejin ilk yıllarında, Müslümanlara yasak olmasına rağmen, her nasılsa, birkaç müslüman kız öğrenci bulunmaktaydı. (...) diploma alan ilk Müslüman kızı Gülistan İsmet idi." [M.FİNCANCI; The Story of Robert College Old and New (1863-1982), İstanbul, 1983'den aktaran İ.P.HAYDAROĞLU; Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.134]

engellemesi üzerine (163) ancak bir yıl Kolej'de kalabilen Halide Edib, özel derslerle devam ettiği İngilizce'yi ilerletmiş ve John Abbot'un "Mother" adlı kitabını Türkçeye çevirmiştir.

"Bu çevirileri, o zaman bize sık gelen Mahmut Esat Efendi düzeltti, daha doğrusu yeni baştan kendisi o zamanın olgun eski Türkçesiyle yazdı. Mahmut Esat Efendi bu eseri o kadar beğenmişti ki, benim adımla basılmasını önermiş, babam da hemen kabul etmişti. 1897'de Yıldız'da Türk-Yunan savaşı şehitlerinin aileleri yararına açılan sergiye göndermişti. Oradaki komisyon "Mader" adını taşıyan bu küçük esere bir değer vermiş olacak ki bana bir şefkat nişanı verdiler. Bu beni hiç memnun etmedi. Önce eser benim değil, Mahmut Esat Efendi'nindi. Sonra da Abdülhamid o yaşta bile bende öyle kötü bir duygu uyandırmıştı ki, onun tarafından ödüllendirmek bana bir şereften çok bir alçalma gibi geldi." (164)

(163) Çeşitli kaynaklarda böyle bir engellemeden söz edilmemektedir; ancak 1895 yılında yabancı okullarla ilgili olarak gümrüğe gelecek her kitabın bir kopyasının inceleneyeği Osmanlı hükümetince devletlere bildirilmiştir. Bu uygulama da, büyük bir olasılıkla aynı korkuların ürünüdür.

(164) H.E.ADIVAR; Mor Salkımlı... s.95

1899'da yeniden Kolej'e dönen Halide Edib, bir yandan evde de seçkin özel öğretmenlerden ders almaya devam etmiştir. Rıza Tevfik'ten edebiyat ve Fransızca öğrenirken, bir yandan da Auguste Comte hayranı Salih Zeki'yle matematik çalışmıştır.

1901 yılında, Kolej'i bitir bitirmez, arkadaş çevresinde uyanan hiç evlenmeyeceği fikrine ters düşen biçimde, kendisinden oldukça yaşlı ve bir kez evlenip boşanmış olan Salih Zeki ile evlenmiştir.

"Ev kadını rolünü çok ciddiyle ele almıştım. Aynı zamanda fikir çalışmalarımı ve yazılarımı da sürdürüyordum" (165) dediği bu ilk evliliğinden yazarın iki de oğlu olmuştur. Bu arada İngiliz ve Fransız edebiyatını incelemiş, siyasi gelişmeleri izlemiş ve kadın sorunsalı hakkında bir takım fikirler üretmeye başlamıştır.

"Erkek ve kadın, sanatta ve kültür şekillerinde hemen hemen birbirlerinden başka özellikler göstermişlerdir. Bununla birlikte, deha denilen şey ve hatta çevrenin üstünde anlaşılmayan bir kabiliyet, bazen bir erkek dâhi, kadın ruhunu kadınların anlatamayacağı bir derinlikle anlattığı gibi, kadın dâhi de sanatta bir erkek ruhunu bazen erkekten

fazla anlıyor. Dehâ cinse göre değil, dâhinin ruhunun özelliklerine göre eser yaratıyor" (166) içeriğindeki düşünceleri bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kadın-erkek dehâsının eşitliğinin yadsımayan, ama soyut eşitlik iddiasına düşmeyecek görüş, kadın ve erkek bakışını birlikte içermenin, sanat ve kültürü tamamlayıcı ve bütünleyici öneminin altını çizen bu görüş, günümüz feminist estetikçilerinin saptamalarına yaklaşmaktadır. (167)

Halide Edib'in kendi deyimiyle "yazı alemine resmen girişi", 1908'de ilan edilen Meşrutiyet'in ertesinde yayınlanmaya başlayan Tanin gazetesinin 19 Temmuz 1324 (1 Ağustos 1908) tarihli birinci sayısındaki makalesiyledir.

(166) İbid., s.111

(167) A.BAŞBUĞU-YARAMAN; "Kadın Yazını, Feminist Eleştiri", Kaktüs, Sayı:8 Eylül 1989, s.58-60

F.COLLIN; "La Lecture de l'illisible", Cahiers de Rechersches S.T.D, Sayı:13, 1984, s.7-10

E.KERN; "Author or Authoress?" Yale French Studies "Women Writers", ilkbahar-Yaz 1961, s.3-11

"Hep içimde, Tevfik Fikret'in ünlü "Sis" (168)'ini

(168) Sis

Sarmış yine âfâkını bir dūd-ı muannit;
 Bir zulmet-i beyzâ ki pey-â-pey mütezayid.
 Tazyikının altında silinmiş gibi eşbâh,
 Bir tozlu kesâfetten ibaret bütün elvâh
 Bir tozlu ve heybetli kesâfet ki nazarlar
 Dikkatle nüfuz eyleyemez gavrine, korkar
 Lâkin sana lâayık bu derin sût-re-i muzlim;
 Lâayık bu tesettür sana, ey sahn-ı mezâlim,
 Ey sahn-ı mezâlim, evet ey sahne-i garrâ,
 Ey sahne-i zî-şâ'saa-i hâile-pîrâ!.
 Ey şa'saanın, kevkebenin mehdi, mezarı;
 Şarkın ezeli hâkime-i câzibe-dârı,
 Ey kanlı muhabbetleri bi-lerziş-i nefter
 Perverde eden sine-i meshûf-ı sefahet;
 Ey Marmara'nın mâi derağuşu içinde
 Ölmüş gibi dalgın uyuyan tûde-i zinde;
 Ey köhne Bizans, ey koca fertût-ı musahhir,
 Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir;
 Hüsnünde henüz tazeliğin sihri hüveydâ,
 Hâlâ titirer üstüne enzar-ı temâsâ!.
 Hariçten, uzaktan açılan gözlere süzgün
 Çeşmân-ı kebûdunla ne mûnis görünürsün.
 Mûnis, fakat en kirli kadınlar gibi mûnis;
 Üstünde coşan giryelerin hepsine bî-his.
 Tesis olunurken daha, bir dest-i hiyânet
 Bünyânına katmış gibi zehr-âbe-i lânet.
 Hep levs-i riyâ dalgalanır zerrelerinde,
 Bir zerre-i saffet bulamazsın içerisinde.
 Hep levs-i riyâ, levs-i hased, levs-i teneffû;
 Yalnız bu.. Ve yalnız bunun ümmîd-tereffû.
 Milyonla barındırdığın ecsâd arasından
 Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü dırahşân?..

(...)

[Ş.KUTLU; Servet-i Fünun Dönemi Türk Edebiyatı
Antolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.15-16]

tekrarlıyor, İstanbul'un üstünü saran o inatçı, o durmaksızın artan sisin savrulup gittiğini düşünüyordum. Evet ruhlarımız yeniden doğmuştu" (169) coşkusuyla karşıladığı Meşrutiyet'e bir övgü niteliğinde kaleme alınan bu yazı söz konusu şiirdeki "Kaç nasiye vardır çıkacak pak-u dırahşan" mısraını başlık olarak taşımaktadır.

Dönemin tüm kadınları gibi Halide Edib'i de umutlandıran bu yönetim değişimini alkışlayan, bu arada önceki baskı düzeninin de biricik sorumlusu olduğu pek yadsınamayacak II. Abdülhamid'i bu kutlamaların dışında bırakmayan yazı, kadının annelik ve eşlik görevini öne çıkartmaktaysa da, siyasal dönüşümlere yönelik kadın bakış açısını içermesi açısından önemlidir:

"Kaç nasiye vardır çıkacak pak-u dırahşan?

- Evet; kaç nasiye vardır? diyordum. Sinesinde sakladığı insan şeklinde melunları Cenab-ı Haktan örtmek simanın malikine göstermemek için sislere bürünmüş, ve zeamet kat ile kararmış, batmaya hazırlanmış memlekette büyüyen kadınları dinleyiniz.

Daha bir hafta evvel şairin ilm-i esaretle inleyerek, kemikleri kırılan, belleri bükülen, rezalet haf ile başları eğilen, ruhları lekelenen kardeşlerinin karanlık alınlarına bakarak söylediği bu cümle kulağımızda idi. Validelik, zevcelik, evladlık, bu bizim için kalbimizin en rakik zerrelerini tırmalayan, ruhumuzu tir tir titreten, lanetlenmiş, göz yaşları, iniler ebedi şiranlar ile hemmana olan sıfatlar idi. Babalarımızı bir rezillik iki satır yazıyla beyaz sakallarıyla sürükledikleri zaman -belki işkenceye, belki ölüme, belki sürülmeye- müdafaa değil babamızın babamız olduğunu itiraf edemeyecek kadar insanlığı unutmuştuk. Her sabah hayat arkadaşlarımızın arkasında "belki bir daha görmeyeceğiz" diye titreyerek bakıyorduk. Evet, üstlerine titrediğimiz, en ufak bir çocuk mahrumiyetiyle dudakları bükülmesin diye çalıştığımız, en ufak hararetlerinde sabahlara kadar beklediğimiz ufak başlarına yastık olmaktan kalınca göğüslerimizi yetim ve boş bırakan yavrularımıza bakarak valideliğe lanet ediyorduk. Çünkü bu muazzez, bu kıymetli çocuklar belki bir gün dilenecekler, sürünecekler, sevgili başları sopalar altında ezilecek, işkenceler ile ölecekler; belki de -bizce daha fena- sade yaşamak, teneffüs etmek için alınları siyah olan güruha gireceklerdi. Ta evlerimize, ruhlarımıza kadar kayan o murdar siyah alınlar; o padişah, millet düşmanı sürüler!

- Kaç nasiye vardır çıkacak pak-u dırahşan?...

Evet Osmanlı nasiyesi kararmış, kirlenmiş, Osmanlı şerefi solmuştu.

(...)

Bizim hiçbir şeyimiz, hiçbir günümüz, hiçbir hukukumuz yoktu. Fransızların ondört temmuzu, Amerikalıların dört temmuzu gibi beş yaşından seksen yaşına kadar bütün halkın bir vecd-i şükran ile parçaladıkları sürur günlerine benzer günlerimiz yoktu. Yoktu hasılı milli hiç bir şeyimiz, hiç bir hakk-ı tefahumuz yoktu. Biz, Osmanlılar, bir takım alınları siyah insanların alt zevk ve serveti idik. Onun için esirler yahut siyah alınlı insanlar yetiştiren validelik ve zevceliğimize lanet ediyorduk.

(...)

Fakat bundan sonra zevcelik, validelik bize helal olsun! Artık hayat arkadaşlarımızın arkasından "belki bir daha görmeyeceğiz" diye titremeyeceğiz; göğüslerimiz birkaç zalimin keyfi ile evladlarından ayrılıp da yetim boş kalmayacak. Mübarek olsun bize kadınlık sıfatları.

(...)

Çocuklarımızın ilk lakırdıya başlayınca Kanun-u Esasi' mizi, hacet-i hürriyetimizi ezberleteceğiz. Kanun-u Esasi' ye kasd etmek isteyen hainleri ezmek için kollarını kuvvetli, yüreklerini pek, alınlarını beyaz yetiştireceğiz.

- "Kaç nasiye vardır çıkacak pak-u dırahşan?..."

Çok nasiye var; Al Osmanlı en büyük fütühatı yanında donuk kalan, böyle mukaddes kanunu bahş eden padişahın nasiyesi var ki bugün parıl parıl yanıyor.

(...)

- 15 Temmuz 1324 -

Halide Salih"(170)(171)

(170) HALİDE SALİH, "Kaç Nasiye Vardır Çıkacak Pak-ı Dırahşah", Tanin, 19 Temmuz 1324

(165) Yakup Kadri anılarında, II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine "Halide adının sonuna Salih eklemek yeniliğini" [Y.K.KARAOŞMANOĞLU; Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.239] gösteren yeni kadın yazarın dikkatini çektiğini belirtir; zira o güne dek kadınlar ne babalarının ne kocalarının adlarını almamaktadırlar, yalnız Şair Nigar Hanım "Binti Osman" eklemekle yetinmekteydi.

Halide Edib 1910 yılında Salih Zeki'den ayrılana dek eşinin adını kullandıysa da sonraları ikinci ad olarak babasının adını (Edib) kullanmaya başlamış ve 1917'de Adnan (Adıvar) ile evliliğini izleyen yıllarda da gerek Avrupa'da gerek Türkiye'deki yayınlarında Halide Edib adını kullanmaya devam etmiş "Adıvar adını gazete makalelerinde ve içtimai mevzudaki yazılarımda kullanıyorum" diye belirtmiştir. ["Sami N.Özerdim'e", Türk Dili Mektup Özel Sayısı, Temmuz 1974, s.255-256]

Görüldüğü gibi kadınların siyasal yorumlara başlamalarının ilk örneklerinden olan bu makalede Halide Edib, döneminin birçok kadın ve erkek aydını gibi kadının annelik ve eşlik rollerini öne çıkarmakta, ama dolaylı da olsa, kadınların siyasal düzenden sorumlu olduklarını vurgulamaktadır. Kadının geleneksel rollerinden olan annelik ve bu bağlamda içerik değiştirmiş, çocuklarına ülke gerçeklerini gösteren, onların siyasal - toplumsallaşmasını yönlendiren çağdaş eğitimci niteliği gündeme gelmiştir. Makalenin en büyük önemi, bir siyasal toplumsal dönüşüm karşısında kadınların, ne düzeyde olursa olsun yorum bildirmeye başladığını belgelemesi nedeniyledir.

Halide Edib'in, kadınlık durumunun layık olduğu yere gelmesi için kaçınılmaz gördüğü konulardan biri de eğitimidir. "Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder" başlığıyla, 24 Temmuz 1324 (6 Ağustos 1908) günkü Tanin'de yayınlanan makalesinde; "En ileri gitmiş bir heyet-i içtimaiyede de insanı ya yaşatır ya öldürür bir nüfuz-u maneviye vardır. O da terbiye-i vicdaniye ve ahlakiyedir." (172) saptamasıyla aynı dönemdeki çökmekte olan bir imparatorluğun sorunlarına çare bulmaya çalışan Osmanlı aydınlarından biri olduğunu göstermektedir; çünkü onlar gibi eğitimin büyük rolünü her fırsatta vurgulamaktadır. Öte yandan söz konusu aydınlar gibi, Halide Edib de bu gerekli eğitimin kadın tarafından verileceğine inanmaktadır; ama önce bu kadının eğitilmesi zorunludur:

(172) İ.ENGİNÜN; Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları,

"Öyle mektepler açınız. Bizi âdeta bir intizam-ı askeriye altında çalıştırsınlar, lisanımızdaki uyusukluğu, asabımızdaki gevşekliği, sıhhatimizdeki inhilâli gidersinler, Biz sahih, metin, çalışkan olalım ki, çocuklarımız sahih, metin, çalışkan, istidâd-ı ırsî ile doğsun. Yine o sıfatlarla muttasıf mürebbiyeler elinde büyüsün." (173)

Bu makalede, dönemin yeni filizlenen kadın hareketinin yapısına koştur olarak, kadınlık durumunda radikal değişiklik istemleri gündeme getirilmemiş, annelik görevinin sınırlarını zorlamak söz konusu edilmemiş de Halide Edib, kadının artık düşünsel alanda yeni eşitlikler amacıyla olduğunu belirtmiştir:

"Bizi rafa konup bakılacak, gözlerinizin hazzı için imal edilmiş biblolar yahut evinizde istirahat-ı maddiyenizi temin edecek hizmetkârlar sırasına koymayınız. Biz, âmâlinizi kuvveden fiile getirecek düşünür, kavî, iradetli, mesul erkekler yetiştirmek için düşünür, kavî iradetli, mesul kadınlar olmak isteriz." (174)

Kadınlar bundan böyle erkeklerle her alanda eşit olacakları bir yolun başındadırlar:

(173) Ibid., s.403

(174) Ibid., s.403-404

"Kadınlar ne yıldız, ne çiçek ne de yalnız edebiyata mevzu olan mevhum mahlûk degillerdır. Kadınlar vatan için deruhte edeceğiniz en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabii ve hakiki arkadaşlarınızdır, onlar vâlideleriniz, kardeşleriniz, zevceleriniz ve bu sıfat-ı mahremiyeyi haiz olmadıkları zaman, milletin münteha-yı tekamülüne doğru açtığınız yolda işleyen yoldaşlarınız, meslektaşlarınızdır" (175) diye yazarken Türk kadınının pek yakında gireceği ekonomik ve siyasal savaşımlarını müjdelemekte ve aşağıdaki satırlarda da Milli Mücadele sırasında alanları doldurup, cepheye koşacak Türk kadının o dönemde gelişmeye başlayan vatan bilincinden söz etmektedir:

"Bir kadın evvela bir Osmanlı, bir vatanperverdir... Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir." (176)

Artık, Türkiye'deki kadın yeni bir kimliğe doğru yönelmekte, kadınlık bilinci güçlenmektedir. Ana olmak, eş olmak gibi bağımlı roller kadına yetmemektedir; o artık gerek çalışma dünyasında, gerek ülkesinin siyasal yaşamında yer alarak, yalnızca ailesi aracılığıyla değil, bizzat kendisi bu toplumsal gelişmelerin belirleyicilerinden olmak

(175) İbid., s.408

(176) İbid., s.408

istemektedir. Bu amaçla kadın, kendi çıkarları doğrultusundaki savaşımla ülke çıkarları için savaşımlı birleştirecektir. Böylesi bir gelişme onun toplum içindeki yerini zaten değiştirecektir.

Halide Edib, çeşitli gazetelerdeki yazıları, yeni yeni yayınlanmaya başlayan, Heyula (1906), Raik'in Annesi (1908), Seviyye Talip (1910) gibi romanlarıyla kadın savaşımlına katkıda bulunurken, kendi yaşamında da, kadının değişen kimliğinin getirdiği rolü üstlenmek durumunda kalmış ve 1910 yılında, Salih Zeki ikinci defa evlenmeye karar verince, kendi iradesiyle boşanmaya günün yasaları elvermediği halde, "dokuz yıllık hayat arkadaşından" ayrılmıştır.

Bir yandan yasaların toplumsal gelişmenin gerisinde kaldığını gösteren bu olay, bir yandan da o dönemde çok eşliliğin giderek azalışının ekonomik zorluklar kadar, kadınların yükselen bilinç düzeyiyle de yakından ilgili olduğunu vurgulaması bakımından ilginçtir.

Bu arada Halide Edib, daha önceki bölümde gördüğümüz gibi Teâli-i Nisvan Cemiyeti içinde çeşitli etkinlikler örgütlemekte ve bundan başka kadınlara, kadınlık üzerine yahut daha ileride değineceğimiz şekilde vatan için gerçekleştirilecek görevlerle ilgili konferanslar vermektedir.

Ondokuz ve yirminci yüzyıllardaki kadınlık durum uhakkında verdiği konferansta Halide Edib artık Türk kadınının, kendi tarihini yapan halkalardan birini oluşturduğunun bilincindedir:

"(...) bugün büyük ve umumi bir tiyatro salonunda kadınlığa bu kadar mahrem bir mevzudan bahsetmek ve bu mevzuu dinlemek için bu tiyatrodaki Osmanlı kadınlarından mürekkep muhterem ve büyük bir kitle bulmak. Hep bunlar iftihar edilecek şeylerdir. Bugün bu saat ben size böyle hitap ederken, siz de beni dinlerken şüphesiz biz de tarih yapıyoruz demektir. Bu tarihçeyi torunlarımız bir konferans dolduracak kadar uzun ve iftiharlı yaptıkları zaman elbet bizim aciz ve fakat hüsn-ü niyet ve samimiyetle dolu, bin müşkülâtla elde edilen küçük mücadelemizden de bahis edeceklerdir." (177)

"Yirminci asra kadınlar asırı" denilmesinin de önerildiği bu konferansta, sözkonusu yüzyılın kadınıyla bir önceki yüzyılın kadınına karşılaştıran Halide Edib:

"İşte hanımlar ondukuzuncu asırla yirminci asır arasındaki farkı mukayese edecek olursak görürüz ki yirminci asır kadınları evvelâ iktisadi ve içtimai meşgalelerinde, ikinci tahsillerinde, üçüncü medeni vazifelerinde, dördüncü

(177) Halide Edib, "Yirminci Asırda Kadınlar", Mekteb Müzesi, 1 Mayıs 1324, s.4

fıkaraperverliklerinde, beşinci aile ve içtimai vazifelerinde gereği gibi değişmişlerdir" (178) diyerek kadının toplum içinde değişen yerini vurgularken, yukarıdaki alıntılardan da açıklıkla anlaşılabildiği gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında yasal değişikliklere yol açacak toplumsal dönüşümü yaratan kadın hareketinin düşünsel temellerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde atıldığını göstermektedir.

2- KİTAPLARI

Halide Edib'in özellikle çalışmamıza konu olan ilk dönem romanları otobiyografik özellikler taşır. Çeşitli edebiyat yorumcuları, bu romanların güçlü kişiliği olan, haklarını savunan, Batı terbiyesiyle yetişmiş, ama batılılaşmayı giyim kuşama indirgemeyen, resim ya da müzik gibi bir sanat alanında yetenekli, yabancı dil bilen, kültürlü, güzel değil ama çekici kadın tipini yazarla özdeşleştirmek eğilimindedirler. (179) Ancak Halide Edib bu saptamaları doğru bulmamıştır. Yapılan bir görüşmede:

(178) İbid. s.5

(179) "Yazarın, biraz da kendi olduğu söylenen bu kadın kahramanları, o dönemde ideal saydığı Türk kadınına temsil ederler." [B.MORAN; a.g.e, s.131]

"Eserlerinde kendisinin çok güzel temsil ettiği çağdaş kadın tipi ön planda gelir." [M.KAPLAN; Edebiyatımızın İçinden, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s.115-116]

"(...)

- Yani otobiyografik değil.

- Hayır. Vaktiyle böyle kadınlar vardı. (...)

- Bu romanlara kendinizden hiçbir şey katmadınız mı?

- Tabii insan gayri ihtiyari kendinden bir şeyler katar. Fakat mesele orada değildir. Mesele hayatı bir terkip halinde gösterebilmekte. (...)" (180) derken her ne kadar yapıtlarındaki tiplerin kendisi olmadığını ortaya koymak istemekteyse de, bu kadınların o dönemin kadın tiplerinden örnekler olduğunu yadsımamaktadır. Dolayısıyla edebiyat yapıtlarını, yazıldığı devri ve toplumsal gerçekleri yansıtan bir veri olarak incelemek, bu bağlamda bize önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Aynı zamanda, Halide Edib'in yapıtları, dönemin daha önce değindiğimiz diğer edebiyat yapıtları gibi kadınlara özgü sorunları dile getirmesi, kadınlık bilincinin yerleşmesini sağlaması bakımından da çalışmamızın anlamlı parçalarından biridir.

.1909'da, ilk yayınlanan romanı olan Heyula'da (181)

(180) A.AYDA; Böyle İdiler Yaşarken..., Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1984, s.251

(181) H.E.ADIVAR; Heyula, Atlas Kitapevi, İstanbul, 1974

Selma, aralarındaki ilişkiyi gözlemek için teyzesinin kocası Şahap'ın zoruyla evlendiği kocası Haşim'i sevmemektedir. Haşim'in arkadaşı Ziya ise Selma'ya aşıktır. Yaşadığı gizli ilişkiden dolayı Selma sinir hastası olur ve kocasıyla odaları ayrılır. Ama bu arada eniştesinden hamile kalır, bebek iki günlükken ölür, Haşim ikinci kez evlenir, kızının ölümünden

Halide Edib kadının annelik niteliğinin önemini vurgulamaktadır. Her ne kadar anne olarak kadına verilen önem, dönemin fikir yaşamında fazla bir yer tutuyorsa da, anne olamayan, küçük çocuğunu kaybeden kadını betimleyen yazar, aslında burada kişisel sorununu yansıtmaktadır:

"İki yıl süreyle tek derdim ana olamamaktı. Yirmiden önce bünyemin ana olmaya el vermediğini söyledikleri zaman iki yıl ayları ve günleri saydım, durdum." (182)

Heyula'da kadın konusuna bilinçli bir yaklaşım sezilememektedir. Ancak, Selma'nın teyzesinin kocasıyla cinsel ilişki kurması, evlendikten sonra da Haşim'den değil teyzesinin kocasından hamile kalması bile devrin kadın dünyası için oldukça cüretkâr bir olgu niteliğindedir.

1908'de yayınlanan Raik'in Annesi (183)'nin teması

(182) H.E.ADIVAR; Mor Salkımlı... s.108

(183) H.E.ADIVAR; Raik'in Annesi, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1982

İstemediği bir kadınla evlenmemek için evinden ayrılıp, Heybeliada'da bir otele yerleşen Siret, Raik ve annesi Refika ile tanışır. Refika sade, kültürlü ama mutsuz bir kadındır, çünkü kocası Rauf Leh metresi nedeniyle evi terketmiştir. Siret, Refika'ya aşık olur. Oysa Refika, kocasının yeğeni verem hastası Mansur'a ilgi duymaktadır. Raik'i seven Siret sonunda Rauf ve Refika'yı barıştıırır.

çocuk-anne ilişkisidir. Halide Edib, bu romanında da kadının annelik yönünün önemini vurgular. Kocasını kendisine devamlı ihanet ettiği halde, Refika çocuğu için evliliğini bozmaz. Kendisini çocuğuna ve çocuğunun eğitimine adanmıştır. Oysa Halide Edib, bu romanın yazılışından iki yıl sonra iki oğluna karşın, kocasını bir başka kadınla paylaşmaya razı olmayacak ve ondan ayrılacaktır.

1910 yılında yayınlanan Seviyye Talib'i (184) "kadının

(184) H.E.ADIVAR; Seviyye Talib, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1982

Fahir, liseyi bitirir bitirmez halasının kızı Macide ile evlenir ve çocukları Hikmet doğar doğmaz, biraz da evden kaçmak amacıyla İngiltere'ye gider, orada felsefe okur ve Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a geri döner. Karışını günün modern yaşamına uydurur ve tutucu annesinden uzaklaştırır. Karı koca, kadınlı erkekli eğlencelerden birinde Fahir'in çocukluk arkadaşı Seviyye ile karşılaşır. Seviyye, kocası kendisini boşamak istemediği için Cemal adlı, Macar asıllı bir sanatçıyla nikahsız yaşamaktadır. Fahir Seviyye'ye aşık olup Mısır'a kaçar. Ama sonunda İstanbul'a döner. Artık Cemal'le evli olan Seviyye'yle kocasının evde olmamasından yararlanarak bir gece geçirir. 31 Mart olaylarında tutucularla çarpışırken ölür.

cinsel özgürlüğünü savunan, hem feminist ve hem de politik bir yapıt" (185) olarak niteleyenler varsa da, romanın kadınlığın ve ülkenin içinde bulunduğu durumun bilincinde bir üslûpla yazıldığını söylemekle yetinmek daha gerçekçi olacaktır.

Seviyye Talib, 31 Mart olayı üzerine, önce çocuklarıyla Mısır'a daha sonra ilk kez İngiltere'ye giden Halide Edib'in yurtdışı izlenimlerinin getirdiği bir kıyaslama fikri içermektedir. Daha çok bir makale anlatımında olan ilk sayfalardaki saptamalar, ki bunlar Hürriyet'in ilanı üzerine Londra'dan dönen Fahir tarafından yapılmaktadır, yazarın bu seyahatinden etkilenmiş cümleler niteliğindedir:

"İngiltere'de elden geldiğince kadından uzak yaşadım. Oranın toplum hayatını ve kadınları gördükçe milli bir eksiklik gönlümü tırmalardı. Onun için memleketimize yarayabilecek başka bir görüşle İngiltere'yi gözden geçiriyordum. Fakat her yoldan kadın meselesi karşıma çıkar, sırtarırdı." (186)

(185) Y.KANBOLAT; Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu, Ankara, Tarihsiz, s.9-10

(186) H.E.ADIVAR; Seviyye..... s.12

Fahir, Meşrutiyet'ten sonra kadınlık durumundaki değişimleri de pek coşkulu karşılamamaktadır. Bu durum kadınların ve özel olarak Halide Edib'in yönetime karşı, artık ilk günkü güvenlerini taşımadıklarının göstergesi olarak yorumlanabilir:

"Meşrutiyet'ten sonra kadınlarda büyük bir çabalama görüldüğünü söylemişlerdi. (...) bu meseleye karşı erkeklerin görüşlerini, onların takınacağı durumu incelemeye değer görüyorum. Bana geliyor ki, yurt bu bakımdan ikiye ayrılmış olacak: Bir kısım müteassıp bir kesin olarak bu şeyleri kökünden ezip mahvetmek isteyecek eskiler... Öbür kısım kadınlar, daha hürriyeti iyi kullanabilecek bir eğitim görmeden, bir ahlak olgunluğu geçirmeden, onlara kesin olarak bir hürriyet vermek isteyecek züppeler! Bir kısmı kadını esir yapacak, öbür kısmı ona süslü bir oyuncak gözüyle bakacak. Eğer kadına arkadaş ve gelecek neslin biricik annesi ve eğiticisi diye bakanlar ve onları o surette yetiştirmek isteyenler varsa bunlar azınlıkta ya da nazariyesi bol, davranışı az olan yanında..." (187)

Yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi Halide Edib kadınlara eğitimsiz bir özgürlük verilmesinin onları süs bebeği haline dönüştüreceğine inanmakta, kadının hak savaşımı

ona henüz etkili görülmemektedir. Bu kitabı yayınlamadan bir yıl önce Teali-i Nisvan Cemiyeti'ni kuran yazarın, "Hürriyetten kadınlara ne oğlum, (...), erkekler düşünsün!" (188) diyen kadınlardan söz etmesi şaşırtıcıdır. Ama yine de onların uyanmış oldukları umudunu taşımaktadır:

"Onlar da sonunda uyandı mı? Duvarlar arkasında bütün dünyaya ilgileri kocaları için olan kadınlar! O kocaların ruh hallerine yabancı mı kalıyorlar? Zavallı kadınlar, ne kadar gevşek ne kadar hareketsizdiler!" (189)

Halide Edib daima karşı çıktığı taklide dayanan batılılaşmayı Seviyye Talib'de de gündeme getirmiş, birçok yapıtında vurguladığı gibi gelişmenin anahtarı olarak doğu-batı sentezini önermiştir:

"(...) yeniliği kabul edecek bir kadın, Fransız veya İngiliz kadınının bir kopyası, erkekler de Paris erkeklerinin modeli olacak değil, biz maymun gibi bir başka uluslara benzeyecek değiliz. Biz olgunlaşmış, insancıl görüşleri hayatına uygulamış, Batı'nın ilerleyişini kabul etmiş uygun ve bütün anlamıyla ırkının eğilimlerine bağlı yeni Türkler olacağız." (190)

(188) İbid., s.15

(189) İbid., s.13

(190) İbid., s.40

Romanın asıl kahramanı Seviyye olmasına karşın, Halide Edib anne olan Macide'nin eğitilmesine ve yeni neslin ona emanet edilmesine büyük önem vermiştir. Zaten Türk ve Müslüman olan Macide bir de batı kültürü ile donatılınca yukarıdaki tanıma uygun çağdaş Türk kadını haline gelecektir:

"Onu görür görmez, çevrenin bir kadın ahlakı üzerine etkisinin derecesine ilk defa şaştım. Düşünülürse benim Londra'dan geldiğim zaman bulduğum sade, utangaç Macide ile bu, aynanın karşısında, kendi tazeliğiyle muzaffer duran kadın arasında ne kadar fark vardı. O zaman küçüklüğümden beri tanıdığım, kardeşim yerinde olan, Numan'ın yanına başörtüsüyle bile çıkmaya karşı idi. Şimdi yarı dekolte bütün vücudunun çizgilerini hissettiren elbise ile yabancı denebilecek Cemal'in evine gidiyordu."(184)

Öte yandan, romanda oldukça cüretkâr çıkışlarla evlilik kurumuna tavır alınmakta ve birlikte yaşama hatta Seviyye'nin Fahir ile ilişkisi düşünülürse, çekingen bir serbest aşk fikri gündeme getirilmektedir:

"(...) aşk en yüksek nikâhtır. İki kişiyi ondan başka bir şey bağlayamaz." (192)

(191) İbid., s.77.

(192) İbid., s.46

Görüldüğü gibi Seviyye Talib'le, mevcut toplum kurallarına "herkes gibi yaşamak hakkı" (193) adına başkaldıran ve bugünün Türkiye'sinde bile seyrek rastlanılan bir kadın tipi olarak ortaya çıkan Seviyye, aşırı bir örnek de olsa devri hakkında umulmayan bir perspektif açması dolayısıyla özel bir önem taşımaktadır.

Karşılıklı istek olduğu takdirde cinsel ilişkiyi olanaklı gören, aşk yoksa evlilik içinde olsa bile cinsel ilişkiyi uygun bulmayan görüş, feminizme çok yaklaşıyorsa da, yazarın, yarının nesillerini yetiştirmek için bu düşünceleri yaşama geçiren kadını (Seviyye) değil, de mazbut, geleneklerle çağdaşlığı koştut götürebilen bir başka kadını (Macide) seçmesi, onun feminizme ikircimli yaklaştığının ya da dönem gereği bir denge aradığının göstergesi olmaktadır.

1912 yılı Halide Edib'in romancılığı açısından verimlidir. Handan (194) ve

(193) İbid., s.46

(194) H.E.ADIVAR; Handan, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1970

Handan özel bir eğitim ile yetiştirilmiş, çağdaş modern bir kızdır. Öğretmenlerinden sosyalist Nazım'ı sevdiyse de onun amacı yolunda birlikte savaşmak için kendisine evlenme önerisinde bulunmasını hoş karşılamaz, Hüsnü Paşa adında eski hariciyeci, zengin ve orta yaşlı bir kişiyle evlenip Avrupa'da

Yeni Turan (195) bu yıl içinde yayınlanan birbirinden çok farklı iki yapıttır.

(194)'ün devamı

yaşamaya gider. Nazım ise tutuklanır ve hapishanede intihar eder.

Bu arada Handan'ın birlikte büyüdüğü teyzesinin kızı Neriman ve kocası Refik Cemal de görevle Londra'ya gelirler. Zamanla Handan ve Refik Cemal arasında bir aşk doğar. Hüsnü Paşa'nın başka kadınlarla ilişkisi vardır. Handan'la kavgalarından bıkip Paris'e gider. Handan menenjit olur, Neriman İstanbul'a döner. Paris'teki doktorun önerisi üzerine Refik Cemal, Handan'ı Sicilya'ya götürür ve orada birbirlerine açılırlar. İyileşen Handan Paris'teki hastaneye döner, ancak teyzesinin kocasına aşık olmaktan rahatsızdır; üç gün içinde ölür. Neriman ve Refik Cemal çocuklarına Nazım ve Handan adını verirler.

(195) H.E.ADIVAR; Yeni Turan, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1982

Bir tür ütopya sayılabilecek olan bu roman, yazılış tarihinden yirmi yıl sonrasının, yani 1932 yılının Türkiye'sinin siyasal ve toplumsal dönüşümünü düşleyen bir yapıttır.

Yeni Turan Partisi'nin başkanı Oğuz Bey, Yeni Osmanlılar Partisi'nin gerici başkanı Hamdi Paşa tarafından tutuklanır. Oğuz'un teyzesinin kızı ve

Handan romanı yayınlandıktan itibaren edebiyat çevrelerinde otobiyografik niteliği öne sürülmüştür. Anılarında özel yaşamına pek girmeyen Halide Edib, bu romanın yazıldığı dönemde ilk kocası Salih Zeki'den ayrılmak üzeredir; çünkü kocasının ikinci bir evliliği gündeme getirmesi yazarı büyük bir düş kırıklığına uğratmıştır.

Halide Edib'den izler taşıdığı yadsınamayacak olan Handan; "Kibar, zarif, zeki, herşey, fakat güzel, güzel değil, (...) pek iyi, nazik, akıllı bir kadın;" (196), "cinsiyetini kimse pek düşünmez, erkek gibi bir kız." (197) olarak nitelenmekte, tip ve giyim kuşam itibarıyla da yazarını andırmaktadır:

"Kumral saçlarının pek sanatkârca yığıldığı bu küçük başta iki ince kaş altında aynı renkte büyük siyah kirpikli gözleri... (...) siyah ince bir tül giyiyor, kollarını, boynunu tamamen açabil"(198)iyor.

(195)'in devamı

sevdiği kadın olan Kaya, Oğuz'u affettirmek için, memleketin geleceğini düşünerek Hamdi Paşa'yla evlenir ve inzivaya çekilir. Oğuz'un bir deli tarafından öldürülmesini Paşa karısından saklar, Kaya böylece kocasından daha da soğur ve ince cüppesiyle uçup gider.

(196) H.E.ADIVAR; Handan... s.30

(197) İbid., s.54

Handan da Halide Edib gibi genç yaşta kendisinden oldukça büyük biriyle evlenmiştir, büyük idealleri olan bir vatanseverdir:

"Bu karanlık ve talihsiz memleketin bir ucundan bir ucuna dolaşarak benden önce gelen büyük ve güzel ruhların insanlara mirası olan şeyleri memleketimin insanların ruhuna akıtacağım ve ruhum bütün istekleri ve kabiliyetleriyle memlekete dökülecek." (199)

Roman kahramanıyla yazarı arasında ortaya çıkan bu benzerlik, kuşkusuz dönemin birçok kadınından da izler taşımaktadır ki kadın hareketinin boyutları bu tarihlerden itibaren memleketin kaderini tayin için erkeğin yanında savaşıma uzanacaktır. Kadın sorunsalının anlamını kavrayan kadınlar bu tarihten itibaren toplumsal gelişimin-dönüşümün içinde birey olarak varolup, değişimin temel güçlerinden birini oluşturmanın kendi hak ve görevleri sayılmasının bilincine varmış ve bu amaçla salonları, atölyeleri, alanları, cepheyi, giderek siyasal arenayı doldurmaya başlamışlardır.

Kocasının ikinci kadın alması üzerine ondan ayrılan Halide Edib, Handan-Halide'ye, zihin kontrolünün ortadan kalktığı olağanüstü koşullarda da olsa bulanık bir cinsel

özgürlük olanağı tanımaktadır ve böylece, belki de kadınlara erkeklerle aynı özgürlüğü savunmaktadır. Seviyye Talib romanını yorumlarken de öne sürdüğümüz gibi, gerek dönemin tutucu yapısı gerek yazarın eksiksiz bir özgürlüğü gündeme getiren feminizm karşısında doğunun göreneklerini bir kenara bırakamamaktan doğan ikircimli tutumu sonucu, bir taraftan da kadınların kocalarının serbest ilişkilerini görmemeleri, sabırlı olmaları önerilmekte ve bu bir erdem gibi de öne sürülebilmektedir. Oysa yaşam gerçekleri farklıdır, toplum değişmekte, eski kadın yokolmaktadır ve Halide Edib yapıtındaki teorilerini gerçekleştirememiş, iki çocuğunu alıp kocasını terk etmiştir.

Görüldüğü gibi 1912 yılı Türk toplumunda homojen bir yapıdan söz etmek olası değildir; ama mevcut değişiklikler ve bu yoldaki savaşım umut vaatmektedir. Nitekim, "Cemal Bey'in alafranga kızlarının" (200) büyüğü Handan'ın ölümü, toplumdaki bağınaz çevrelerce, örneğin komşu kadın tarafından "imansızlığın sonu budur" (201) diye nitelenirken, geleceğin temsilcisi oğulları Haşim'in derin iç tepkisine neden olmaktadır.

(200) İbid., s.11

(201) İbid. s.176

1912'de kurulan ve iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin de desteğini alarak yurt çapında, ulusça kültürel değerleri yücelten etkinlikler düzenlemeye başlayan Türk Ocağı'nın çalışmalarına katılan ve yenilgiyle biten aralıksız savaşların da etkisiyle iyice güçlenen Türkçülük akımından etkilenen Halide Edib, Yeni Turan'da bu görüşleri işlemiştir.

Yeni Turan, Halide Edib'in yapıtlarına kadınlık durumu açısından bakıldığında bir dönüşümü simgelemektedir. Aynı yılın bir başka ürünü olan Handan da dahil, yazarın Yeni Turan'a kadar ki yapıtları kadınlık bilincinin uyanması, kadın sorunsalının somutlanması anlamını taşımaktayken, bu romanla birlikte kadının, kadın hareketinin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamla bütünleşmesi süreci başlamaktadır.

Toplumda, çağdaş değerler karşısında hâlâ bir ikili tutum söz konusudur; bir yandan kadının siyasal, ekonomik, toplumsal özgürlüğü gündeme gelirken, bir yandan da bu değişime direnme sürmektedir:

"Bana öyle geliyor ki, Yeni Turan'ın içimden beğendiğim medeni bir cesaretle kadınlarını ahlak ve mevki bakımından yükseltmek, onları şaşılacak ve özenilecek bir hale sokmak

için gösterdikleri gayret pek de bir takım cahil halkı memnun edecek biçimde değil." (202)

Ne var ki, yine de "Yeni Turan, kadınları da okutuyor, kadınları erkeklerinin yanbaşıda çalıştırıyordu. (...) Yeni Turan'ın öğretmenlik eden, ağırbaşlı, karakterli hastabakıcı yetiştiren, bir muharebe olur olmaz Arap savaşçıları gibi mehmetçiklerin yaralarını sarmaya giden, ordunun dikişini dikmek için çalışma yurtlarında çalışan, eski Türk işleme sanatlarını Yeni Turan'a uygulamak için ekonomik, insancıl, bilimsel ve bilmem daha bir sürü yönlerde çalışan, akın akın kadınları vardı. Bir süsten, değerli bir biblodan birden bire yararlı, çalışkan bir toplum elemanı, bir ana, bir arkadaş, bir her şey olan kadınlar. (...)" (203)

Halide Edib, "Yeni Turan hiç şüphesiz bir ütopya idi ve bütün ütoppyalar gibi tahakkuk ettirilmesi mümkün olmayan gayeleri vardı" (204) dese de, yukarıdaki işlevlerle donanmış Türk kadınının yaşama geçmesini görmesi için romanın düşsel tarihi olan 1932 yılını bile beklemesine gerek kalmayacak,

(202) H.E.ADIVAR; Yeni... s.42

(203) İbid., s.17-18

(204) Ş.KURNAZ; a.g.e, s.92

bu yoldaki dönüşüm daha Cumhuriyet'in ilanı öncesinde gerçekleşecektir.'

Yeni Turan romanının, 1932 yılına yerleştirilse de, temelini yazıldığı tarihten alan yeni kadını; "Kadınları bir et bir makina halinden çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi yapmak için çalışan kadındır.(...) (bakışlarında) katiyen, kadın ya da erkek, insana cinsiyet hatırlatan bir şey yoktu"r. (205) Bu kadın artık, herşeyden önce ekonomik, toplumsal bir varlıktır.

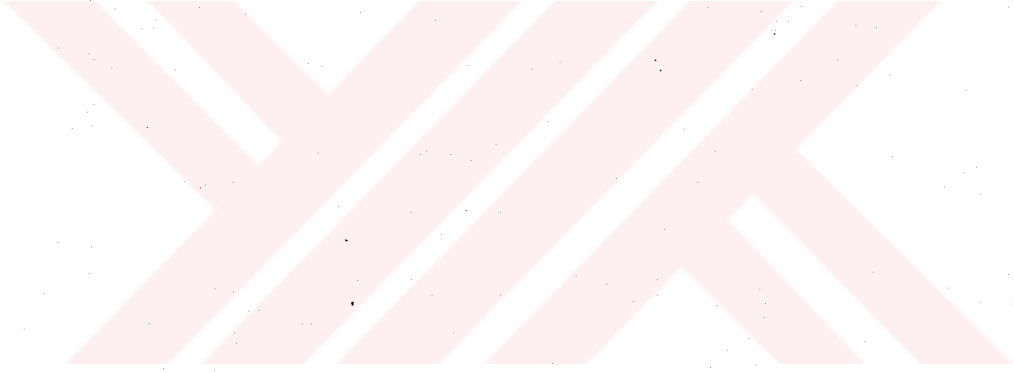
Kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılması çerçevesinde örnek bir olgu olarak yansıtmaya çalıştığımız Halide Edib'in gençlik yılları ve ilk yapıtları, Türkiye'de kadın haklarının yasallaşmasıyla sonuçlanan bir sürecin ilk dönemlerini yansıtmaları açısından çalışmamıza önemli bir dayanak oluşturmaktadır.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın ertesinde, Osmanlı toplumsal yaşamında meydana gelen gelenekselden farklı bir yapılanma sayesinde, çağdaş toplumun özelliklerinin belli başlılarından biri olan hareketli bir düşünce ortamının temelleri atılmıştır. Özellikle devletin

nasıl kurtarılabileceği sorusunu yanıtlamak amacıyla olan bu ortamın aydınları, kadının toplum içindeki aşağı konumunu sorgulamışlar, bu bağlamda 19.yüzyılın sonunda eğitim ve yasalarda gerçekleştirilen sınırlı da olsa bir takım değişiklikler sayesinde, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile sağlanan göreceli özgürlük ortamında kadın hareketinin düşünsel temelleri atılmıştır. Basın ve yayın dünyası bu gelişmeleri en çok etkileyen ve bu gelişmelerden en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur. Genel olarak İslam dinini bir kenara itmeksizin, ama en azından ona yeni yorumlar katmaya çalışıp, bir yandan da etkilendikleri aydınlanma felsefesi gereği cehaletle savaşmak ve seslerini duyurmak için, dönemin aydınları basın ve edebiyattan yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Bu gelişme çerçevesinde kadın sorunsalı her türlü gazete, dergi ve yazarın ayrıcalıklı konusu durumuna geldiği gibi, tümüyle kadın konusuna ayrılan yayınlar çoğalmış ve en önemlisi çeşitli eğilimlerde kadın yazarlar ve kadın basını doğmuştur. Önceleri kadının annelik, eşlik gibi geleneksel rolleri sorgulanmamış ve hatta bu rollerin daha iyi yapılabilmesi için kadınlara yeni olanaklar açılması istenmişse de, amacı ne olursa olsun tüm bu gelişmeler kadınlık bilincini geliştirmiş ve özellikle 1908 Meşrutiyet'i ertesinde bir patlama yapan, kadın örgütlerinin doğmasına neden olmuştur. Sorunlarının ortak olduğunu ve tek başlarına

özemeyeceklerini anlayıp bu derneklerde toplanan kadınlar, okullaşma, basın ve yayının büyük katkısıyla oturttukları düşünsel temeller çerçevesinde sorunlarına çözümler aramışlar ve bu çabalar da kadın hareketine toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamla bütünleşme yolunu açmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, yasaların toplumsal dönüşüme uyarlanması zorunluluğundan doğacak kazanımlar, bu bütünleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN HAREKETİNİN SOSYO-EKONOMİK
YAŞAMLA BÜTÜNLEŞME SÜRECİ
VE HALİDE EDİB

Türk kadın hareketinin yeni boyutlara ulaşmasında, Fransız Devriminden büyük ölçüde etkilenen Genç Türkler'in adalet, müsavat, hürriyet, uhuvvet sloganıyla ilan edilen II.Meşrutiyet'in büyük önemi vardır.

23 Temmuz 1908 günü ellerinde kırmızı-beyaz bayraklarla, "Yaşasın Vatan, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Halk" sloganları atarak sokağa dökülen ve en azından gözlemci sıfatıyla Meclis'e girmek isteyen kadınların bu önemli tarihsel dönüşümden umduklarını bulduklarını söylemek mümkün olamamaktadır.

19. Yüzyıl sonunda kurulan yerli ve yabancı kız okullarının verdikleri ilk mezunlar, düşün ve yazın hayatında gelişen, kadın özgürlüğü fikirleri ile beslenip, kurulmaya başlayan kadın örgütlerinde biçimlenerek, din ve devlet işlerini sınırlı da olsa birbirinden ayırmak isteyen, çoğunluğu Avrupa'da bulunmuş, batılılaşmadan yana ittihat ve Terakkili yöneticilerin desteğiyle ince peçelerle ya da hiç peçesiz dolaşmaya, sokakta erkeklere hitap etmeye başlamışlardır.

"Ruhsan Nevvare Hanım Meşrutiyet'in ilanından hemen bir ay sonra kadınların amentüsünü şöyle dile getirecektir:

"- Evet o kadar çok şey isteyeceğiz, ilerlememizi o kadar ciddi bir dirençle arayacağız ki görüp işitenler

bizlerdeki istek ve hevese hayret edebilecekleri gibi, şimdiye değin horlanarak ve aşağılanarak yaşadığımızda da şaşacaklar ve Müslüman kadınlardaki sağlam yürek ve bilgiye, sabır ve ağırlaşlılığa, özellikle de sözdinlerliğe bayılacaklardır. Kadın-erkek birçoklarının sandığı gibi hiçbir işe yaramaz, beceriksiz olmadığımızı göstereceğiz. Bunu yaparken de ulusal göreneklerimizi ve dinimizin gereklerini gözden uzak tutmayacağız. Bizim de akıl, sezgi ve mantıklı yargılamalarla pek çok işe yarayabileceğimizi ortaya koyacağız. Bütün kalbimizle başlamasını istediğimiz o bizi mutluluğa erdirecek ilerleme adımlarının şimdiye değin atılmaması nedeninin araçlarımızın ve kılavuzumuzun yokluğuna dayandığını belirleyeceğiz. Çalışacağız, öğreneceğiz. Bitmez, tükenmez bir çaba ile çalışacağız. Sonra da bellediklerimizi, öğrendiklerimizi başkalarına aktararak onların da yararlanmasını sağlayacağız.(1)

Oysa, yukarıda da belirtildiği üzere dinden ve geleneklerden kopmamayı taahhüd ettiği halde, kadınların önünde yeni ufuklar açılması olasılığı bile gerici güçlerin tepkilerinin doğmasına neden olacaktır. Nitekim, bir kadın gezgin, 1909'da Paris'te yayınlanan anılarında, bir yandan Osmanlı toplumunda kadınların değişen konumunu betimlerken, bir yandan da bu gelişmelere karşı gerici olayların yükselişini anlatmaktadır:

(1) S.BİRSEL; a.g.e., s.10,11

"Avrupa'da Türkler'e özgürlük veren 1908 Devrimi'nin Türk kadınına hiç olmazsa bir yarı-özgürlük verdiğine inanılır. Operetler Türkiye'sinde, bu mahkûm kadınların kafes ve zincirlerini neredeyse kırdıklarına, peçenin onlar için yalnızca bir işve olduğuna, harem ağalarının geçmişte kaldığına inanılır. Akıllı ve eğitilmiş kadınların hatta daha az eğitilmişlerin bile, devrimi neş'e ve umut sarhoşluğu ile karşıladığı doğrudur. Birçoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin anonim, görünmez ve sadık ulakları olarak bu barışçı devrime hizmet etmişlerdi. Anayasa ilan edildiği zaman, rahat bir nefes aldılar; yalnızca zorunlu çarşafı değil, başlığın kenarları arasındaki taze yüzleri saklayan peçeyi de attılar.

(...) (Ama) Hocalar günâhkarlık diye bağıştılar. Doğulunun ruhuna sinmiş kıskançlık, dinî önyargılardan da destek bulunca acıklı sahneler cereyan etti: Tamamen kapalı olarak kocalarıyla (sokağa) çıkan kadınlar halk tarafından linç edildi. Diğerlerinin elbiseleri parçalanarak, saçları kesildi..." (2)

II.Meşrutiyet'in ilanıyla iş başına gelen İttihat ve Terakki yöneticileri, Tanzimat'tan beri aydınlar arasında devleti ve milleti kurtarmak amacıyla öne sürülen pratik

(2) M.TINAYRE, Note d'une Voyageuse en Turquie, Calmann-Levy, Paris 1909, s.13-16

çözümlerden biri olarak kadının toplumsal konumunun iyileştirilmesinden yana bir görüşe sahipse de, 'Cumhuriyet' in ilk yıllarında medeni ve siyasal hakların yasallaşması sırasında, tekrar engelleyici bir etmen olarak ortaya çıkacağı gibi güçler dengesi nedeniyle radikal bir yaklaşımda bulunamamışlardır. Hükümetin bu konudaki tavrı net olmayınca, kadınların yukarıdaki alıntılarda tanımlanan göreceli özgürlüğünü bile kabul edemeyen gerici tepkiler ortaya çıkmıştır.

17 Ekim 1908'de kadınlara karşı olaylar hakkında yayınlanan Zaptiye Nezareti'nin bildirisine göre üç sarkıntılık olayı yaşanmıştır: "Birincisi Kapalıçarşı'da "gayet açık saçık" giyinmiş kadınların, ikincisi aynı yerde subay kocasıyla gezmekte olan bir kadının başından geçmişti, üçüncüsünde "gayet iyi giyinmiş" bir hanım ve çocuklarla açık bir arabaya binen bir topçu subayı söz konusuydu." (3)

Görüldüğü gibi Zaptiye Nezareti'nin mağdurları tanımlarken kullandığı üslup bile saldırganları haklı çıkaracak niteliktedir. Böyle bir ortamda kadınların Meşrutiyet'ten beklediklerini bulduklarını söylemek çok zordur. Ayrıca yine Zaptiye Nezareti'nin bildirisinde üç tane olarak iletilen olaylar çok daha yaygın ve çeşitli boyutlardadır:

(3) S.AKŞİN, Yüz soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Gerçek Yayınları, İstanbul 1980, s.95

"Fransa'nın İzmir Konsolosu'nun raporuna göre, "1908 Eylül'ü başında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin emri ile Vatan yahut Silistre'nin üç gün süreyle İzmirli kadınlara oynatılması kararlaştırılır ve bu konuda gerekli hazırlıklar yapılırken "silahlı Müslümanlar müftüye başvurarak gece camiye bile gitmeleri yasak olan kadınları sokağa çıkmaya cesaret ederlerse öldürüleceklerini" söylerler. Temsil gecesi "Müslüman Türkler" sokaklarına ve tiyatro binası çevresine "silahlı nöbetçiler" dikerler. Tehditler ve gelişmeler üzerine "hiçbir kadın evinden çıkmadı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bu Müslüman hareket önünde temsili iptal etmek zorunda kaldı." (4)

Yine Fransa'nın İzmir Konsolosu'nun raporuna göre, bir süre sonra da Aydınli yetkililerin aldıkları karara göre: " Bir kadınla konuşurken suçüstü yakalanan kişiye 100 kuruş para cezası verilecek, kadın ise falakaya yatırılacaktır." (5)

Görüldüğü gibi II. Meşrutiyet, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde yasalar karşısında, eğitim ve yazın alanında özellikle ileriye yönelik olmak kaydıyla,

(4) M.Ş.GÜZEL, "1908 Kadınları", Tarih ve Toplum, Sayı:7 Temmuz 1984, s.6

(5) İbid., s.6

gelişmelerden payını alan ve çok kısa süreli birikimden oldukça yararlanabilen Türk kadını, özlediği, beklediği ve umduğu eşit haklar ortamına ulaştıramamış, hatta "Kadınlar Dünyası dergisi Meşrutiyet'in bir yıldönümünde, bu yıldönümünü "erkeklerin bayramı" diye nitelendirmiştir." (6)

"Genç Türklerin sadık destekçisi olan kadınlar Abdülhamid'in düşüşünden sonra, doğal olarak bu yeni özgürlükten kendilerine de bir pay düşeceğini umdular. Peşesiz dolaşabileceklerini, yalnız yürüyebileceklerini düşlemiş; bazıları birkaç erkek arkadaşının ziyaretini kabul etmelerine izin verileceğini sanmışlardır.(...) Ya bu yolu siyasal nedenlerle izlediklerinden ya da toplumsal davranışın eski fikirleri hâlâ onlara egemen olduğundan sonuç aynı olmuştur; özgürlük erkekler içindir; kadınlar için değil.(...) Kendini bu yöne atılmış bulan Türk kadını ona tanınmayan özgürlüğe sonunda uyabilmek için dikkatini artan bir biçimde eğitime çevirmiş" (7), bir yandan örgütlerini güçlendirerek kadın hareketinin düşünsel temellerini pekiştirmiş, bir yandan da bu düşünsel birikimi

(6) M.Ş.GÜZEL, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt:4, s.868

(7) "The Awakening of the Turkish Woman", Outlook, Cilt:98, 5 Ağustos 1911, s.758.

sosyo-ekonomik yaşamla bütünleştirme sürecine girerek, yasalar önünde ve siyasal alanda mutlak eşitliğe götürecek etkinlikleri başlatmıştır.

Türk kadını, kadın hareketinin erkek yandaşlarını iktidara getiren II.Meşrutiyet'ten çok şeyler ummuş, ancak gerçekleşmeyen bu umutlar ona kendi gücünden başkasına güvenmemesi gerçeğini öğretmiştir. II.Meşrutiyet'i hazırlayan ortamda, varlıklarını duyumsatsalar da, kadınların genel toplumsal yaşam açısından bakıldığında büyük etkinlikleri yoktur. O dönem, büyük ölçüde kadınlık bilincinin yerleşmesi ve kadın sorunlarının toplumsal çıkmazın bir boyutu olarak ortaya konması niteliğiyle belirgindir. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra ise sorun ve sorumluluklarının bilincine varan kadınların ekonomik ve siyasal yaşamda etkinleşerek ülkesinin kaderini tayinde rol oynaması gündeme gelecek ve bu durum onun toplumsal ve hukuksal statüsünün yeni rolüne uyarlanmasını gerektirecektir.

Bu bölümde, yukarıdaki görüş çerçevesinde, bu bölümde çekingen dönüşümlerden, yasal, eğitimsel, yazınsal ve örgütsel aşamalardan oluşan düşünsel temeli kuran Türk kadınının yaşam sahnesinde daha aktif rollere geçişini, ekonomik ve siyasal haklarını elde ediş sürecini izleyeceğiz. Bir önceki bölümde olduğu gibi Halide Edib Adıvar, bize yaşamı ve yapıtlarıyla örnek oluşturacaktır.

**A. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON YILLARINDA TÜRK KADINININ
KONUMUNDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER VE HALİDE EDİB**

Kadınlık durumunun gerek düşün, yazın, basın yaşamının en çok tartışılan konularından birini oluşturması, gerek yaygınlaşan eğitim olanakları, gerek çağdaş değerleri benimsemeyi, İmparatorluk'u içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmanın önkoşullarından biri sayan görüşlerin iktidara gelmesi ve özellikle kadınların örgütlü birliği Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kadının toplumsal konumunun -kadın-erkek eşitliğini hâlâ hazmetmeye hazır olmayan İslamcı güçlere rağmen - sürekli dönüşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde ve erkek nüfusunun aralıksız savaşlarda kırılması, olası savaş tehlikesi gerekçesiyle sürekli silah altında tutulması gibi tüm dünya kadınlarının önemli dönüşümler gerçekleştirmesini sağlayan nedenlerle, Türk kadını önce çalışma yaşamında daha sonra da vatan savunmasında yerini alarak kadın hareketinin ekonomik ve siyasal yaşamla bütünleşmesi sürecini başlatmıştır. Tüm bu dönüşümlerde, kadınlık bilincinin yerleşmesi sürecinde olduğu gibi Halide Edib, bizzat etkin bir rol oynamış, o yıllarda yayınlanan yapıtlarında bu sürecin yansımalarına yer vermiştir.

1. EKONOMİK YAŞAMDA KADINLAR VE HALİDE EDİB

"Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere gibi ülkelerde çok sayıda kadın silah altına alınan erkeklerin yerine (...) işe alındı. Kadın ve erkek rolleri arasındaki farklar ve kutsal ev kadınlığı ilkesi unutulmuşa benziyordu." (8)

Osmanlı İmparatorluğu'nda da kadınlar aynı gelişmeyi yaşamışlar, seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları onlara istihdam olanağı sağlamıştır.

Halide Edib, zaten yüzyıl başından beri devam eden gazete ve roman yazarlığıyla Türk kadınının çalışma yaşamındaki ilk örneklerinden birini oluştururken, bir yandan da yapıtlarında çalışan kadın tipleri belirmeye başlamıştır.

a) KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMINA GİRİŞİ VE HALİDE EDİB

Eğer ev içi emeğinin ekonomik nitelikli olmadığı düşünülürse, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar, Türk kadınının erkeğe maddi olarak bağımlı bırakıldığı tartışılmaz bir gerçekliktir. 1867'de Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan, daha önce değindiğimiz

(8) A.MICHEL, Feminizm, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul 1984, s.115

"Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha"sında belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarısı üretici, yarısı tüketici konumunda bulunmakta, ancak Anadolu'nun bazı küçük kentlerinde aile tipi işletmelerden biri olan halıcılıkta çalışmaktaydı.

Askere alma ya da vergilendirme amacıyla yapılan sayımlar kadınları içermediği için onların gerek genel nüfus, gerek çalışan nüfus içindeki oranlarını belirtir resmi rakamlar mevcut değildir; ama İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın 31 Ağustos 1900 tarihli aylık bültenine göre elimizde, "Sivas'ta ve yöresindeki kazalarda yaklaşık 10.000 dokuma tezgahı var. Kadın işçilere günde 20 para ile 1 kuruş arasında ücret ödeniyor.(...) Uşak'daki 1200 dokuma tezgahında 6000 kadın işçi çalışıyor ve günde her biri 2 ile 6 kuruş arasında ücret elde ediyor" (9) şeklinde bir veri bulunmaktadır.

1908'e gelindiğinde ise, M.Ş.Güzel'in hesabına göre, İmparatorluktaki 250.000 işçinin 70-75.000'i kadındır. (10)

(9) M.Ş.GÜZEL,; "1908 Kadınları.." s.8

(10) "Sivas (10.000), Uşak (6.000), The Oriental Carpet (15.000), Musul (350), Bursa (22.100), Selanik, Samsun, Kavala, Drama ve Gümölcine(12.000), Adana ve Halep (4000) Edirne (500-600)" M.Ş. GÜZEL,; "Tanzimatten Cumhuriyete Toplumsal Dönüşüm ve Kadın" Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.870

Öte yandan, daha ileriki tarihlerin verilerine göre "Musul'da konik biçiminde sigara tüpü yapımında 300-400 kadın işçi çalışmaktadır." (11)

İstanbul ve İzmir'deki iki tütün fabrikasının ise "1915 yılında 109'u memur, 16'sı ustabaşı, 1026'sı erkek ve 1086'sı kadın olmak üzere çalışanlarının toplama 2237 ve 1913 yılında 96'sı memur, 19'u ustabaşı, 1071'i erkek, 923'ü kadın işçi olmak üzere 2109'dur." (12)

Dokuma sanayii ise, kadın işçilerin çalıştığı alanlardan biri durumuna oldukça erken ve hızlı geçiş göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da erkekler cepheden eski işlerinin başına döndüklerinde bile, kadınlar dokuma sanayiindeki yerlerini, Avrupa'daki hemcinsleri gibi koruyabilmişlerdir. Bu durumu söz konusu çalışma alanının kadınlar tarafından zorlu bir savaşım ile ele geçirilmesinden çok, düşük ücretli ve kadınların evişlerinin uzantısı niteliğinde bir iş olması nedeniyle erkekler tarafından zaten terk edilmiş bulunması şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır.

(11) G. ÖKÇÜN,; Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri
Hil Yayın. 1984, s.77

(12) İbid., s.77

Daha 1864'de, Bursa'da bir dokuma tezgahında 100 kadar kadın işçinin çalıştırıldığı bilinmektedir. (13)

"Bursa'da 1907'de 16 iplik fabrikasında yaklaşık olarak toplam 20.000 iplikçi kadın işçi çalıştırılmaktadır." (14)

"1913'de mevcut olan 3 fabrikada (Makriköy Askeri Bez fabrikası, Manisa Fabrikası, Yedikule Fabrikası) (...) %50'si kadın olmak üzere 604 işçi çalıştırılmıştır.

(...) 1915 yılında (...) 1227 işçinin %55,5'i kadın(dır).

(...) 1915'de erkek işçi günde 10-13, kadın işçi 4-6 ve çocuklar 2-4 kuruş ücret almışlardır." (15)

Bursa'da pek çoğu Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulmuş olan dört iplik fabrikasında 1913'de çalışan 765 işçinin 488'i kadinken, 1915 yılında ise 333 işçi çalıştıran

(13) G.B.PERROT, Souvenir d'un Voyage en Asie Mineur, Paris, 1964'den nakleden B.CAPORAL, a.g.e, s.136

(14) M.Ş.GÜZEL, "1908 Kadınları.." s.9

(15) G.ÖKÇÜN,; a.g.e, s.136

iki ipek fabrikasında 43 kadın bulunmaktadır. (16)

Konserve imalatında ise "...1913'de 7 fabrikada çalışanların (...) 67'si (erkek) işçi ve 194'ü kadın olmak üzere toplam olarak 274'tür. (...) 1915'de işler durumda olan 5 fabrikada (...)43'ü kadın olmak üzere 57 işçi (çalışmaktadır).

(...) 1915'de kadın ve kızların gündelikleri 8-10, 1913'de 4-6 kuruştur." (17)

Matbaacılık ve kağıt mamulâtında da kadın işçilerin bulunduğu görülmektedir.

"Kartonaj ve benzerini imal ile uğraşan 3 önemli müessesede (...) 1913'de 163 erkek, 15'i kadın ve genç kız, 27'si çocuk olan 90 kişi (çalıştırılmıştır).(...)

Kadınların gündeliği 3-5 (...) kuruş arasında değişiyor." (18)

(16) B.CAPORAL, 'in aktardığına göre 1913'de dokuma sanayiinin bütününde el emeğinin %50'sinden fazlası nı kadın ve çocuklar karşılamaktaydı. İpekli dokumada bu oran %95'e varıyordu.

(17) G.ÖKÇÜN,; a.g.e, s.69

(18) İbid., s.165

Ayrıca kibrit yapımında 1987'de İstanbul Kibrit Fabrikası'nda 201 işçiden 121'i kadın (19) ve sabun imalatında da 1915'de İstanbul'daki iki fabrikada 84 işçiden 9'u (20) kadın işçilerin çalıştığı görülmektedir.

Rakkamlar aynı müesseselere ait olmadığından ve bu konuda genel istatistikî bilgiler bulunmadığından, yıllara ya da savaş gibi kadının iş alanlarına girişini zorlayan koşullara bağlı olarak kaydedilmiş olduğu varsayılan değişikliği saptayabilmek mümkün olmadıysa da verilerimiz, dokuma, tütün, konserve imalâtı, matbaacılık ve sair kağıt mamulâtı, sabun imalâtı gibi alanlarda kadın işçilerin varlığının tartışılmazlığını göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

Diğer yandan kadınlar bir taraftan çalışma yaşamına girerlerken, diğer taraftan artan ekonomik bilinç ve sorumlulukları çerçevesinde yeni savaşım biçimleri kazanmaktadırlar:

"1908 Haziran'ında Sivas'ta bir(...) isyan patlak verir. 23 Haziran 1908 sabahı civardan gelen elli kadar kadın, vilayet konağı önünde toplanır ve pahalı ve kötü ekmeği protesto ederler. Kadınların önyak oldukları isyan

(19) L.ERİŞÇİ, Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, İstanbul 1951, s.7'den aktaran B.CAPORAL.; a.g.e., s.137

(20) B.CAPORAL.; a.g.e., s.176

hızla yayılır, 500 kişilik bir kalabalık vilayet konağının camlarını indirir, un depolarını yağma eder. Un vurguncularıyla hareket eden belediye başkanı, ancak kaçarak linç edilmekten kurtulur." (21)

1907-1908 yıllarında yaşanan ekonomik zorluklar, özellikle Anadolu'da yukarıdakine benzer ayaklanmalara yol açan kıtlık, bir de Meşrutiyet'in ilanı ile gelen göreceli özgürlük ortamıyla birleşince, 24 Temmuz - 31 Ekim 1908 tarihleri arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli büyük kentlerinde yayılan yüz kadar grevin patlamasına neden olmuştur. Bu grevlerin özellikle gıda, dokuma, tütün gibi kadınların bulunduğu işkollarında yoğunlaştığı dikkate değer bir saptamadır.

Kadınlar bu grevlere ya kadın işçi olarak aktif biçimde ya da kocalarına, babalarına, kardeşlerine destek vermek suretiyle katılmışlardır.

"İzmir'deki Fransız Konsolosu'nun 2 Ekim 1908 tarihli raporunda belirttiğine göre: 1 Ekim 1908'de grevcilerle güvenlik güçleri arasındaki çatışmaya kadınlar da katılmışlar. Silahlı çatışmadan sonra grevciler geri çekilmiş "karıları gelip askerlere küfretmiş, Demiryolu

(21) Z.H.KARS,; Belgelerle 1908 Öncesinde Anadolu,

yönetimine karşı tehditler savurmuşlardır." (22)

Diğer yandan, Anadolu'da kadın, geleneksel üretim biçimi içinde ücretsiz aile işçisi olarak ekonomik yaşamın daima içinde olmuştur. Özellikle, günümüzde de olduğu gibi, yoğun emek gerektiren tütün, pamuk, üzüm ve incir gibi ürünlerin yetiştirildiği Karadeniz, Marmara, Adana, İzmir ve Aydın yörelerinde kadın tarım işçileri çoğunluktadır.

Sürekli savaşların çalışma yaşamından erkekleri çekmesi ve aynı nedenin doğurduğu ailelerdeki ekonomik sorunların giderilmesi gibi nedenlerin baskısı ve kadınlık görevlerinin sorgulanmasıyla açılan yeni ufkun etkisiyle, Türk kadını yalnızca atölye işçiliğine değil, ticaretten temizlik işçiliğine , öğretmenlikten hemşireliğe, yol yapımına , erkek berberliğine dek çeşitli iş alanlarına girmiştir.

Bu arada 1334 (1918)'de İstanbul'da kadın ticaret erbabından oluşan Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi açılmıştır. "Bu kadınlar Mudanya-İzmir tarikiyle İstanbul'a getirebildikleri esyayı Galata Rıhtımı'nın arkasında teşhir ederek burasını bir pazar haline koymuşlar." (23) 1334 (1918)'de basılan Nizamname-i Dahiliye'

(22) M.Ş.GÜZEL.; "1908 Kadınları..."s.11

(23) Vakit, 11 Kanun-u Sani, 1918'den aktaran Z.TOPRAK.; Türkiye'de Milli İktisat, Yurt Yayınları, Ankara, s.317

sine göre şirketin amacı "hanımların ihtiyacı olan bilcümle eşyanın imali ve feruhted etmek ve dikişine müteallik her nevi taahhüdatı ifa etmek"dir.(Madde 1) (24)

Bu anonim şirket Fatma Hasane Hanım, Fatma Zehra Hanım, Ayşe İzzet Hanım ile "ihracı derveçi atii kararlaştırılan hisseler eshabı yeddinde teşkil olunmuştur."(Madde 1) (25)

Tanzimat dönemiyle birlikte açılan eğitim olanaklarından yararlanabilen kadınlar, daha önceki bölümlerde de yansıtmaya çalıştığımız biçimde, edebiyat, basın gibi çeşitli yazın çevrelerinde kendilerinden fazlasıyla söz ettirir olmuşlardır.

Eğitimli Türk kadınlarının bir çoğu da "adeta bir askerlik görevi gibi" öğretmenlik yapmaya başlamışlardır.

Nakiye Hanım (Elgün) Darülmuallimat'a müdür olurken, Halide Edib'e de Maarif Nazırı Said Bey öğretmenlik önermiş, Halide Edib, Darülmuallimat'ta tedris usulü hocası olmuş, daha sonra ise yeni kurulan ve Nakiye Hanım'ın umum müdür olduğu Evkaf okullarında umumi müfettiş ve müşavir sıfatıyla çalışmaya başlamıştır. 1918-1919 yıllarında ise Halide Edib,

(24) HANIMLARA MAHSUS EŞYA PAZARI OSMANLI ANONİM ŞİRKETİ

TALİMNAME-İ DAHİLİYESİDİR, İstanbul, 1334, s.3

(25) İbid., s.3

üçüncü hocalık deneyimi olarak Darülfünun'da Batı Dilleri Bölümü'ne getirilmiştir. Balkan Savaşı sırasında ise, Halide Edib, Teâli-i Nisvan Cemiyeti'nin yardım ve hastabakıcılık kolunu işler hale getirmiş ve Mev'ud Hüküm (26) adlı romanında bu deneyimi yansıtmıştır.

1917'de yazılan bu romanda, "belki ekmeği getirenin hakim olduğunu düşünen bir anlayışla, küçük evi Arabacı Ahmed'in değil Ayşe Hanım'ın diye biliyorlardı"(27) ifadesinde sözü edilen Ayşe Hanım, kadınların ekonomik yaşamda yer alışının bir örneğini oluştururken, bir Türk hemşireyle birlikte, askerde bulunan doktor kocasının dispanserinde hastalara bakan kitabın kadın kahramanı Sara,

(26) H.E.ADIVAR,; Mev'ut Hüküm, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1983

İlk kez 1917'de Yeni Mecmua'da tefrika edilen bu roman Emile Zola'nın ruhuna ithaf edilmiştir.

Tıp eğitimini Fransa'da yapan Kasım Şinasi tedavi ettiği Sara'nın kocası Sururi Beyin zührevi hastalıktan ölmesi üzerine onunla evlenir. Balkan Savaşı sırasında gönüllü olarak cepheye giden Kasım Şinasi'yi yengesi Behire, Sara ile doktor Hüseyin Kâmi'nin ilişkisi olduğu fikrine inandırır. Edirne'de Bulgarlardan kurtarılmasından sonra İstanbul'a dönen Kasım Şinasi, Sara'yı uykusunda morfin şırınga ederek öldürür.

(27) İbid., s.50

yazarın, yukarıda sözü edilen, kadınları çalışma yaşamına ısındıran dernek faaliyetlerinin bir ürünüdür.

Halide Edib'in 1912 yılında yayınladığı siyasi ve ideolojik romanı Yeni Turan'ın kadın kahramanı Kaya da köyde kızlar, erkekler için evinde bir okul açmış, öğretmenlik (28) yapmaktadır. Görüldüğü gibi kadınlar, toplumsal yaşamın yansıtılması niteliğinde olan edebiyat yapıtlarında da konum değiştirmeye başlamışlar, çalışma yaşamına girmişlerdir.

Kadınların varlıklarını duyurdukları iş alanları çok kısa sürede çeşitlilik kazanmış ve 1919 yılının başlarında İstanbul'da, Yıldız'da "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" bir fotoğrafane açmıştır. Kızı Nedret Ekşigil'in söylediklerine göre: "Bu çalışma evde iki yıl kadar sürdü. Sonra daha büyütelim dediler. Beyazıt'ta cadde üzerinde altı oturduğumuz daire, üstü fotoğrafane olan bir apartmana taşındık.(...) Ev işlerimizi bir yardımcı yapardı, annem devamlı fotoğrafhanede çalışırdı. Genç bir kadındı. Yalnız başını örter, siyah önlük giyerdi.(...) Fotoğrafçılık yaptığı yıllarda büyük süksesi vardı.(...) Hanımlar gelir, yüzleri ve kolları açık bir biçimde fotoğraflarını çektirerek eşlerine yollarlardı. Fotoğrafhaneden kazanılan parayla hiç sıkıntı çekmeden geçinirdik.

(...) Annemin bir başka yanı da fotoğrafçılık dersi vermesiydi. Sultan Reşad'ın torunlarına haftada iki gün ders vermek üzere saraya giderdi. (...) Ayrıca halktan on kadar hanım da fotoğrafçılık öğrenmek üzere derse gelirdi. (...) Annem hiç çarşaf giymedi. Yüzü açıktı. Pelerin giyer, Kurtuluş Savaşı sırasında düzenlenen mitinglere heyecanla katılırdı. (29)

23 Nisan 1881 - 23 Temmuz 1973 tarihleri arasında yaşayan Naciye (Suman) Hanım'ın fotoğrafhanesi 1930'da kapanmış, arşivi yokolmuştur.

Türk kadınının bir başka sanat alanına - tiyatroya girişi de Birinci Dünya Savaşı'nın bitişine rastlamaktadır. (30) Darülbeyt'e girmek için başvuran Müslüman Türk kızlarından Behire, Memduha, Afife ve Refia oyuncu olmak ve sahneye çıkmak üzere işe alınırlar. Bu gençlerden sahneye tek adım atan Afife Jale olmuştur.

(29) S.A., AK, ; "İlk Profesyonel kadın fotoğrafçımız: Naciye Hanım", Sanat Olayı, Mart 1985, Sayı: 34, s.78-79

(30) Türk Ocağı'nın kadınları toplumsal yaşama katma girişimleri çerçevesinde, "Halide Edib'in Kitab-ı Mukaddes'den esinlenerek sahne için yazdığı Kenan Çobanları ve 1914'de Yeni Turan'ın İstanbul Türk

"1902 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Afife, Darülbedayi'ye 500 kuruş aylıkla ve "mülazim artist" (bir çeşit stajyer) olarak alınmıştı. İlk kez 9 Eylül 1920 akşamı "Jale" takma adıyla Kadıköy'deki kışlık Apollon Tiyatro'unda sahneye çıktı. "Rakibe" adlı oyunda bir hafta kadar oynadı, sonra polis işe karıştı. "Müslüman bir Türk kadını sahnede olmadık şeyler yapıyormuş" gerekçesiyle, bir süre gözaltına alınmak istendi.

(30)'un devamı

Ocağı'nda temsili sırasında Türk kadınının ilk kez sahneye çıkarılması (düşünülmüştür). Ancak Halide Edib ve Hamdullah Suphi'nin de bizzat rol aldıkları Yeni Turan oyunu, (...) devrin İstanbul Muhafızı Cemal Paşa tarafından Müslüman kadınların sahneye çıkmasının sakıncalı olduğu gerekçesiyle son anda engellenmiştir.

(...) [Bu engelleme üzerine) yaptığı konuşmada Hamdullah Suphi, (...) "bugün hükümet kendisinden beklediğimiz cesareti gösteremedi. Bütün eski hükümetler gibi halk ihtilali, kara kalabalığın galeyanı endişesi önünde geri döndü, kendi prensiplerini kendisi terk etti" demektedir.

(HAMDULLAH SUPHİ, Dağyolu, 2. Kitap, Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1931'den aktaran F.ÜSTEL,; Türk Ocakları 1912-1931 A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, Ankara, 1986, s.65,67]

Olayı öğrenen Darülbedayi Yönetim Kurulu, 15 Eylül 1920 günü toplandı. Belediye Başkanlığı'na bir yazı yazılmasına ve bu haksız uygulamanın bir an önce durdurulması için gayret gösterilmesine karar verdi. Belediyeye gönderilecek yazı hemen hazırlandı. Yazıda özetle şöyle deniyordu:

"... Birinci perdenin sonunda Kadıköy Polis Başkomiseri sahneye geldi ve kadın oyuncular arasında Müslüman bir hanım bulunduğundan oyunu yasaklayacağını belirtti. Jale Hanım'ın ikinci perdede görevi olmadığı, üçüncü perdedeki rolü de önemsiz olduğundan, oyunun yasaklanması gibi bir olaya girişilmemesi, eğer bu hanımın oyunculuk yapmasını engelleyen bir yasa varsa, ertesi gün zabıtaca uygulanması, orada bulunan Yönetim Kurulu üyelerimizden Hüseyin Suat (Yalçın) ve İbnürrefik Ahmet Nuri (Sekizinci) ve Edebi Kurul üyeleri Reşat Nuri (Güntekin) ve Salih Fuat Beyler tarafından rica edildi. Bu ricaya aldırmadan, ikinci perdeden sonra oyunun yasaklandığı izleyicilere duyuruldu. Müslüman kadınların resmi devlet dairelerinde memurluk, tüccar yanında yazıcılık, veznedarlık, sokaklarda satıcılık, hatta ellerinde resmi vesika ile fahişelik etmesine izin verildiği halde, bir sanat mesleği olan tiyatroculuğa girmesini yasaklayan hiçbir neden olmaması gerekir..." (31)

(31) B.ŞENTAY,; "Fahişelik Serbest, Tiyatro Oyunculuğu Yasak", Cumhuriyet Dergi, 12 Ekim 1986, s.2

Türk kadınlarına tiyatro eğitimi olanağı verildiği halde, bu mesleği icra etmelerinin engellenmesi çağdaş değerlerden yana güçler ile tutucu çevrelerin toplumsal yapıda aynı derece söz sahibi olmasının neden olduğu bir çarpıklıktır. 1908 Meşrutiyeti'nde yöneticilerin kadının toplumdaki yeri konusunda cüretkâr atılımlarda bulunmamaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında medeni haklar konusunda büyük tartışmaların doğması ve kadınların siyasal haklarının geciktirilmesi hep güçler dengesine tutucu, hatta gerici çevrelerin kolaylıkla bertaraf edilemeyecek varlıkları nedeniyledir.

Kadın konusunun gündeme gelmesini, kadınların örgütlenerek, yazarak, yayınlayarak işlevlerini sorgulamaya başlamasını izleyen yıllarda sürekli savaşların, özellikle tüm dünyada olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle erkekler çalışma yaşamından uzaklaşmak zorunda kalmış, yine aynı nedenle toplumda açlık ve sefalet artmıştır. Böylesi bir ortamda, zaten belli bir düşünsel yapı ve birikime ulaşan, toplumsal gelişmelerden yararlanabilme olanağı bulmuş olan Türk kadınları, ekonomik sıkıntıların baskısı ve iş alanlarının göreceli boşluğunun da etkisiyle çalışma yaşamına girmiştir.

Nicel açıdan fazla bir önem taşımadığı iddia edilebilecek olan bu olgunun nitel değeri yadsınamaz. Türk kadınlarının çalışma yaşamına girişi, Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllardaki kazanımlar için belirleyici faktörlerden biridir. Türk kadını artık görmezlikten gelinemeyecek bir

dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Türk kadınının iş alanına atılmakta ne denli kararlı olduğunu göstermesi açısından, ekonomik yaşama girişinde önemli bir etkisi olan, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerini daha ayrıntılı incelemek yararlı olacaktır.

b) KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ İSLAMİYESİ (32)

Osmanlı İmparatorluğu'nda birbiri ardısıra gelen savaşların ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik yaşamda yarattığı sarsıntıları hafifletmek için kadınları iş alanına çekecek önlemler alınmıştır. Bu amaçla, "1915'de

(32) Devletlu İsmetlü Naciye Sultan Hazretlerinin Zir-i himayelerinde

KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYET-İ İSLAMİYESİ

İşbu nizamname Dahiliye Nezaret-i celilesinin 27 Mayıs sene 332 tarih ve 3 numaralı tevdi-i ilm-i haberi ile tasdik-i iktiran etmiştir.

Dersaadet - Matbaa-i Askeriye, 1332

Nizamname

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi

Birinci Fasil:

Madde 1- Devletlu İsmetlü Naciye Sultan Hazretlerinin zir-i himayelerinde merkezî Dersaadet'te olmak ve icabında memalik-i Osmaniye'nin sair şehirlerinde

Osmanlı Ticaret Nezaretinde kadınlar için bir çeşit "mecburi hizmet" kanunu kabul edilmiş,(...) öte yandan İstanbul'da

(32)'nin devamı

şube açmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2- İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârane temin-i maişete alıştıırarak himaye etmektir.

Madde 3- Cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.

İkinci Fesıl:

Cemiyetin azası ve sermayesi

Madde 4- Cemiyetin azası, aza-i müessese ve aza-i asliye olmak üzere iki kısımdır.

Aza-i müessese: Cemiyeti teşkil edip her sene iki lira-i Osmani vermeyi taahhüd edenlerdir. Mamafih def'aten on lira-i Osmani ve daha ziyade bir meblağ teberru etmekle beraber senevi iki lira-i Osmani itasını müteahhid olanlar dahi aza-i müessise sıfatını iktisab edebilirler.

Aza-yi asliye: Senevi bir liradan dūn olmamak üzere bir meblağ vermeyi deruhte edenlerdir.

faaliyetlerine ara vermiş bulunan İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti 1916'da yeniden faaliyete geçiyor; ilk kuruluşunda

(32)'nin devamı

Taahhûdat-ı seneviyenin tekasit-i munta zamaya rabtı meclis-i idarece kararlaştırılabilir. Deruhte ettikleri tekasiti muntazaman tediye edenler azalıktan iskat edilmez. Bir senenin taksitlerini sene-i atiyenin hululünden mukaddem tediye etmeyenleri meclis-i idare azalıktan iskat edebilir.

Cemiyetin Sermayesi

Madde 5- Evvelen: Erbab-ı haydın teberruatı

Saniyen: Aza-i cemiyetin taahhüdatı

Salisen: Emval ve nukud-u cemiyetten hasıl olacak temettu

Rabien: Meclis-i idare kararıyla cem olunacak ianât

Hamisen: Cemiyetçe müstahdem kadınların istihkaklarından yüzde onu geçmemek üzere meclis-i idarenin kararıyla icra edilecek tevkifat.

Üçüncü Fasil:

Cemiyetin idaresi

Madde 6 - Cemiyet, bir meclis-i idare ve bir heyet-i umumiye marifetiyle idare olunur.

Meclis-i idare beş zattan mürekkeptir. İlk azanın memuriyetleri iki sene devam etmek üzere müessisler meyanından intihab olunur. Bundan sonra teşkil edilecek mecalis-i idare azası laakal ikisi aza-i

15 olan çalışan kadınların sayısı 200' yükseliyordu. Bu kadınlar İstanbul'un değişik yerlerinde terzi atölyeleri

(32)'nin devamı

müessiseden olmak şartıyla ve rey-i hafi ile umum aza meyanından heyet-i umumiyece intihab olunur.

Meclis-i idare azalarının müddet-i memuriyetleri bir senedir. Ancak müddeti hitam bulan azanın tecdiden intihabı caizdir.

Madde 7 - Meclis-i idare azası taayyün ettikten sonra bunlardan en mûsin olan zatın riyasetinde ictima ederek rey-i hafi ile içlerinden bir reis ve bir reis vekili intihab ederler.

Madde 8 - Meclis-i idare laakal onbeş günde bir defa içtima eder. Ancak reis lüzum gördüğü halde meclisi içtimaa davet hakkını haizdir.

Meclis-i idarenin kararları ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz ve tesavi-i ara vuku'unda reisin bulunduğu taraf tercih olunur.

Meclis-i idare müzakeratının bir zabıtnamesi bulunmak ve her zabtın ziri o meclise riyaset eden zat ile aza-yi mevcude tarafından imza edilmek şarttır. Azadan birinin istifası veya suver-i saire ile azalığının inhilali vuku'unda meclis-i idare münhal olan azalığa diğerini intihab eder ve bu yeni azanın müddet-i memuriyeti diğerleriyle beraber hitam bulunur.

(32)'nin devamı

Meclis-i idarede vekaleten ita-yi rey caizdir. Ancak bir zat birden fazla azanın vekaletini deruhte edemez.

Madde 9 - Meclis-i idare, muamelat-ı umumiye-i cemiyeti idare hususunda selahiyet-i kamileyi haizdir.

Cemiyetin maksad-ı tesisini kemahi ifa ve muamelatını tevsi esbabını bittekkik lazım gelen mukarreratı ittihaz ve yeniden şubeler, imalathaneler, tezgahlar, fabrikalar vesaire tesis eylemek Meclis-i Idarenin cümle-i vezaifindendir.

Madde 10 - Meclis-i Idarenin kararına iktiran etmedikce cemiyete ait hiçbir muamele muteber değildir.

Madde 11 - Nukud-i cemiyetin tenmiyesi ve emval ve emlak-i cemiyetin suret-i idaresi meclis-i idarenin kararına tabidir. Meclis-i idarenin mezuniyeti olmadıkça emval-i cemiyetten bir akça sarf edilemez. Şu kadar ki Meclis-i Idarenin ilk içtimaında tasdik ettirilmek üzere müdür-i cemiyet ihtiyacat-ı acile ve mübreme için onbin kuruşa kadar sarf edebilir.

Heyet-i Umumiye

Madde 12 - Heyet-i umumiye senede bir defa Mart ayı içinde İstanbul'da içtima eder.

Madde 13 - Heyet-i umumiye zevat-ı atiyeden müteşekkildir:

(32)'nin devamı

Evvelen; aza-yi müessise

Saniyen; Aza-yi asliye

Salisen; şubelerin gönderecekleri birer murahhas

Madde 14 - Heyet-i umumiye, Meclis-i İdare reis veya reis vekilinin riyaseti altında içtima eder. Heyet-i umumiyenin içtimaat ve müzakeratı alenidir.

Madde 15 - Meclis-i İdare azası heyet-i umumiye müzakeratına ve aza-i reye iştirak ederlerse de zaman-ı memuriyetlerine ait hesabat ve icraatın tetkik ve tenkidinde rey vermeye selahiyetleri yoktur.

Madde 16 - Heyet-i umumiye miad-ı mahsusunda veya hasbel lüzum suret-i fevkaladede içtimaa davet meclis-i idarenin vezaifindendir. Heyet-i umumiyenin suret-i fevkaladede daveti hakkında gerek meclis-i idare azası, gerek aza-i saire tarafından vuku bulacak talep esbab-ı mucibesıyla meclis-i idarece tetkik olunduktan sonra sulusan-ı ekseriyetle karar verilmek şarttır.

Madde 17 - Heyet-i umumiyenin suret-i fevkalade de içtimaa daveti hakkında sebep-i içtima olan madde yövm-i muayyenden bir hafta evvel azaya tebliğ olunur. Ve müzakerat ancak o madde üzerine cereyan eder. İşbu içtima-i fevkaladeye meclis-i idare reis veya reis vekili riyaset eder.

Madde 18 - Heyet-i umumiye inikad edebilmek için aza-yı mevcudenin elliye baliğ olması lazımdır. İlk

(32)'nin devamı

içtimada bu adedin hasıl olmadığı anlaşılırsa diğer bir yövm-i içtima tayin olunur. Ve bu defa da mevcudun adedi elliden dun olursa aza-i mevcude ile heyet-i umumiye inikad eder.

Madde 19 - Heyet-i umumiyenin vazifesi meclis-i idare tarafından verilen raporları ve zevat-ı saire tarafından vuku bulan teklifleri ve cemiyetin senelik bilançosunu bittetkik karara raptetmektir.

Dördüncü Fasıll

Madde 20 - Cemiyete ait mesalih için makamat ve mecalis-i resmiyeye ve mehakime vuku bulacak müracaat ve metalibatta cemiyet namına müdür vaz'-ı imza edecektir.

Cemiyetin evrak ve vesaik ve defatiri müdürün mesuliteyi tahtındadır.

Madde 21 - Cemiyetin mühr-ü resmi meclis-i idare reisinde mevdu'dur. Müdür bilumum muhaberat ve mukarrerat evrakına vaz'ı imza eder. Heyet-i hesabiye ve tahririyenin amir ve mercii müdürdür.

Madde 22 - Cemiyet müdürün nasb ve azli meclis-i idareye aittir. Müstahdemin-i sairenin de nasb ve azli müdürün inhası üzerine meclis-i idarece icra olunur.

Madde 23 - Müdür, sandık emini, memurin-i tahririye ve hesabiye ve müstahdemin-i saire muvazzaftırlar. Bunlara verilecek maaşat ve mesarifat miktarı meclis-i idarece tayin olunur.

bulunan ustalardı ve savaşa asker çamaşırı yetiştirmek için yeniden faaliyete geçmişlerdi" (33)

Yine bu önlemlerin bir devamı olarak, 1 Ağustos 1332 (24 Ağustos 1916) tarihinde, İstanbul'da Abdülmecid'in torunu, Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan'ın himayesinde İsmail Hakkı Bey tarafından, kadınları namuslu bir şekilde hayatlarını kazanmaya alıştırmak maksadıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulmuştur.

(32)'in devamı

Gerek bunların vezaifi ve gerek cemiyetin muamelatı umumiyesi bir talimatname ile tayin edilecektir.

Müessis, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı
Müessis, Başkomutan vekili ve Harbiye Nazırı Enver,
Müessis, Dava Vekili Mehmet Arif,
Müessis, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz,
Müessis, Harbiye Nezareti Maktupçusu Ali Rıza,
Müessis, Dava Vekili Mehmet Selahattin

KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYETİ İSLAMİYESİ, NİZAMNAME

Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1332

(33) Ş.TEKELİ; Kadınlar ve Siyasal...., s.199

Dernek her ne kadar bir kadının himayesindeyse de, kurucuları tamamen erkektir. (34)

İlk genel kurul toplantısı 1917 yılı sonlarında yapılan derneğe "1,5 ay zarfında 14 binden fazla kadın müracaat etmiştir.(...) Esas merkezi Çapa'da olan dernek bir sene içinde fakir halkın toplandığı bölgeler olan Fatih ve Üsküdar'da birer şube açmıştır." (35)

Dernek, bir yandan kendisi iş yerleri açmış, bir yandan da anlaşmalı olduğu özel ve resmi kuruluşlara kadar işçi bulmuştur.

Merkez ve şubelere göre 1917 sonlarına kadar çalışan kadın miktarı ve yapılan iş dağılışını şöyle gösterebiliriz:

"Çapa şubesi: (Merkez) İdarecisinden işçisine kadar burada çalışan herkes kadındır. 19 dikiş, 46 örgü makinesi vardır. Ortalama olarak dikiş makinelerinde 30, örgü makinelerinde 90, fantazi kısmında 64, beyaz işler kısmında 27 kişi olmak üzere 231 daimi işçi çalışır. 405 kadın da kendi evlerinde yün dikerek makinelere iplik hazırlar. Bir yıllık devrede yapılan işler:

(34) İbid., s.8

(35) T.SÜMER, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 10, Temmuz 1968, s.60

708 adet fantazi ve el işleri, 1360 adet yorgan, 144.193 adet pamuklu, 37.000 adet kum torbası, 614 adet kuşak, 1135 adet iç fanilas1, 6910 adet yün ceket, 25.675 don, 998 adet gömlek, 389 çift çoraptır.

Şube dahilinde kimsesiz kadın ve çocukların geçici bir süre barındırılmaları için bir misafirhane ile işçilerin iagesi için bir de mutfak vardır.

Fatih Şubesi: Yalnız müdür ve ustabaş1lar erkek, diğ er çalışanlar kadındır. 18 fanila ve 16 dikiş makinası vardır. Ortalama olarak 128 kadın daimi, 250 kadın da evlerinde çalışır. Bir yıllık devrede burada yapılan işler:

56107 adet pamuklu, 5340 adet yün ceket, 2909 adet iç fanilas1, 10.776 çift çorap, 7800 adet yün kuşak, 855 takım çocuk elbisesi, 698 adet şapka.

Üsküdar Şubesi: Bu şubede çalışan herkes kadındır. 40 dikiş ve 10 örgü makinesine karşılık 60 işçi daimi, 200 işçi evlerinde çalışır. Bir yılda yapılan işler:

31.843 adet pamuklu, 43.293 adet kum torbası, 2485 adet gömlek, 2146 adet don.

Dernekle yaptıkları anlaşma gereğince kadın işçi çalıştıran özel ve resmi kuruluşları, çalışan işçi sayısı ile beraber şöyle sıralayabiliriz:

Çalışan İşçi Sayısı Kuruluşun adı

125 Kişi	Kadın amele taburu
317 kişi	Reji fabrikası
259 kişi	Şehremaneti
135 kişi	Taksim fanila ve çorap fabrikası
22 kişi	Milli mensucat şirketi
29 kişi	Muhtelif aşhanelere işçi olarak gönderilenler
84 kişi	Muhtelif müesseselere gönderilen hademe
1592 kişi	Eyüp Elbise imalathanesi
1440 kişi	Defterdar dokuma fabrikası
863 kişi	Beykoz deri ve kundura fabrikası
833 kişi	Bakırköy bez fabrikası
157 kişi	Sultanahmet elbise anbarı
272 kişi	Levazım iplik fabrikası
650 kişi	Ahırkapı elbise ve çadır imalathanesi
371 kişi	Saraçhane fabrikası
45 kişi	Muhtelif müesseselere memure olarak gönderilenler (36)

"Bu arada Cemiyet aracılığıyla kadınlar gönüllü olarak askere alınır. İstanbul'da Birinci Ordu tarafından oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu (Birinci Ordu-i Hümayun'a Merbut Birinci Kadın İşçi Taburu) geri hizmette kadınlara istihdam imkanı açar." (37)

8 Şubat 1918 tarihli Vakıf gazetesinde, Kadın İşçi Taburu için Osmanlı kadınlarına bir çağrı çıkarılmıştır:

" Kadın İşçi Taburu için Osmanlı kadınlarına çağrı

(36) İbid., s.60-61

(37) Z.TOPRAK.; Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti

Kadın Askerler ve Milli Aile", Tarih ve Toplum, Sayı: 51, Mart 1988, s.163

İlbas ve ibâte ve iâşeleri âhiren teşekkül eden Kadın İşçi Taburu tarafından temin edilmek üzere şerâit-i âtiyyeyi haiz işçi kadınların kaydedilmek üzere Çarşıkapusu'nda kâin Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ne müracaat etmeleri:

1. Tebaa-i Osmaniyye'den olmak ve güçlü kuvvetli bulunmak (Yedinde teskeri-i Osmaniyyesi olacaktır).
2. Aşılı olmak (Yedinde aşı şahadetnamesi olacaktır).
3. Emrâz-ı sâriyye ve müzmineden sâlim olmak (Taraflı hükümetten ayrıca muayeneye tabi tutulacaktır).
4. Ehl-i namus ve iffetten olduğuna dair mahallesince mu'ti ve mahalli zabıtasınca musaddık bir ilm-ü haberi hâmil bulunmak
5. Yaşı azami 30, asgari 18 olmak
6. Kucakta taşınır çocuğu olmamak" (38)

(38) "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden Vakit, 8 Şubat 1918, s.2'den aktaran Z.TOPRAK,; Türkiye'de Milli... s.412

(...) Tabur kâtibesinin maaşı 600, bölük kâtibeleri - nin 500, tabur iâşe memuresinin 600, bölükbaşının 600, takımbaşının 400, hastabakıcının 300, terzinin 500, işçilerin 250 kuruştur. (...) İşçi taburunda çalışanlar için sekiz saatlik işgünü benimsenir. (...) Kadın işçi taburunun kıyafeti pelerin, manto, ceket, şalvar ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden ibarettir." (39)

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, bir yandan da devletin II.Meşrutiyet'ten itibaren gündeme aldığı "Milli Aile"yi kurmak amacıyla evliliği özendirici olmayı amaç edinir.

"Kadınları Çalıştırma Cemiyeti damat ve gelin adaylarını tanıştırmak için gündelik gazetelerin baş sayfa - larında adayların özgeçmişlerini içeren ilanlar yayınlar, (...) gösterişli evlenme törenleri düzenler (...) Ödüller dağıtır(...) evlenen memur ve işçilerin gündeliklerini %20 arttırır. Doğan her çocuk için yüzde 20'ser zam görür." (40)

Cemiyet'in aldığı karara göre erkekler için 25, kadınlar için 20'nin evlilik yaşı olarak belirlenmesi günümüzde bile oldukça düşük seyreden (41) evlenme yaşı

(39) Z.TOPRAK.; "Osmanlı Kadınları..." s.35

(40) İbid., s.38

(41) 1988 yılı verilerine göre Türkiye'de kadınların ortalama evlilik yaşı 18, erkeklerin ise 22'dir. ["Aile Türkiye'nin Evlilik Haritası Nikahın Kerameti",

ortalamalarından yüksek oluşu nedeniyle ilgi çekicidir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi çerçevesinde de görüldüğü gibi kadın nüfusu son derece çarpıcı bir biçimde çalışma yaşamına girmiştir. Türk kadınının tarihin -deki bu kalıcı ve önemli dönüşümler ileride kazanılacak yasal hakların müjdecisidir.

2. MİLLİ MÜCADELEDE TÜRK KADINI VE HALİDE EDİB

Kadınlık konumunun sorgulanmasını izleyen yıllarda, çalışma yaşamına atılıp, nitel olarak önemli bir sosyo-ekonomik dönüşümü gerçekleştirme adımı atan Türk kadınının, Kurtuluş Savaşı'yla birlikte belli bir siyasallaşma ve siyasi bilinç oluşturma-geliştirme sürecine girdiği görülmektedir.

Daha önceleri, Balkan Savaşları sırasında da Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Makedonya'daki sivil Müslüman Türkler'e yapılan zulüm ve katliamı protesto etmek amacıyla Darülfünun salonlarında bir toplantı düzenlenmiş ve Türk kadını, ilk kez, memleketinin kaderini tayin konusunda bir araya gelerek somut bir çaba göstermiştir.

1913 yılı Şubat ayında toplanan, yabancı gazetelere de konu olan, binlerce kadınla birlikte ünlü kadın yazarların da katıldığı bu toplantının sonunda, muhacirlere yardım için kadınlar, mücevher ve kürklerini verirler.

Doğu bölgesi ordu komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın eşi Mısırlı Prenses Nimet Hanım başkanlığında geçen toplantıda söz alan Fatma Aliye Hanım, düşmanın mezalimini kınamış ve tehdit altındaki vatanın müdafaası için birlik ve beraberliğe çağırmıştır.

Fehime Nüzhet Hanım ise, "Kalles bir düşmanla karşı karşıya bulunuyoruz. Rumeli'yi yıkıp geçerek, kadınların onurunu kirleterek, anaları katlederek, çocukları boğazlayarak, ülkeyi yakarak ve geçtiği yerlerde yalnızca yıkıntı ve perişanlık bırakarak bir elinde hançer, bir elinde kılıç ve kamçı tutuyor. Bu mahluklara ne ad vermeli bilmiyorum ama, Avrupa onlara "Hristiyan kardeşlerimiz" diyor (42) sözleriyle "en kuvvetli" (43) konuşmayı yapmıştır.

Öte yandan, Şair İhsan Raif Hanım'ın da "Ey Ehli İslam" adlı "Kahraman ordumuza Hediye" ithafıyla yayınlanan şiirini, konuşmacısı da dinleyicisi de her yaşta kadınlardan oluşan bu toplantıda okuduğu sanılmaktadır. (44)

Nakiye Hanım ve Halide Edib Hanım'ın da konuşmacı olarak katıldıkları bu toplantının sonunda şu kararlar alınmıştır:

(42) "Les Femmes en Turquie" başlığını taşıyan, 24 Şubat 1913 tarihli olduğu belirtilen bu makale Paris, Marguerite Durand Kadın Eserleri Kütüphanesinde fotokopi halinde bulunmuş olup, kaynak hakkında daha fazla bilgi edinilememiştir.

(43) H.E.ADIVAR; Mor salkımlı... s.152

1. Bütün Osmanlı kadınları adına orduya destek telgrafı çekmek,
2. Türkistan, Rusya, Hindistan gibi Müslüman bölgelerdeki kadınlara telgraf çekerek onları düşmanın Makedonya'daki kırımını kınamaya ve yardıma çağırmak,
3. Avrupa'daki kraliçeler nezdinde, Balkan devletlerinin barbarlıklarını protesto etmek ve onlardan bu katliam ve saldırılara müdahale etmelerini rica etmek. (45)

Nisan 1913'de Umumi Konferanslar Cemiyeti'nin kadınlar için Darülfünun salonunda düzenlediği konferansta Halide Edib'in yaptığı konuşma Türk kadınının milletinin siyasal sorunlarına artık eskisi gibi kayıtsız olmadığıнын önemli bir örneğidir. Türk kadınının değişen siyasal tavrının altını çizen Halide Edib:

"Eskiden böyle milli felaketlerde 'kadınlar büyük işlere karışmaz' diye cari olan bir fikir ve cehalet sebebiyle böyle bigane kalırlarmış.(...)

Fakat çok şükür ki onların his edişi ile bizim his edişimiz arasında çok fark var. Onlar felaketi kendilerinden hariç birşey, meselâ uzak bir yerde geçen bir fırtına, bir

(45) "Les Femmes en....."

afet-i semaviyye gibi telakki etmişler; halbuki bugün biz milli felaketimizi ta kalbimizde, benliğimizde his ediyoruz. Bu felaketin verdiği acı, korku ve uzak hayret değil, bu acı kalbimize, çocuklarımıza, yuvamıza, dâhili hârici bütün sevdiğimiz insanlara ve yurdumuza aittir.(...) Osmanlı tarihinde görülmemiş bir safha gösteriyoruz. Milletın kadınları da ilk defa milletin hakiki anası ve efradı gibi bu felakete müşterek, bu felakete mütehassis oluyor, onu konuşmak, ona çare bulmak için bir araya toplanıyor." (46) derken bir yandan da toplantı salonunu dolduran kadınların yapısını ve kararlılığını vurgulamaktadır:

"Bugün aranızda anası olabileceğim çocuklardan büyük validem olacak muhterem büyük hanımlara kadar hepimizin kalbinde bir endişe var: Vatanımızın felaketi! Bir arzu var: Vatanımızın felaketini konuşmak! İşte hanımlar, ben de sizinle bugün bunu konuşmaya geldim". (47)

"1331 senesinin Şubat'ının onüçüne (26 Şubat 1915) tesadüf cuma günü alafranga saat birde, Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne ait Millet Tiyatrosu'nda" (48) Şair İhsan Raif Hanım "tarafından askere çorap toplamak maksadıyla verilen

(46) H.E.ADIVAR,; "Felaketlerden Sonra Milletler",
Türk Yurdu, 16 Mayıs 1329, s.520-521

(47) İbid., s.522

(48) İHSAN RAİF HANIM, Kadın ve Vatan, Matbaa-i Ahmet
 İhsan ve şurekası, İstanbul, tarihsiz, s.8

müsamere programı" (49) da bu dönemde kadınların artan toplumsal - siyasal sorumluluklarını ve kültürel birliklerini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

- (49) 1331 senesinin Şubat'ının on üçüne tesadüf cuma günü alafranga saat birde, Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne ait Millet Tiyatrosunda bu kitapçığın (Kadın ve Vatan) sahibesi (İhsan Raif Hanım) tarafından askere çorap toplamak maksadıyla verilen müsamere programıdır:
1. Marş-ı Sultani "Ertuğrul Mızık-a-i Hümayun'unun iştirakiyle"
 2. Büyük Türk şairi Mehmet Emin tarafından bir manzume.
 3. Madam ve mösyö Çiçeriello, viyolonist Mustafa Hurşid ve viyolonist Kazım, flütist Asaf Beyler tarafından keman, piyano, org, viyolonsel ve flüt ile "Şair ve Köylü"
 4. Sanatkâr viyolonist Mustafa Hurşid Beyin kerimesi hanım tarafından bir manzume
 5. Org ve piyano: Madam ve Mösyö Çiçeriello tarafından Aderemus ravina" ile dört el ile "Horas ve Kürias"
 6. Şahabettin Süleyman tarafından Osmanlı Türk Kadınlığı hakkında konferans
 1. Ertuğrul Mızık-a-i Hümayunu
 2. Celadet Nazım Bey tarafından Tevfik Fikret Beyin bir manzumesi
 3. Orkestra "Mari Stuart'ın vedaı"
 4. İhsan Raif Hanım tarafından "Kadın ve Vatan" manzumesi
 5. Orkestra "Norveç Dansı"
- Sinema: 1. Maks'ın vade-i Mülakatı
 2. Kalb burucu renkli dram, üç kısım
 3. Aşk dolayısıyla Maks'ın cendiliği.
- [İbid., s.8]

Türk kadınının Balkan Savaşları'nda ortaya çıkan bu ilk siyasal tavrı, kendini yurt savunmasında görevli unsurlardan biri olarak duyumsaması, ulusunun çıkarlarıyla özdeşleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kadının siyasal davranışlar kazanmasını göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonraları aşağıda betimlenen, memleketin içinde bulunduğu umarsız koşullar da Türk kadınının toplumsal ve siyasal yaşamda giderek belirginleşen yerinin sağlamlaşmasına neden olacaktır.

"Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlub olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış, Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmişler.(...)

Ordunun elinden esliha ve cepanesi alınmış ve alınmakta...

İtilaf devletleri, mütareke ahkâmına lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da, Adana vilayeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. (...) Nihayet,(...) 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin muvafakatiyle Yunan ordusu

İzmir'e ihracediliyor." (50)

" Milletın ve memleketin geleceği tehlikede olmamak şartıyla ben daima savaşıa karşıyım" (51) diye barışçı bir tavır koyan Halide Edib Adivar bile, bu çepeçevre kuşatılmışlık karşısında, "İstiklal mücadelesi hissi bende bir çeşit kutsal delilik halini almıştı. Artık şahıs olarak yaşayamıyordum. Bu milli kutsal deliliğın bir parçasından ibarettim. 1922'de İzmir'i aldığımız güne kadar benim için hayatta başka hiçbir şeyin önemi kalmamıştı." (52) diyerek diğer Türk kadınları ile birlikte, savaşımın, protesto mitinglerinden sıcak cepheye uzanacak yeni bir aşamasını başlatıyordu.

a) PROTESTO GÖSTERİLERİ VE HALİDE EDİB

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işğali ertesinde, bu olayı ve bu olay somutunda memleketin bağımsızlığını tehdit eden gelişmeleri protesto etmek amacıyla başlatılan eylemlerin hemen hepsine, kadınlar konuşmacı ve dinleyici olarak katılmış bulunarak, kadınlık konumunun ulusal çıkarlar doğrultusunda yeniliklere gebe olduğunu göstermişlerdir.

(50) M.K.ATATÜRK,; Nutuk, Cilt 1, Türk Devrim Tarihi

Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, Onbeşinci Basılış
Ankara, 1987, s.1-2

(51) H.E.ADIVAR.; Mor Salkımlı... s. 169

(52) H.E.ADIVAR.; Türkün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi,
İstanbul, 1983, s.27

18 Mayıs 1919 Pazar günü saat onbiri çeyrek geçe, Tıp Fakültesi Meclis-i Müderrisin Reisi Akil Muhtar Bey, Darülfünun'daki ilk toplantıyı açmış ve Besim Ömer Paşa'nın başkanlığında süren görüşmelerde İnas Darülfünun'u adına söz alınmıştır:

"Biz de sizin kadar, belki daha ziyade müteellimiz. Teşebbüsatınıza en kavi bir imanla iştirak ediyor ve şu hakikati isma etmek istiyoruz:

Kim demiş bir kadın küçük şeydir
Bir kadın belki en büyük şeydir." (53)

Ertesi gün, 19 Mayıs 1919'da, Türk Ocağı tarafından örgütlenen Fatih'teki mitinge ise ellibine yakın kişi katılmıştır.

1908'den beri çeşitli salon toplantılarında konuştuysa da, hiç açıkta konuşmamış olan Halide Edib Hanım ilk konuşmacı olmuştur. Yazar, kalabalığı ve kalabalık-konuşmacı etkileşimin betimlemesini Türkün Ateşle İmtihanı'nda şöyle iletmektedir:

(53) K. ARIBURNU, Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri, Yeni Matbaa, Ankara, 1951, s.10

"Halk, Fatih Belediyesinin önünde toplanmıştı. Balkondan konuşulacaktı. (...) Binanın üzerinde Ay-Yıldızlı kırmızı bayraklar rüzgarda sallanırken, onun altında da, yani balkonun demir parmaklığından aşağıya doğru bir siyah örtü sarkıtılmıştı.

Demir parmaklığın siyah örtüsü üzerinde bir insan denizi ile karşı karşıya gibiydim. Kalabalığın ortasında askerler ve subaylar vardı. Onların çevresinde çoğu genç olmak üzere, siyah çarşafli kadınlar bulunuyordu. Hepsi söylevi bekliyordu. Aynı zamanda beyaz sarıklılar, kırmızı fesliler, birkaç tane de şapkali vardı. (...) parlayan gözler, söyleceğini insana ilham ediyordu. Hepimizin içinde haklarımıza ve kudretimize iman etmek amacı vardı. (...)

Gece en karanlık ve ebedi görüldüğü zaman gün ışığı en yakındır!" (54)

Halide Edib Hanımın nutkundaki en belirgin özellik dini ağırlık olmakla birlikte, kimlik değiştiren kadın hareketi açısından kadın izleyicilere yönelik ve kadınlar adına yapılan siyasi istemler önemlidir:

"(...) Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok

temsil edecek bir kabine isteriz." (55)

Yine, özellikle dönemi açısından değerlendirildiğinde siyasal toplumsallaşmanın önemli bir göstergesi olan milliyet-millet fikri de, kadınlara yönelik kullanıldığı dikkate alınırsa anlamlıdır:

"(...) analar kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var." (56)

Aynı mitingde bir başka kadın, Meliha hanım da söz almıştır:

"(...) Bu enkaz altında yalnız bu milletin erkekleri değil, kadınları da ezilecektir. Hem onların nazik ve hassas vücutları bu müthiş felaket altında daha müteessir olacaktır" (57) diyerek bu savaşında kadınların yerinin kaçınılmazlığını vurgulamıştır.

20 Mayıs 1919 Salı günü Üsküdar Doğancılar'da yapılan mitinge ise kadınları temsilen katılan Naciye Hanım, "(...) Arkanızda yanık bağırlarıyla, yaşlı kederleriyle koşan,

(55) K. ARIBURNU, a.g.e., s.13

(56) İbid., s.13

(57) İbid., s.17

yetişen kadınlar, analarınız, kardeşleriniz, evlatlarınız var." (58) diyerek kadınların vatan savunmasında erkeklerle dayanışmasını vurgulamıştır.

22 Mayıs 1919 günü günü yirmibin kişinin, fırtına ve yağmura rağmen, üç saat belediye meydanından ayrılmadıkları Kadıköy mitingine Haydarpaşa Tıp Fakültesi öğrencileri ve Kadıköylülerin isteği üzerine katılan Halide Edib'in nutku daha çok dünya halklarına ve onların adaletine yöneltilmiştir. Halide Edib'e göre Türkiye'yi parçalamak isteyen halklar değil, yöneticilerdir. Tüm bu saptamaların arkasında savaşların halklara rağmen yapıldığını ortaya çıkarmış bir siyasi bilinç bulunmaktadır.

Aynı mitingde söz alan üniversite öğrencisi Münevver Saime Hanım, Padişah'ın adını ağzına almıyor yalnızca millete güvendiğini söylediği ödünsüz nutkunun sonunda, "Efendiler! az söylemek, çok iş görmek zamanı gelmiştir. Biz yalnız ağlıyoruz. Ağlamakla kazanılacak hak, hıçkırıklarımızı işitecek kalb yok. Teşkilata... nihayet işe başlamak.." (59) diyerek kendisini alkışlayan halkı savaşıma çağırıyordu. Bu çağrı üzerine polis güçleri kendisini tutuklamak isteyince Münevver Saime Hanım Anadolu'ya geçmiş, daha sonra Kurtuluş

(58) Ibid., s.24

(59) C. BAYAR, Ben de Yazdım, Cilt:6, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s.1870

Savaşı'nda sol kalçasından yaralanmış ve İstiklal Madalyası'yla onurlandırılmıştır.

Mitinglerin en ünlüsü 23 Mayıs 1919 günü Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenmiştir. Milletin kaderini artık erkeklerle birlikte elinde tutmaya kararlı Türk kadınının kamuoyunda etkisinin ve kamuoyunu yönlendirebilme gücünün giderek erkekten farksızlaştığını göstermesi açısından önemli olan bu mitingdeki genel hava ve konuşmacı-halk iletişimini bir başka kadın Sabiha Sertel şöyle yazmaktadır:

"Sultanahmet Meydanı onbinlerce insanla dolu... halk kenar mahallere taşmış... Meydana girebilmek imkânsız birşey... Evlerin balkonları, pencereleri, damların üstü insanla dolu... Ağaçların üzerinde yaprak gibi insanlar sallanıyor. Meydanın bir tarafına Fuat Paşa türbesindeki dar sokaktan girebildim. (...) Yüzümü sımsıkı örttüm. Hocalar, peçesi açık kadınların yüzüne tükürüyor, küfrediyorlardı.

- Bütün felaketler başımıza sizin yüzünüzden geldi. Yüzünüz açık, baldırınız açık. Millette ne din, ne iman bıraktınız, diyorlardı.

İnsan kalabalığının uğultusu dalgalanıyor. Halide Hanım kürsüde siyah çarşafı içinde vakarla ayakta duruyor, kürsünün üzerine siyah bir bayrak gerilmiş. Ayyıldızın

altında "Ya İstiklâl, Ya Ölüm" yazıyor.

Kürsünün bir yanına asılan afişte "Wilson'un 12 Maddesi" göze çarpıyor. Sultanahmet, Ayasofya camilerinin minareleri, küçük siyah bayraklarla süslü. Bir camiden ötekine gerilen mahyalarda "İzmir Bizimdir" yazılı. Halide Hanım konuşuyor. Halkın arasından hıçkırıklar duyuluyor. Hocalar ikide bir minarelerde tekbir getiriyor, ilahiler söylüyorlar. Meydanı dolduran 200.000 kişi tek bir ses gibi tekbir getiriyor.

(...) İkiyüz bin kişinin ağzından çıkan (...) yeminin gür, canlı uğultusu halk arasında dalga dalga yayılıyor, insan başlarının üstünden kenar mahallelere ulaşıyor. Bu milli bağımsızlığı için savaşa azmetmiş bir milletin heyecanıydı. Artık tereddütler, korkular dağılmıştı. Bu bir savaş hazırlığı idi." (60)

Kısa bir dönem öncesinin edilgin Türk kadınının milletini savaşa yönlendirebilecek denli toplumsal ve siyasal bilinç ve etkinliğinin geliştiğini gösteren bu

(60) S. SERTEL, Roman Gibi 1919-1950, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s.27-28

mitingi Ateşten Gömlek'in (61) yurtsever Ayşe'si ise şöyle betimlemektedir.

"O gün asıl Türkiye'yi ben ilk defa gördüm. Karanlık bir sır olan İstanbul'un arkası, asıl mahalleleri ağzını açmış, içinde oturanları dökmüştü. Birçok ihtiyar kadın, birçok ihtiyar erkek gördüm. (...) İpekli bol çarşafları içinde buruşuk yanaklarından yaşlar akarak nineler geliyor. Sarılı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemenilerinin oyaları görünen küme küme, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız ihtilalinde Versay'a saldıran kadınlar alayının tablosu gibi, o kadar çok kadın var ki! (...) Hamal ile genç okumuş, Karagümrüklü işçi İstanbullu kadınla yüksek ökçeli süslü kadının omuz omuza, yüz yüze

(61) H.E.; ADIVAR, Ateşten Gömlek, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1983

1922'de Sakarya zaferinden sonra yazılan ve Sakarya ordusuna ithaf edilen bu roman Kurtuluş Savaşı üzerine ilk yapıttır.

İzmir'in işgali sırasında Yunanlılar'ın kocasını ve çocuğunu öldürmesi üzerine Ayşe İstanbul'a, ağabeyinin yanına yerleşir. Hariciye memuru Peyami Ayşe'ye, Ayşe Binbaşı İhsan'a aşıktır. Ayşe Sakarya Savaşı başlayınca hemşire olarak cepheye gider. İhsan ve Ayşe şehit olurlar.

geldiği bir gündü." (62)

Böylesine her kesimden kadın ve erkeği biraraya getiren Sultanahmet mitinginde unutulmayan konuşmasını yapan, karanlık günlere karşın dünya halklarına hâlâ güvenen; "Sizin iki büyük dostunuz var: Bugünkü müslüman âlemi, yarınki hak için bağırarak medeni milletler.(...) Hükümetler düşmanınız, milletler dostunuz." (63) diyen Halide Edib, halkı bağımsızlık için savaşa çağırmakta ise kesin kararlıdır:

"Yemin ediniz; Türkiye'nin istiklal ve hakk-ı hayatını alacağı güne kadar hiçbir korku, hiçbir meşakkat önünden kaçmayacağız." (64)

30 Mayıs 1919 cuma günü yapılan ikinci Sultanahmet mitinginde ise yazar Şükûfe Nihal Hanım söz alır. Duygusal yönü ağır basan bu konuşma da Türk kadınının vatan savunmasındaki kararlılığının bir başka kanıtıdır:

"Aziz vatan beşiğimiz sendin, mezarımız yine sen olacaksın! İşte ben sabit en ilahi bir iştihatla öndeyim; o meşûm günü görürsem hodgân ve sefil ellerden, son ve müthiş

(62) İbid., s.31

(63) "Halide Hanım'ın Nutku", İleri, 24 Mayıs 1919

(64) İbid.

intikamı alacağım." (65)

Yüzelli bin kişinin katıldığı 13 Ocak 1920 tarihindeki üçüncü Sultanahmet mitingine Muallimler Cemiyeti başkanı Nakiye Hanım (Elgün) katılmıştır.

Konuşmasında sık sık "Türk kadınlığının bir ferdi", "memleketin bir kadını" sıfatıyla toplantıya katıldığını vurgulamış ve erkeklere kadınların kararlılığını şöyle iletmiştir:

"Biz de daima sizinle beraber olacağız, yanınızdan, önünüzden ayrılmayacağız." (66)

İstanbul mitingleri Türk kadın hareketi için nitel bir dönüşümün önemli adımlarından birini oluşturmaktadır. Gerek kadın olarak kadınlık adına yapılan konuşmalar, gerek kadın olduğunu anımsatmaya gerek duymadan öne sürülen yorum ve çözümler, gerekse her katmandan alanları dolduran dinleyici kitlesinin önemli bir kısmını oluşturma eylemi, Türk kadınlarının milleti yapan ve milletin kaderini elinde tutan siyasal toplumsal çağdaş bireylere dönüşmekte olduğunun göstergesidir.

(65) K.ARIBURNU; a.g.e, s.51

(66) İ.ENGİNÜN; Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, s.167

Türk kadınının bu siyasal bilinci kazanması, bugünden yarına, olağanüstü koşulların geçici sonucu olarak değil, kadın hareketinin kuramsal temellerinin atılmasını izleyen yıllarda, kadın-insan olarak çağının gereklerini yerine getirmek üzere evinden çıkıp erkeklerle omuz omuza yurt sorunlarına nedenler ve çözümler aradığı Balkan Savaşları yıllarından geçerek, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ekonomik yaşama girişle gerçekleşmiştir. Söz konusu dönüşüm, sıcak savaşta cephede oynanan rolle belirginleşecek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yasaların bu toplumsal değişime uyarlanması savaşımıyla yeni bir boyut kazanacaktır.

b) ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ

Türk kadınının Ulusal Kurtuluş Savaşı'na yalnızca İstanbul'da değil, Anadolu'da da aynı kararlılık ve bilinçle katıldığını gösterir en önemli olay, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta topladıkları kongrenin ardından, merkezi Sivas'ta olmak üzere "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"nin kuruluşudur.

26 Kasım 1919'da Sivas Valiliğine verilen Cemiyet'in beyannamesi 9 Aralık 1919'da onaylanmıştır. Başkanı Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanımıdır.

"Cemiyetin 11 maddelik kuruluş tüzüğü 1. maddesinde Sivas merkezine bağlı yerel ve bağımsız şubelerin kurulmasını öngörür. 2. maddede "mütarekenin imza tarihinden elimizde kalan ve çoğunluğunu Müslümanlar'ın teşkil ettiği Osmanlı topraklarının bir bütün olduğu, parçalanamayacağı ilkesi" benimsenmektedir. 3. maddede de özellikle Rum ve Ermeni işgal ve müdahalelerine karşın her tür direnme ve savunma mücadelesine girişileceğini ve fakat herhangi bir saldırı olmadığı takdirde Müslüman kadınların bu halkların vatandaşlık haklarına saygılı olacağı belirtilmekte, 4. madde, doğal ve faal üyelerin kimler olduğunu saptamaktadır. Buna göre tüm "İslam hanımları" derneğin doğal üyesi kabul edilmektedir." (67)

28 Teşrinsani 1919 tarihinde yapılan genel toplantıda söz alan başkan Melek Reşit Hanım, Türk kadınının vatan savunmasındaki kararlılığını şöyle dile getirmiştir:

"Bugün buraya toplanmaktaki maksadımız, memleketimiz hakkında biraz görüşmek, dertleşmek, ağlaşmak, Cenab-ı Hak' ka yalvarmak, lâzım gelirse vatanın müdafaası için hatta ölüme bile katlanmaktır. (...) Hülâsa hemşirelerim bizim için ya ölüm ya istiklâl! " (68)

(67) Ş.TEKELİ; a.g.e, s.203

(68) B.S.BAYKAL; Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.41-42

Aynı toplantıda söz alan Darüleytan müdiresi Makbule Hanımın nutkunun en belirgin özelliği çağdaş görevlerini bilen, bilinçli bir kadının izlerini taşıyor olmasıdır:

"Bahusus bugün için en mühim düşüncelerimiz vatan kaygusu; en büyük vazifemiz istiklalimizi muhafaza etmek, vatanımızı kurtarmak, düşman eline teslim etmemektir. (...) Fakat zannetmeyiniz ki bu vazife yalnız erkeklere aittir. Hayır Hanımefendiler! Vatan, sevgili vatan, erkeklerin olduğu kadar da bizimdir. Biz de vatanın anasıyız. (...) Kardeşlerimiz, evladlarımız, babalarımız, zevcelerimiz vatanımızın müdafaası için çalışırken biz düşmanlarımızın çizmesi altında mı ezileceğiz?(...) Elbette hayır, değil mi Hanımefendiler?(...) Muharebe meydanlarında erkekleriyle çarpışan eski Müslüman kadınların kardeşleri olduğumuzu (...) düşmanlarımıza göstereceğiz. (...) Sükut etmeyeceğiz. Hatta erkeklerimiz sükut etse bile biz etmeyeceğiz. Vücutlarımızı kale yaparak memleketimizi müdafaa etmek için Anadolu kadınlarının hiçbirşeyden yılmaz, korkmaz azimkâr kadınlar olduğunu göstereceğiz. (...) Yemin ediyoruz, ahdediyoruz; memleketimizi düşmana vermemek için erkeklerimizle beraber çalışacağız. Bu kararımızı bütün Anadolu'daki Türk ve Müslüman hemşirelerimize bildireceğiz. Hiç şüphe etmem ki onları da kendimizle beraber müdafaa yolunda göreceğiz." (69)

Erkek kadın eşitliğinin ne denli özüksendiğini ve vatan savunması yolundaki fikirlerin Türk kadınları arasında yaygın olarak paylaşıldığını gösteren bu konuşma, Türk kadınının ulaştığı siyasal-toplumsal bilinç düzeyinin İstanbul'la sınırlı kalmadığını ortaya çıkartması açısından da önemlidir.

Yine aynı tarihte, Cemiyet'in üyeleri padişaha çektikleri telgrafta, amaçlarını açıklamakta ve Osmanlı devletine itilâf devletlerince yapılan haksızlıkların düzeltilmesi istenmektedir:

"Eb-i müşfikimiz Halife-i zî-şanımız Efendimiz Hazretlerinin hak-i pâ-yı meâli-ihtivâyı Hümayunlarına

Sivas'ın İslam kadınları bugün içtima ederek Numune Mektebinde mevlid-i şerif-i Hazret-i Nebevî kıraatını ve tezayüd-i ömr-ü ikbal-i Hazret-i Hilâfetpenâhi ed'îye-i ma'rûzasının edasını müteakip, müterakeden beri memleketimizin duçar olduğu tarizat ve tecavüzât-ı hak-şikenânenen meyûs ve müteessir olarak öteden beri bütün dünyaya hürriyet ve adalet vaat eden Düvel-i itilâfiyenin mümessillerine müracaatla, hukuk-ı meşruamızın tanınması ve şimdiye kadar yapılan haksızlıkların bir an evvel tamiri esbabının istikmâli talep ve rica edilmiş olduğundan hükümet-i seniyyelerinin de teşebbüsât-ı lâzımede bulunarak bu maksadın bir an evvel husûlüne sarf-ı mesai eylemesi

hususunun emr  ferman buyurulması s dde-i seniyye-i Hazret-i Şehri-yarilerine yüz sürerek arz ve istirham eyleriz Efendimiz Hazretleri. 28 Teşrins ni 1335, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Efradı." (70)

Yine aynı tarihte Cemiyet  yeleri İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerine birer telgraf çekmiş, Anadolu'da yapılanları özetleyerek bu ülkeleri "icraat-i  dilaneye" (71)  ağırmişlardır.

Öte yandan sorumluluklarının bilincinde olan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti  yeleri, dünya ve ülke çapında diğ r kadınlarla işbirliğı yapmanın yollarını aramışlardır. 8 Ocak 1920 tarihinde Halide Edib'e çekilen telgraf bu dayanışma işteğinin bir kanıtıdır:

"Muhterem Türk Kadını!

Anadolu Türk Kadınları Müdafaa-i Vatan namıyla bir cemiyet teşkil eylediğimizi Heyet-i İdaremi  azasından Makbule Hanım vasıtasıyla size arz eylemiş ve nizamnamemizi, protestolarımızı havi İrade-i Milliye gazetesinin nüshalarını takdim eylemiştik. Şimdi de cemiyetimiz namına

(70) İbid., s.20-21

(71) İbid., s.22

müracaat ediyoruz. Memleketini bihakkın seven güzide Türk hemşiremizin münevver fikirlerinden istifade etmek istiyoruz. Amerika ve Fransa Reisicumhurlarının madamları ile İngiltere ve İtalya Kraliçelerine ve Amerika Ayânına telgraf çekmek istiyoruz. Ve oralardaki kadın cemiyetlerine de telgrafla müracaat etmek fikrindeyiz. Bu düşüncelerimizi musib buluyor musunuz? Ve hangi cemiyetlere müracaat edelim. İsimlerini bildirecek cevabınıza şiddetle intizar eyler ve münevver fikirlerinizden bizleri daime istifade ettirmenizi istirham eyleriz. Hürmet ve tâzimlerimiz.

8 Kânunısânî 1336, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti namına Reisesi Melek Reşit." (72), (73)

Cemiyetin yalnız Halide Edib'e değil, yabancı kadın derneklerine de ulaşma çabası kadınların uluslararası feminist bir dayanışmayla ilgili beklentileri olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Cemiyet 18 Aralık 1919 tarihinde ise çeşitli vilayet ve kazalara kuruluşunu bildirmiş ve benzeri dernekler

(72) İbid., s.28

(73) Çeşitli belgelerde bu telgrafın cevabına rastlanmamaktadır. Muhtemelen, o sıralar Anadolu'ya geçmek hazırlıklarında olan Halide Edib cevap yazmaya fırsat bulamamıştır.

kurmalarını istemiştir. Bunun üzerine 17 Ocak 1920'de Amasya'da, Asiye Remzi Hanım başkanlığında; 22 Ocak 1920'de Kayseri'de, Seyyide Hanım başkanlığında; yine 22 Ocak 1920'de Kastamonu'da; 3 Şubat 1920'de Eskişehir'de; 4 Şubat 1920'de Erzincan'da; 7 Şubat 1920'de Niğde'de; 9 Şubat 1920'de Aydın'da; 16 Şubat 1920'de Nasrâ Necip Hanım başkanlığında Yozgat'ta; 27 Şubat 1920'de Fitnat Hanım başkanlığında Burdur'da; 5 Mart 1920'de Konya'da; 9 Mayıs 1920'de Ulviye Hanım başkanlığında Kangal'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetleri kurulmuştur.

"Şubelerin hepsi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, faal üye kadınların kimliklerinin belirtildiği Burdur ve Kangal şubeleri üzerine yapılan bir inceleme, bu derneklerin daha çok Milli Mücadeleyi destekleyen ve Anadolu'da görevli yüksek dereceli devlet memurları ile eşrafın karılarından, kızlarından, kardeşlerinden oluştuğunu göstermektedir. Üyeleri arasında bir küçük kesimi de öğretmen ve öğretim kurumlarında idareci olan kadınlar oluşturmaktadır." (74)

Cemiyet'in üyelerinin seçkin kadınlardan oluşması şaşırtıcı değildir. İdeolojik örgütlenme eğitimsel ve toplumsal bir birikim gerektirir. Önemli olan Anadolu'nun ücra köşelerine dek eğitmen yahut bürokrat yakını olarak

bilinçli kadınların ulaşması ve onların, konumları gereği yerli kadınlarla zorunlu ve zorlayıcı iletişimi kurmalarıdır.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Türk kadınının sanıldığı üzere yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'da da toplumsal siyasal yaşama girdiğinin ve vatanın bağımsızlığı gibi savaşım gerektiren bir konuda, kendini erkekten hiç de aşağı duyumsamadığının bir göstergesidir.

Gerek İstanbul'da, gerek Anadolu'da çeşitli protesto eylemleriyle Milli Mücadele'yi destekleyen Türk kadını, bundan sonraki aşamada, sıcak savaşta da cephede yerini alacak ve ülkesinin tarihi yazılırken, edilgin bir konumda olmaktan artık hızla uzaklaşacaktır.

c) CEPHEDE KADINLAR

Bağımsızlık için gösteriler, toplantılar, örgütlenmeler sürerken, işgal altındaki Türkiye'nin geleceğine pek umutlu ve olumlu bakamayan, aralarında Halide Edib'in de bulunduğu aydınlar, 14 Ocak 1919'da Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır.

"Cemiyet tarihsel koşulların kendi kendini kurtarmayı engellediği bir ülkeye, yabancı bir yardım ve yetiştirici el uzanmasından yanaydı. Fakat bu tek devlet olmalıydı ve ABD olmalıydı, Wilsoncular, ABD Başkanı'nın çağrılarına iyi

gözle bakacağından emin olmak istiyorlardı. Ama önerdikleri vesayet sistemi değildi. Çünkü böyle bir sistem tam bağımsızlığı sınırlayıcı olurdu. Bu süreli bir eğitim ve velilik olmalıydı ve Türkiye'yi milletler ailesinin onurlu bir üyesi durumuna getirmeliydi." (75)

Bu Cemiyet'in amacı çerçevesinde 10 Ağustos 1919'da, Halide Edib Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta; "Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şâmil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehven-i şer olarak görüyoruz.(...) Amerika da tabii mahzursuz değildir. İzzetinefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz" (76) demekteyse de, sonundaki "Milli davada canıyla ve başıyla çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim" (77) cümlesiyle, her koşulda Mustafa Kemal'in yanında olduğunu bildirmektedir. Nitekim, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası önerisi tam olarak reddedildiği halde, Halide Edib, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine, iki oğlunu Robert Kolej'e yatılı bırakarak Anadolu'ya geçmiştir.

(75) T.Z.TUNAYA; a.g.e, s.247

(76) H.E.ADIVAR; "Atatürk'e Mektup", Bağımsızlık Ortak Kitap, Yazko Yayınları, İstanbul, 1984, s.37-38

(77) İbid., s.39

Wilson Prensipleri Cemiyeti ve 10 Ağustos 1919 tarihli mektup, Türkiye'de kadının değişen, dönüşen, gelişen konumunu irdelemek açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Seçkin de olsa, dönemin Türk kadınlarından bir örnek olan Halide Edib'in, doğru ya da yanlış, memleketin geleceğini tayin etmek üzere kurulmuş bir örgütte yer alması ve Cemiyet'in amaçlarını bağımsızlık hareketinin önderine tanıtmakla görevlendirilmesi dikkate değer bir gelişmedir.

Yurdunun bağımsızlığı için savaşmakta ikircimsiz Halide Edib, Ankara'ya varınca Yunus Nadi ile birlikte Anadolu Ajansı ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yayın işlerinde çalışmaya başlamıştır.

Bu arada Ankaralı kadınlar tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin başına getirilmek istendiyse de Halide Edib yalnızca bir üye kalmakta ısrar etmiştir. Bu alandaki faaliyetlerine anılarında şöyle yer vermektedir:

"Bu yeni kuruluşun paraya ihtiyacı vardı. Bunun için benim hayırsever kadınlara mektup yazmamı istediler. Mısırlı Prenses İffet Hasan büyücek bir para yolladı. Ankara kadınları para meselesinde çok sıkı oldukları için yüz liradan fazla toplanamayacağını sanıyorlardı. (...) cuma günü toplanılacaktı. (...)

Ankara'nın en büyük salonu Erkek Öğretmen Okulu'nda olduğu için, orada toplanacaktık. (...)

Ön sırayı İstanbul kadınları işgal ediyorlardı. Hepsi iyi giyinmiş, bir kısmı genç ve çok güzeldi. Bunlar İstanbul'da söylev vermiş olduğum kadınlardan başkaları değildi. Onların arkasında Ankara kadınları, en arkalarda da bana büyük heyecan veren köylü kadınlar vardı. Ömrümde hiçbir dinleyici bu kadınların vermiş olduğu şeref ve gururu bana duyurmamıştır.

Ne kadar sade konuşmak gerekse, Türkiye'nin durumunu o kadar açık olarak onlara anlatmaya çalıştım. Aynı zamanda bir savaş kazanmak için salt cesaretin yetmediğini de söyledim. En çok barış içinde memlekette yaşamamanın gereğinden söz ettim. Onlara bizim ölüm-kalım savaşı geçirdiğimizi anlattım. (...)

İnanılmayacak şey Ankara kadınları bin lira verdiler." (78)

Anadolu kadınlarının, köylüsüyle, kentlisiyle ülke sorunlarının bilincinde ve içinde olduğunu gösteren bu toplantıdan sonra, 2 Haziran 1921'de Halide Edib, Hilal-i Ahmer hastanesinde hastabakıcılık yapmak üzere Eskişehir'e geçmiştir.

Ateşten Gömlek romanının Ayşe'si yazarın bu ilk sıcak savaş yaşantılarının ürünü olan kadın tipidir. Ayrıca Eskişehir'le ilgili anılarında cephe gerisindeki kadınların vatan savunmasına katkısına yer verilmiştir:

"Hastane yaralılarla doluydu. Ben, otuz hasta yatan en büyük koğuşa bakıyordum. Baş hemşire çok tecrübeliydi. Aynı zamanda bir sürü yeni hastabakıcı kadın da buldular." (79)

Öte yandan, Türk ordusunun geri çekilişine bağlı olarak Eskişehir'i terk etmek zorunda kalan Halide Edib, her fırsatta yinelediği barışçıl tutumunu korumakta ve dünya halklarının istemi dışında gelişen savaşın yıkımını çağdaş bir gözle irdeleyebilmektedir:

"O anda duyduğum üzüntüyü ve savaşa karşı tiksintiyi hiç unutmayacağım. Fakat biz savaş yapmak zorundaydık.

(...) Hep gözümün önünde savaş ziyafetinin bulaşıklarıyla dolu, hastane denilen mutfak beliriyordu. Zavallı Türkler!... Zavallı Yunanlılar!... Zavallı dünya!..." (80)

(79) İbid., s.170

(80) İbid., s.173

Ama Halide Edib, herşeye karşın sürdürülen bağımsızlık için savaşın kaçınılmazlığının ve zorunluluğunun da bilincindedir. Yazarı gibi Ateşten Gömlek'in Ayşe'si için de savaş, vatan savunmasındaki kararlılık, İzmir geri alınana, Türkiye yeniden özgür olana dek sürecektir:

"Hemen beni beraber götürünüz; dedim, ben silah atan savaşçı bir insan olamam. Fakat İzmir yolundakilerin yarasını sarar, acısını hafifletirim ve Tanrı dilerse onlarla beraber ölürüm." (81)

Halide Edib'in gerçek yaşamında da romandakini andırır gelişmeler gözlenmektedir; yazar, 16 Ağustos'ta Mustafa Kemal'e telgraf çekerek gönüllü olmak istediğini bildirmiş ve teklifi memnuniyetle onaylanmıştır:

"Halide Edib Hanımefendi Hazretlerine

İvedidir

Garp Cephesi

Ordu safları arasında vatanımızın müdafaasına fiilen iştirak için şiddetli istekle vuku bulan müracaat-ı vatanperveraneleri orduca memnuniyetle telakki olundu.

Hizmet-i fiiliye-i askeriyyeye kabul ve Garp cephesine memur edildiğınızı tebliğ ederim Keyfiyet cephe kumandanlığına da bildirildi. İlk vasıta ile cephe karargâhına müracaat ve oradan görevinizi öğrenmeniz rica olunur.

Fi 18/8/37

Başkumandan

Mustafa Kemal" (82)

Bu telgraf üzerine, İsmet Paşa'nın emrinde bir er olarak cepheye katılan Halide Edib'in oradaki yaşamında cinsiyetinin hiçbir anlamı yoktur, o artık vatanının bağımsızlığı için savaşıyor bir görevlidir:

"Garnizon komutanı: "Edib kızı Halide, karargâh erlerinden" diye adımı, yaşımı saptadıktan sonra, emir erimin yiyeceğimi buraya getireceğini, saat onda karargâha gitmem gerektiğini, bütün gece yatıp, gündüzleri çalıştığını söyledikten sonra ayrıldı. Benim emir eri, bana İstanbul'da gelen genç bir subay muamelesi yapıyordu." (83)

Savaşın sonlarına doğru Halide Edib onbaşı ünvanını alarak, Tetkik-i Mezalim şubesinde, geri çekilen Yunanlılar'ın yaptıklarını incelemekle görevlendirilmiştir.

(82) H.E.ADIVAR; Türkün... s.182

(83) ibid., s.186

Kurtuluş Savaşı'nın böyle kadın-erkek birarada götürülmesi, yalnız kadınların vatan savunmasında sorumluluk sahibi olmak aşamasına ulaştıklarını değil, erkeklerin de toplumsal yaşama kadınların katılımını benimsedikleri ve önemsedikleri anlamına gelmektedir.

Nitekim Sakarya Savaşında milli savunmanın başı sıfatındaki Refet Bey; "bütün bu zaferin köylü kadınların marifeti olduğunu, yayan yürüyerek orduya yardım ettiklerini söylerdi." (84)

Kurtuluş Savaşına katılan çoğu isimsiz bu kadın kahramanlarla ilgili belgeler Genelkurmay Harp Tarihi Enstitüsü arşivinde bulunmaktadır. (85)

Gördes'li Makbule Hanım evlendikten hemen sonra kocası Halil efeyle bir çete örgütlemiş, birkaç ay boyunca düşmanı iyice hırpalamış ve Kocayayla'da geçen bir çatışmada, 16 Mart 1922'de başından aldığı bir kurşun yarası ile şehit olmuştur.

(84) Ibid., s.188

(85) Bu konuyla ilgili bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir.

B.S.BAYKAL; a.g.e, s.9

B.CAPORAL; a.g.e, s.175-177

Ş.KURNAZ; a.g.e, s.146-150

B.ONGER; Kadınların Kurtuluşu, Fahir Onger Yayınları, İstanbul, 1967, s.72-73

Külek'li Hatice Hanım, Emin ve Derviş ağaların komuta ettiği müfrezeye gönüllü yazılmış, birçok kez yaralanmış, Pozantı'ya hücum edecek kuvvetler arasında yer almıştır. Bu mevkie kuşatılmış bulunan Fransızların, Toros'lardan bir çıkış yolunu deneyeceklerini düşünen Hatice Hanım, onlara rehberlik yapabileceğini söyleyerek güvenlerini kazanmış ve Fransızları Karaboğaz geçidine sokarak, gerekli yerlere haber vermiş ve yüz kadar silahlı kişiyle saldırdığı Fransız müfrezesini önemli kayıplara uğratmıştır.

Sekiz yaşındaki Nezahat Hanım ise, Kuvay-ı Milliye'ye, komutan olan babası Hafız Halit Beyle katılmıştır. Bursa mebusu Emin Bey, onun, yüzden çok düşman askerini saf dışı ettiğini ileri sürmüştür.

Temmuz 1920'de, Osmaniye'deki Fransız karargahına taarruz eden erlerin tereddütü üzerine, onları cesaretlendirmek amacıyla öne atılıp şehit olan Tayyar Saime; İznik civarında, düşmanın topçu ateşine karşı erleri şevklendiren, daha sonra Alako Karakin hattında Yunan kuvvetleriyle çarpışırken yaralanan Fatma Seher; Sakarya'da sol kasığından piyade mermisi ile yaralanan Binbaşı Ayşe; çete savaşlarında ve Halit Bey komutasında bir yıl çalıştıktan sonra orduya çavuş olarak giren ve cephede iki kez yaralanan Kara Fatma; Kadıköy mitinginde yaptığı konuşmadan dolayı aranırken, Anadolu'ya geçen ve İzmit'te kalçasından yaralanan Asker Saime; Maraş'ın Kayabaşı mahallesindeki evinden açtığı mazgaldan, sekiz düşmanı

öldüren ve daha sonra orduya katılan Bitlis defterdarının eşi; Yunanlılar'ın İzmir'i işgalinden sonra Aydın'a geçerek çete kuran, daha sonra İzmir'e ilk giren kıtalar arasında bulunan Ayşe; Karaköse'de Ziverbey taburunda çarpışırken yaralanan Süreyya Sülün; İnönü savaşlarına katılan ve dönüşte madalya alan Alime ile Hacı Osman kızı Fatma, Besim kızı Şükriye, Mehmet Ali kızı Hafize, Mehmet kızı Ümmühan, Hacı Mustafa kızı Fatma ve atölyelerde mermi üreten, kağnılarla silah taşıyan ve hastabakıcılık yapan birçok ismi bilinmeyen kadın sıcak savaşın içinde yerlerini almışlardır.

Ayrıca Halide Edib'in yine Kurtuluş Savaşı günlerinde geçen Vurun Kahpeye (86) adlı romanının kahramanı Aliye gibi

(86) H.E.ADIVAR; Vurun Kahpeye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980

Kız öğretmen okulunu bitiren yetim Aliye Batı Anadolu' da bir kasabada görevlendirilir. Yanında kaldığı Ömer Efendi Kuvay-ı Milliye'dir. Cami Hocası Hacı Fettah Efendi, hilafetçilerin başını çekmektedir ve bu yüzden çağdaş eğitimci Aliye'ye düşmandır. Aliye, kasabaya gelen bir Kuvay-ı Milliye birliğinin komutanı olan Tosun'a aşık olur. Düşmana baskın için birliğin kasabadan ayrıldığını gericiiler Yunan komutanı Danyanos'a iletirler ve kasaba işgal edilir. Ömer Efendi tutuklanınca, Aliye onu serbest bıraktırmak için Danyanos'la görüşür. Bir gece Aliye'yi görmeye gelen Tosun düşman tarafından sarılır. Aliye onu kurtarmak için Danyanos'un karargahına gidip, çoktandır

pek çok öğretmen, Anadolu'nun ücre köşelerinde ulusal bilinci yükseltmek ve Kuvay-ı Milliye'yi desteklemek amacıyla öğretmenlik yapmışlardır.

Savaşın eğitim cephesindeki etkinliklerini sürdüren bu kadınların örneği olan Aliye Öğretmen yüzü açık gezmektedir; kendini yobaz Hacı Feyyaz Efendinin, "ellerine kudret geçer geçmez mukaddesatı çiğner, kadınlarımızın örtülerini kaldırır, sünnet ve farzı inkâr ederler" (87) diye suçladığı Kuvay-ı Milliye'den saymaktadır. Gerektiğinde, uğrunda işgalci Yunan subayına kendini peşkeş çekmekten çekinmediği milleti için duyduğu sevgiyi, Kuvay-ı Milliye çetelerinden birinin reisi olan Tosun'a duyduğu aşkla bile özdeşleştirecek denli vatan sevgisiyle doludur:

"Millet, millet Tosun'du."(88)

(86)'nın devamı

yinelediği evlenme teklifini kabul eder. Tosun kaçmıştır, Türk ordusu hızla zafere ilerlemektedir. Aliye düşman karargahından kaçar, Türk ordusunu karşılamak için başkan seçilen Hacı Fettah, Aliye gibi vücudunu düşmana satan kahpelerin cami önünde öldürülmesini ister. Halk Aliye'yi linç eder. Sonuçta haksızlık anlaşılır, Hacı Fettah ve arkadaşları İstiklal Mahkemesi kararıyla asılırlar.

(87) Ibid., s.19

Milliyetçilik Aliye Öğretmen için o denli kuvvetli bir duygudur ki, dönemine göre cüretkar sayılabilecek Tosun'la evlilik dışı birleşmeyi bile "bayrağın dibinde" (89) gerçekleştirmektedir. Bu birleşme aynı zamanda, Türk kadınının Tosun'la özdeşleştirilen milletle birleşmesini simgelemektedir.

Vatanının bağımsız geleceği için, Türk kadınının alanlardan cepheye kendisini öne sürmesi, milletle özdeşleşebilen, toplumsal bilinci gelişmiş, hak ve görevlerinin farkında çağdaş bireyin müjdecisidir.

Kurtuluş Savaşı'na bu katılım, aynı zamanda Türk kadınının kendine güvenini geliştirmiş, kadın örgütlerinde siyasal haklar için savaşımın gündeme gelmesinde önemli payı olmuştur. Vatanının sınırlarını çizmeye herşeyiyle katkıda bulunan kadın, bu sınırlar içinde doğan yeni Türkiye Cumhuriyet'inde, bu kez de siyasal cephede savaşmak istemeye hakkı olduğuna inanmaktadır.

Öte yandan Türk kadınının Milli Mücadele'ye bu katkısı daha sonra Mustafa Kemal tarafından da övülecek ve toplumsal dönüşümün kaçınılmaz sonucu olarak bir dizi yasal dönüşüme yol açacaktır:

(89) Ibid., s.113

"Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkanı yoktur. (...) Belki erkeklerimiz memleketi istila eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbat-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menbalarını kadınlarımız işletmiştir (...) Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvî, o fedakâr, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyyen ta'ziz ve takdis edelim." (90)

Görüldüğü gibi milletin bağımsızlığı yolunda savaşım, kadın ile erkek arasındaki uçurumu ortadan kaldırmış, savaşanları adeta cinsiyetlerinden sıyırmıştır. Bu aşamaya ulaşan Türk kadınının artık eski konumuna geri dönmesi olanaksızdır. Bundan böyle toplumsal kazanımlarını yasallaştırma savaşımı onu beklemektedir. (91)

(90) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II. Ankara, 1981, s.147-148'den aktaran Ş.KURNAZ, age., s.151

(91) Cezayir bağımsızlık savaşı sırasında da benzeri olaylar yaşanmıştır. "Fakat bu altüst edici dönemlerden sonra maalesef, genellikle bir gerileme başlar. Erkekler atalardan kalma, ataerkil kalıplarına geri dönerler. Kadınlara kuskus ve çocuk doğurmaya geri dönmeleri

(91)'in devamı

gerektiği bildirilir. Ama geriye dönülemez olan kazanılmıştır. Dört duvar arasında kapalı yaşamın ağır kapağını kaldıran kadınlar bağımsızlığın bilincine varmışlardır. Yeni savaşlar için olgundurlar. Ulusal savaşlara öncelikle girdiler. Hakları vardı. Herhâlükârda ilerlediler." [G.HALIMI; La Cause des Femmes, Grasset, Paris, 1973, s.173]

Tüm dünyadaki gelişme de benzer nitelikte olmuş, kadınlar genel olarak savaşlar, özel olarak da I. Dünya Savaşı'nda doldurdukları erkeklere ait çalışma alanlarını, savaş ertesinde terke zorlanmışlardır. Ama artık kadınların önüne geri dönülmez kazanımlar içeren yeni bir ufuk açılmıştır.

Türkiye'de ise sürekli gelen Balkan savaşları, I.Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı sonucunda erkek nüfusunda önemli azalmalar görüldüğünden savaş sonrasında da kadınlar çalışma yaşamından uzaklaştırılamamış, tersine ekonomik savaşıma özendirilmişlerdir. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan Birinci İktisat Kongresi bu amaçla kadınlara özel bir ilgi göstermiştir. 1135 delegenin katıldığı kongrede 7 kadın delege bulunmuştur. Dörtüüz çiftçi delege arasında Mücahide Hanımın temsilciliği sembolik nitelik taşıırken, yüzyirmi-yüzotuz işçi arasında bulunan Hayriye (Elif), Emine, Şefika, Münire, Nigar ve Rukiye Hanımlar altı kişiyle belli bir ağırlık oluşturmuşlardır. Ayrıca ilk günkü oturumda beşyüz kadın dinleyici hazır bulunmuştur. İksisat vekili

(91)'in devamı

Mahmut Esat Bey, konuşmasında "Hanımlar, Efendiler" deyimini kullanmış ve daha ilk sözleri arasında "Çilekeş Türk Hanımları, hoş geldiniz. Gelecek sene adedimizin daha çok olmasını dilerim" demiştir.

Kadınlara iş yaşamını cazip kılmak için "Bilumum müesseselerdeki sabit işçi (3 aydır çalışan; sürekli işçi) olarak istihdam edilen kadınlara doğumdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi" karar altına alınmıştır. (Ancak bu karar yasalara geçirilmemiş, ancak 1936 İş Kanunu'nda altı haftalık doğum izni ve yarımşar ücret ödenmesi öngörülmüştür.) [M.Ş.GÜZEL; "İzmir İktisat Kongresinde Kadınlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, Cilt: 5, s.1194-1195]

Kadınlar, her ne kadar ekonomik yaşamda aktif rol aldıkları, Kurtuluş Savaşı'nda vatan savunmasına katıldıkları ve Tanzimat döneminden beri toplumda değişmekte olan yerleri nedeniyle Birinci İktisat Kongresi'nde bulundularsa da, peşpeşe gelen savaşlarda azalan erkek nüfusunun yerini kadınların doldurması fikri de bu katılımın önemli nedenlerindendir. Sonuç olarak kadınların ekonomik yaşamdaki etkinliklerinin artarak sürmesi ve bunun devlet politikası niteliği de taşıması kamuoyunu da etkileyecek, kadının değişen toplumsal-ekonomik ve siyasal rollerinin yasalarca onaylanmasını getirecektir.

**B. YASALARIN TÜRK KADINININ SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİNE
UYARLANMASI AŞAMASI VE HALİDE EDİB**

Tanzimat Fermanı'nın okunmasını izleyen yıllarda, kadın sorunlarının, çağdaşlaşma-batılılaşıma perspektifi içinde gündeme gelişiyle birlikte görülen yasa değişiklikleri, eğitim alanındaki ilerlemeler, ki burada yalnızca kızlar için açılan okullar değil, basın, edebiyat dünyasındaki açılımlar ve kadın örgütleri de birer eğitim amacı olarak düşünülmelidir, Cumhuriyet'in ilanı ertesinde birdenbire ortaya çıktığı, hatta çıkarıldığı varsayılan "yeni Türk Kadını"nı yaratan temel değişimlerdir.

Doğaldır ki, yüzyıllardır ikinci sınıf, edilgen, sokağa çıkmaktan, eşini seçmekten, boşanmaktan, yüzünü bile gösterebilmekten, eğitimden, ekonomik faaliyetlerden, fikir üretmekten, kısacası yaşamdan yasaklı kadının, "Kemalist Türkiye'nin yeni kadını olarak" isimlendirilen ve gökten indiği-indirildiği varsayılan tipe ulaşması, aslında büyük ölçüde toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin bir sonucudur; bugünden yarına gerçekleşmemiştir; zaman almıştır ve bundan sonra da almaya devam edecektir.

Bununla birlikte, Türk kadınının, kadın sorunsalının ortaya konup tartışılmasından ve buna bağlı gerekli çekişen değişikliklerin yapılmasından sonra geçirdiği nitel

dönüşümler, tarihsel bakımdan oldukça hızlıdır. (92)

19. yüzyılın ikinci yarısında en temel eğitimden bile yoksun kadınların, kendi gazetelerini, örgütlerini kurmaları, yazarlarını, fikir kadınlarını ortaya çıkarmaları, çalışma yaşamına girmeleri, vatan savunmasının her cephesinde etkin yer almaları ve bunların zorunlu bir uzantısı olarak ileride göreceğimiz biçimde yasalarla çağdaş yerlerini somutlaştırmaları ve siyasal haklarını kazanmaları ancak yarım yüzyıl gerektirmiştir.

(92) 1935 yılında, "1902 Kongresi'nde delgeler bazı hakları olan kadınları temsil ediyorlardı, oysa ki Türk kadını bunlardan hiç birine sahip değildi ve gerçek bir köleydi. Şimdi tersine, 1902'de bazı hakları olan kadınlar, kimi zaman birkaç tane daha, ama ender olarak hepsini elde ederken, hatta birkaçının elinden uzun savaşımın ertesinde elde ettiği hakları geri alınırken, o tüm alanlarda, bütünüyle erkeğe eşittir." ("La Femme Turque", Illustration de Turquie, 1 Mayıs 1935, No:3132, s2) diye yazan dergi Türk kadının kazanımlarının hızlılığına dikkati çekmektedir.

Öte yandan, Türkiye'de kadınlık durumunda meydana gelen dönüşümün hızı diğer ülkelerin bu

Kuşkusuz tüm toplumsal olaylarda görüldüğü gibi bu tür dönüşümler tek nedenli olamazlar, eski değerlerin yıkılmasından doğan toplumsal çalkıntıdan iyileşmez yaralar alan bir imparatorluğun yerine kurulan ve varolmak için, söz konusu imparatorluğun son dönemlerinde çözüm olarak ortaya konulan çağdaşlaşma-batılılaştırma fikrini kendine temel seçen yeni Cumhuriyet'in, kadınların özgürleşmesi yolundaki belirleyici yasal değişikliklerdeki payı yadsınamaz. Ancak "çağdaş tarihin en olağanüstü olgusu diye tanımlanabilecek yeni kadının bugünkü Türkiye'de çok söyleyeceği var.

(92)'nin devamı

alandaki başarılarına bakılınca da çarpıcıdır. Kadın hakları konusunda ilk akla gelen ülkelerden Fransa'da, ilk kadın klüpleri 1789 Devrimi sonrasında kurulmuş, 18. yüzyılın sonunda neredeyse unutulup, 19. yüzyılda, aynen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi kadının kendini edebiyat ve sanat yoluyla ortaya koyması ve daha sonra çeşitli feminist gazetelerin yayınlanmasıyla canlanmıştır. Eğitim hakları ise yine Osmanlı İmparatorluğu'na benzer tarihlerde, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında kazanılmış, medeni hakların düzenlenmesi 1945'e dek uzarken, seçme ve seçilme hakkı için 21 Nisan 1944 tarihini beklemek gerekmiştir.

Görüldüğü gibi, kadın haklarının yasallaştırılması Fransa'da Türkiye'dekinden oldukça ağır bir süreçte gerçekleşmiştir. [N. BENSADON, *age.*, s.55-62, 106-126.]

(...) (ve bunun nedeni olarak) yalnızca Sultansız Cumhuriyet'in yasalarını değil, Türk kadınlarıyla ilgili canlı kamuoyunu ve bizzat Türk kadınlarını hesaba katmalıyız." (93) şeklindeki yorumuyla Türk kadınının temel haklarını kazanmadaki yadsınamaz rolünü savunan tezimize destek veren *Literary Digest* dergisi bir başka sayısında ise "Kadınlarla ilgili geleneksel kısıtlamaların bir çoğu Abdülhamid'in saltanatı sırasında kırılmış, (kadınların) kültürel ve kamusal yaşama katılmaları daha kolaylaşmıştır. Böylelikle, bundan sonraki dönemde Kemalist kadınlar belirli bir özgürleşmeyi hemen sağlayabilmişlerdir. Son yıllarda kadın avukat, yazar ve şairlerin hızla ortaya çıkışı böyle açıklanabilir." (94) diye yazarak Cumhuriyet sonrasında yalnızca kemalizme atfedilen dönüşümlerin temelinde vazgeçilmez yer tutan tarihsel birikiminde yadsınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kuşkusuz 29 Ekim 1923'de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan olduğu gibi, kadın hakları açısından da birçok köklü değişikliğinin

(93) "Unveiled "New Woman" Among the Turks", Literary Digest, Cilt:82, 30 Ağustos 1924, s.32.

(94) "Close-up of Turkish Woman", Literary Digest, Cilt:81, 10 Mayıs 1924, s.21.

farklı boyutlarıyla gündeme getirilmeye başlandığı tarihtir (95). Ancak tüm bu dönüşümlerin kökenlerini gözden kaçırmak, tarihi mucizevari birkaç olguyla açıklayarak bilim dışı bir yola sapmamıza neden olacak ve bu neden-sonuç ilişkisini göremediğimiz sürece tarihsel olaylardan yararlı hükümler çıkarmamız mümkün olamayacaktır.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde; "Türk kadın hareketi, Kemalist reformlardan fazlasıyla yararlanmıştı; ama aynı zamanda bu hareket söz konusu reformların itici

-
- (95) Cumhuriyet'in ilk aylarında tranvaylarda kadın, erkek yolcular arasına konan perdelerin, Polis Müdürü Sadettin Bey tarafından kaldırılması ertesinde Falih Rifki Atay, "Tanzimat adamları bazı teşebbüslerde cesaret gösterdiler. Cumhuriyet hükümetlerinden ve meclislerinden şimdi beklediğimiz şey, hatta cesaret de değildir. Müşahade ve tasdikten ibarettir. Ulaştırma araçlarında perde kaldırmak, yeniçeriler devrindeki bir vezir için cesaretti. Polis Müdürü Sadettin Bey için, bir "müşahade ve tasdik"ten başka ne olabilir?" (F.R. ATAY, Akşam, 22 Aralık 1923'den aktaran T, TAŞKIRAN; Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları Başbakanlık Basımevi Ankara, 1973, s.114. şeklindeki saptamasıyla Cumhuriyet yöneticilerinin yaptıklarının "toplumsal dönüşüme uyarlamalardan" öteye gitmediğini vurgulamaktadır.

güçlerinden biridir" şeklinde bir saptamaya varmamız kaçınılmazdır.

Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllardaki Kemalist dönemde, toplumun kültürel değerleri, kadının toplumsal rollerinin geleneksel ev içi rollerine üstün olduğu biçiminde yönlendirilmeye çalışılmış ve 1908 Devrimi'nde düş kırıklığına uğrayan, özellikle eğitilmiş kadınlar aradıkları ortamı sonunda bulduklarını düşünerek Kemalist yeni düzenin en büyük destekçisi olmuşlardır.

19. yüzyılın ortalarından kaynağını alan bu gelişmeler çerçevesinde, kadının statü ve rollerinin toplumda yeniden şekillenmeye başladığı bu aşamada, söz konusu dönüşüme paralel yasal değişikliklerin gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır. Oysa genç Cumhuriyet'in yöneticileri, tutucu ve hatta gericiilerin, hassas toplumsal dengenin korunmasındaki güçlerinden henüz vazgeçemeyecekleri için kadın hakları konusunda kararlı davranmamışlardır. Bu durum karşısında Türk kadınları, 1908 Devrim'inde olduğu gibi yeni yönetimi coşkuyla selamlasalar da, her alanda savaşımaları sonucunda ulaştıkları toplumsal kazanımları yasalarla güvenceye almak için kaçınılmaz girişim ve eylemlerde bulunmayı gerekli görmüş ve kendi gücüne güvenmenin ödülü olarak tüm eksiklik ve ayrımcılığına karşın görece çağdaş bir Medeni Kanun ile seçme ve seçilme hakkına kavuşarak, uluslararası kadın hareketinin paralelinde, Türkiye'de de

feminist hareketin birinci dalgasının ana amacını yerine getirmişlerdir. (96)

1. İLK YASAL DÖNÜŞÜMLER

Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınlar özel bir yasanın konusu olarak ele alınmamışlarsa da, çağdaşlaşma-batılılaşıma bağlamındaki tüm değişiklikler dolaylı-dolaysız olarak onları etkilemiş ya da onların toplumsal dönüşümünden etkilenmiştir.

3 Mart 1924'de çıkarılan Tevhid-i Tedrisat (Öğrenim Birliği) Kanunuyla eğitim sistemi laikleştirilmiş, kız çocuklar erkeklerle birlikte ve eşit eğitim olanaklarına kavuşmuşlardır. Yasaya göre tüm bilim ve eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve böylelikle öğretim, devletin kontrolü altına alınmış, kadınların özgürleşmesi yolundaki engelleyiciliği yadsınamayacak din okulları ve okullardaki din eğitimi kaldırılmıştır.

(96) 19. yüzyılın ortasında yoğunlaşıp, genellikle iki dünya savaşı arasında siyasal hakların yasallaşmasıyla bir durgunluk devresine giren ekonomik, siyasal ve eğitim alanında eşitlikçi talepler çevresinde toplanan radikal ya da çekingen kadın gruplarının oluşturduğu ilk sistemli feminist çıkışlar, hareketin birinci dalgasını oluşturmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından beri derece derece gelişen ve zaten Cumhuriyet'in ilanı öncesinde karma üniversite aşamasına dek varan kadınlar için öğrenim ve eğitim olanağı bu yasayla güvenceye alınır ve kesinliğe bağlanırken, aynı amacın benimsenmesinde, saygın ve etkileyici bir lider olarak Mustafa Kemal'in çeşitli vesilelerle gerçekleştirdiği söylevlerin önemi de yadsınamaz:

"Milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek oradan çıkmalıdır." (97)

"Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecat-ı tahsilden geçeceklerdir." (98)

Öte yandan 25 Kasım 1925'de yapılan, çağdaş kıyafeti amaçlayan şapka devriminde kadın kıyafetleriyle ilgili herhangi bir yaptırıma gidilmemişse de, yine Mustafa Kemal'in, lider olarak, bu konuda kamuoyunun biçimlenmesindeki rolü anlamlıdır:

(97) M.K.; ATATÜRK, Söylev, Ankara, 1961 Cilt: s.90'dan aktaran B. CAPORAL, s.237

(98) Ibid., s.85,86

"Efendiler, sosyal hayatın başlangıcı aile hayatıdır. Aile, açıklamaya lüzum yoktur ki, kadın ve erkekten meydana gelmiştir. Kadınlarımız hakkında erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla açıklamada bulunmayacağım. Bu yüce varlığı, özellikle huzurlarınızda, ihmal ile geçemem. Müsaade buyurulursa, bir iki kelime söyleyeceğim ve siz söylemek istediğimi kolaylıkla anlayacaksınız. Seyahatim sırasında, köylerde değil, özellikle kasaba ve şehirlerde, kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok sıkı ve dikkatle kapatmakta olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde, bu tarzın kendileri için mutlaka azap ve ızdırap verici olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz bizim bencilliğimizin eseridir. Çok namuslu ve dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi idrak sahibi düşünen insanlardır. Onlara ahlakın yüce prensiplerini aşılama, milli ahlakımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, ahlaki temizlikle cihazlandırmak esası üzerinde bulunduktan sonra, fazla bencilliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler ve gözleri ile cihanı görebilirler. Bunda korkacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, kat'i olarak söylüyorum. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir sonuca ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir sonuca varmak gerekirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun önemi yoktur. Önemli olan şunu ihtar edeyim

ki, bu halin muhafazasında inat ve taassup, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz." (99)

Ancak, pek sık yapılan bir yanlış tekrarlamanın gerekir; Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çağdaş düşünceleri, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir siyasi güç oluşturan İslamcı-tutucu kanada karşın çekingen de olsa takındıkları ilerici tavır, Tanzimat'tan beri gelen, kadın sorununu ulusal sorunların bir parçası olarak gören aydınların daha önce gördüğümüz yaklaşımlarının bir uzantısı niteliğindedir ve Türkiye'de kadın haklarının yegâne belirleyicisi olmaktan uzaktır. Örneğin, kadın kıyafetlerindeki batılılaşıma, daha önce de gördüğümüz gibi, daha 19. yüzyılın sonunda, türlü yasaklamalara karşın önce seçkin çevrelerin kadınları arasında görülmeye başlamış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise özellikle her kesimden çalışan kadınlar arasında yaygınlaşmıştır. (100)

(99) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (II), s.211'den aktaran T.; TAŞKIRAN, age, s.89

(100) "Ev dışı kıyafeti, 19. yüzyıl sonuna kadar (...) ferace (manto), yaşmak (peçe) ve terlik üçlüsünden oluşmaktaydı. (...) (Ancak giderek) Büyük şehirlerdeki kadınların hepsi her şeyi ithal etmeseler, her şeyi Avrupa modasına uydurmasalar bile, eskiden ev kıyafeti olarak şalvar ve gömleğin; ev dışı kıyafeti olarak de ferace, yaşmak, ve terliğin resmettiği siluetten tamamen farklı bir görünüme uygun olarak giyinmeye başlamışlardır. (...)

(100)'ün devamı

(Diğer yandan) sarayın burun kıvırdığı çarşaf, belde büzülen ve ayaklara kadar inen bir pelerine benzer. (...) bu kıyafetin İstanbul şehrindeki tarihi, torba çarşafın tango çarşafa dönüşme süreci olarak karşımıza çıkar. (...) Çarşaf belden kesilip bir etek ve bir pelerinden oluşan iki parçaya bölününce de evrimini sürdürecektir. Önce pelerin kısaltmaya başlar. Ardından çıplak kalan kollara eldiven giyilmeye başlanır. Sonradan da etek kısaltmaya başlar. İşte bu eteğin en kısaltmış biçimi "tango" adını alır. (...) (Böylece) zamanla Avrupa modasına uyup, pelerin ve etek şeklinde iki parçaya bölünerek sonunda batılı tayyöre evrilen giysi, aynı çarşaftan başkası değildir. (...) Diğer yandan da peçe şeffaflaşmaya yüz tutar, yüzü hemen hemen hiç gizlemeyen ve pelerinin üzerine dökülen ince bir tül halini alır. Daha sonra, pelerin terk edildinde de saçları örten bir eşarptan başka bir şey kalmayacaktır." [N. ŞENİ.; "19. Yüzyıl Sonunda " s.57.59]

N.ŞENİ'nin yukarıda çok iyi özetlediği gibi; gerek Abdülhamid dönemindeki daha önce gördüğümüz yaptırımlardan, gerek Cumhuriyet sonrasındaki

Müslümanlığa mal edilmesine karşın aslında Bizans geleneği olan ve ilk olarak şeytanın kadının kulağına üfleyip, ondan çocuğunu düşürtmesine engel olmak bâtıl inancıyla kullanılmaya başlayan peçe (101), artık bir zorunluluk değil, bir seçim durumuna gelmiştir.

Nitekim, Cumhuriyet'in ilk yılı içinde (1924), Washington'daki Uluslararası Kadınlar Barış Birliği'nin toplantısına katılan Efzaiş Yusuf Hanım'ın New York Herald Tribune'e verdiği demeç de, Atatürk reformlarından önce Türk kadınının zaten gerek giyim-kuşam gerek eğitim açısından epey aşamalar kaydettiğini göstermektedir:

(100)'ün devamı

Özendirmelerden bağımsız olarak kadın kıyafetinin evrimi söz konusudur.

Kadın kıyafetlerinin dönüşümünü gerektiren en önemli etmenlerden biri, de özellikle I. Dünya Savaşı sırasında kadınların çalışma yaşamına girişidir: "(...) Peçeleri geriye atılmış müslüman kadınlar (...) dükkan ve bürolarda çalışmaktadırlar. (...) Türk kadını genellikle peçeyi bırakmıştır." ["Rawishing Beauty of the East, Unveiled, Proves a Myth" The Literary Digest, 7 Haziran 1911 s.17]

(101) H.; ARMSTRONG, "The Turkish Woman of Today", North American Review, Cilt: 228, Ağustos 1929, s.203

"Biz şimdi sizler gibi özgürüz. Tabii ki, birçok yaşlı Türk kadını peşesiz dolaşmayı reddediyor, ama gençler için özgür olmak büyük mutluluk. Şimdi bir kısım genç kız İsviçre'ye, Fransa'ya okumaya gidebilirken, diğerleri de doktor, avukat, profesör olabilme özgürlüğüne kavuştu. (102)

Bu konuyla ilgili ilerici nitelikte bir yasa çıkarılmamışsa da (103) gerek kısıtlayıcı fetva ve kararnamelerin ortadan kaldırılması gerek dolaylı yasalar, gerek Mustafa Kemal ve çevresinin örnek tutum ve söylevleri, zaten baskılara karşın şüren kadınların peçeyi bir kenara bırakmaları eğilimini güçlendirmişlerdir.

"İstanbul'da hemen hemen % 90 kadın peşesiz, İzmir'de ise hemen % 60..." (104)

(102) "Close-up of" s.21

(103) Bu konuda radikal bir değişikliğe gidilmeyişinin nedeni o anki güçler dengesi olsa da, her türlü gerici içeriğine karşın çarşafın yasaklanmayıp, çarşafli ya da çarşafsız olmanın özgür iradeye bırakılması isteyerek seçilmiş olsun ya da olmasın demokratik bir tutumdur.

(104) H.; ARMSTRONG, "The Turkish Woman....." s.203

2. MEDENİ HAKLARIN KAZANILMASINDA KADINLAR, BASIN VE HALİDE EDİB

Kadınların, özellikle 1914'ten itibaren değişen sosyo-ekonomik konumlarına koşut olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, 1333 (1917) yılında kanun kuvvetinde Hukuk-u Aile Kararnamesi hazırlanmıştır. Köklü yenilikler getirmese de, İslam ülkelerinde bu konuda hazırlanan ilk standart hukuk metni olması nedeniyle önemlidir. Hukukun kısmen laikleşmesini getiren bu kararnameye göre: (105)

- Evlenebilmek için erkeğin 18 ve kadının 17 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.
- Akıl hastaları bir zaruret olmadıkça evlenemez.
- Evlenme belirli bir resmi memurun önünde gerçekleştirilecek ve tescil edilecektir.
- Evlenme mukavelesine konucak bir maddeyle kadın kocasının bir kez daha evlenmesine karşı çıkabilecektir.
- Anlaşmazlık nedeniyle kadın da boşanma isteminde bulunabilecektir.

(105) Bu konuda yararlanılan kaynaklar:

H.; CİN, a.g.e, s.292-305

S.; DIRKS, La Famille Musulmane Turque, Mouton, La

Haye, Paris, 1969, s.33-34

Her dinden Osmanlı'yı kapsayan ve fanatik İslamcılarla azınlıkların tepkileri, sonucunda, 19 Haziran 1919'da yürürlükten kaldırılan bu kararname, ilk kez, evlenecek erkek ve kadın için belirli bir yaşı doldurma zorunluluğu getirerek, evliliğe devletin müdahalesine olanak vererek, taaddüd-ü zevcatı sınırlayıp poligamiye karşı çıkarak, kadına boşanma hakkı tanıyarak Cumhuriyet sonrasında aileye ilişkin yasa hazırlanması tartışmalarına bir temel oluşturduğundan son derece önemlidir.

Cumhuriyet döneminde ise ilk yıllarda Hukuk-u Aile Kararnamesinden daha geriye gidilmiştir. Zaten 1921 Meclisi'nde "özellikle sarıklı hocalarla, avukatlar ve bölge güçleri olanlar, üyelerin % 56.3'ünü oluşturuyordu. Hükümet memuru, serbest meslek adamı ve gençler, okumuşlar azınlıktaydı." (105) Bu yapıdaki bir karar alma mekanizmasından çağdaş atılımlar beklemek pek olanaklı değilken, 1923 Meclisi'nde de yapısal olarak fazla bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir.

Ancak 1923 seçimleriyle değişen Meclis'te Adalet Bakanı Seyit Bey tarafından yeni bir Medeni Kanun hazırlamak amacıyla komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon eski hukuk

(106) Ş.S.; AYDEMİR, Tek Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.363-364'den aktaran N.; ARAT., Kadın Sorunu, Say Yayınevi, İstanbul, 1986, s.119-120

sistemini ufak değişiklikler yapıp olduğu gibi koruma görüşünü ileri sürerek çok karılığa çekimser sınırlar koyan (107), boşanmada cinslerin eşitliği ilkesini yalnızca bazı koşullarda kabul eden, Müslüman olanlarla olmayanlar arasında bir ayırım yapmayan bir tasarı hazırlamış ama bu tasarı reddedilmiştir.

Meclis'in bu gerici yapısına rağmen Mustafa Kemal kadın haklarından yana kamuoyu oluşturmak için etkili söylevlerine devam etmiştir:

"Bu son senelerin inkılap hayatında hummalı fedakarlıklarla dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak halasa ve istiklale götüren azm-ü faaliyet hayatında her ferd-i milletin mesaisi, gayreti, himmeti, fedakarlığı sebkeylemiştir. Bu meyanda en ziyade tebci ile yad ve daima şükran ile tekrar edilmek lazım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu Kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. (...)

(107) "Erkekler, Türkiye'nin tanık olduğu ardı arkası gelmeyen savaşlar yüzünden kadınlara göre daha azdı. (B.; CAPORAL, age,s.356) Bu yüzden, ikinci bir evlilik yapabilmek için yargıç kararı gerekse ve erkeğin maddi olanağının karılarına bakabilecek kadar olması yükümlülüğü eklense de çok karılılık serbest bırakılıyordu.

Çok büyük şükranla görüyoruz ve görmekteyiz ki her yerde hanımlarımız erkeklerle fikir ve nur yolunda müsabaka edercesine yürüyorlar. Yine şükranla ifade etmek lazımdır ki, hiç bir yerde kadınlarımız erkeklerin dununda değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek arasında bir teadül görmekteyiz. Bu hal, şayan-ı iftihadır. Kadınlarımızın daha namüsait şartlar altında erkeklerden geri kalmayışı ve belki aynı şartlar altında erkeklerden ileri gidişi mucib-i mefharettir." (108)

Yöneticilerin bu çelişkili yapısı, "iki zıt zihniyet"in çarpışmaya devam ettiğine işaret eden Ahmet Ağaoğlu'nun 26 Aralık 1923'de yayınlanan bir makalesinde:

"Büyük Millet Meclisi'nde Aile Hukuku Kararnamesi'nin müzakeresi münasebetiyle memlekette bulunan iki zıt zihniyet karşı karşıya geldi. Sosyal gelişme taraftarları, Türk kadınlığına cemiyet ve ailede önemli ve muhterem bir varlığa layık olan yerin ve hukukun sağlanmasını istiyorlar. Kendisine muhafazakar ve ananeye bağlı namını veren diğer taraf ise, mevcudu olduğu gibi muhafazaya çalışıyorlar" (109) şeklinde yorumlamış ve:

(108) E.Z. KARAL, Atatürk'den Düşünceler, TTK Yayınları, Ankara 1956'dan aktaran N. ARAT. a.g.e, s.125-126

(109) A.; AĞAOĞLU, "Ananeye Sadakat", Akşam, 26 Aralık 1923' den aktaran T.; TAŞKIRAN a.g.e, s.105

"Rica ederim, bugün hangi Türk vicdanı, kadını her türlü manevi şahsiyetten, duygudan, hassasiyetten, kalpten ve dimağden mahrum bir ev eşyası gibi telakki eder? Ve aileyi bir kümes farz ederek iki, üç, dört kadının bir sürü tavuk gibi, bir horoz etrafında toplanmasını tasvip eder?

Hangi Türk vicdanıdır ki, hülleye karşı derin bir nefret duymasın? Hangi Türk vicdanıdır ki, erkeğin bir kelimesi ile yıllarca kurulmuş bir ailenin yıkılmasını, bir annenin yıllardan beri ısınmış olduğu ocak başından kovulmasını, evladından ayrılmasını kabul etsin? Hangi Türk kalbidir ki, yedi yaşında bir kızın babası veya velisi tarafından herhangi bir erkekle evlendirilmesini uygun bulsun? Hangi Türk şuurudur ki, on yaşındaki bir erkek çocuğun evlenmesine karşı bütün nefreti ile isyan etmesin? Türkler arasında, yedi yaşında kızla on yaşında erkek henüz erkek ve kadın arasındaki farkları bile anlayamazlar. Türk masumluğunu bu kadar incilten ve alçaltan bu hallere kim kalben tahammül eder?" (110) diye gelenekten yana tutucu çevrelere tepkisini bildirmiş ve eğitim olanaklarına sahip Türk kadınının çelişkili toplumsal konumunu gündeme getirmiştir:

"Bir taraftan kızlarımızın dimağ ve kalplerini teçhiz ediyoruz, onlara kendi varlıklarının anlatıyor, hayat

(110) İbid., s.106

mücadelesine hazırlıyoruz. Kendilerini doğrudan doğruya müdafaa için ellerine silahlar veriyoruz, diğer taraftan kanunlarımız ve müesseselerimizle onların manevi şahsiyetlerini, varlıklarını inkar ediyoruz. Bu ne tezat, bu ne riyakarlık." (111)

İşte tam bu aşamada, kendi dışında, ama onun adına devam eden tartışmanın seyrini belirlemek ve toplumsal güçleri kendi lehine çevirmek için kadınlar, Nezihe Muhittin'in girişimi ile 1924 yılı Ocak ayında, İstanbul Türk Ocağı binasında toplanmışlardır. Oturumu açan Hikmet Arif Hanım "Türkiye'de kadının durumunun karanlık bir tablosunu çizdi ve erkeğin hükmedici tavrını kınadı. (...) Erkeğin bu tavrı takınmasından büyük çoğunluğuyla kadınların sorumlu olduğunu ileri sür(...).dü." (112)

Daha sonra "Davutpaşa okulunda öğretmen olan Azize Hanım kadınları savunmak için ayağa kalktı. (...) Azize Hanım'a göre(...) erkeklerin kadınlara reva gördüğü tiranlık ise, uzun zamandan beri alışkanlığın verdiği bir güce dönüşmüştü ve erdem maskesine sığınarak kendini göstermekte(ydi).

(111) İbid., s.107

(112) B., CAPORAL; a.g.e., s.359

(...) kendi haklarını savunma olanağı sağlamak için girişilecek eylem sorunu gündeme gelince katılanlar arasında zıtlasmalar ve muhalefetler belirginleşiyor, keskinleşiyordu." (113), (114)

Görüş birliğine varılmamasına karşın toplantı sonunda kadınlar, Aile Hukuku tasarısını incelemek için bir komisyon kurmuşlar, komisyonda "Halide Edib, Nezihe Muhittin, Nakiye Hanım, Azize Hanım, Sabiha Zekeriya Hanım, Rezzan Emin Hanım, Selma Hanım, Aliye Esat Hanım, Nigar Şevki Hanım ve Naciye Faham Hanım" (115) yer almıştır.

Birçok eğilimi içeren ve bu nedenle tartışmalara sahne olan bir toplantı olmasına karşın kadınların kendi sorunlarıyla ilgili olarak bir araya gelmeleri olumlu etkiler yapmış ve basında, olumsuz da olsa toplantının amacına ulaştığını gösterir yankılar uyandırmıştır:

(113) Katılanların kadın hakları savunulması ve hatta kadın sorununun ortaya konması konusunda ileri sürdükleri çelişkili fikirler kadın hareketinde hep varolmuş ve olmaya devam eden ana akımlardan ikisini yansıtmaktadır: Erkekleri sorumlu ilan edip, onların değişmelerini isteyenler, savaşımın bağımsız değişkeninin kadın olduğunu kabul edip sorumluluğu ve çözümü kadına bırakanlar.

(114) B.; CAPORAL, a.g.e, s.359,360.

(115) İbid, s.361

9 Şubat 1340 (1924) tarihli Akşam gazetesinde "(...) siyasi hakkı olmayan kadınların mühim meselelerde ağızlarını açmaları, erkeğin tamamen hakim olduğu mesaide mütalâa beyan etmelerinin erkek mehafilinde hoş görülmemesi biraz tabiidir" diye (116) makalesine başlayan Halide Edib, çeşitli gazetelerde, bu toplantı ertesinde çıkan baş makale, makale, mektup gibi yazıları cevaplandırılmıştır:

"Hanımları bu içtimaa sevk eden erkeklermiş, kendi başlarına alakadar değillermiş" diye (117) yazan Vatan'a, "Meşhur içtimadan biraz evvel Ocak İdare heyetinde Nezihe Hanım'ın riyaset ettiği bir hanım heyetinin Ocak salonunda Hukuk-u Aile Kararnamesi münasebetiyle içtima akid için müsaade talebini müzakere ettik.

Birkaç gün evvel Ocak'ta gazeteciler şerefine çay ziyafeti verilmiş, orada hanımların Hukuk-u Aile Kararnamesinin müzakeresinde lakayd kalmasından şikayet edilmişti. (...) İdare heyetinde bazı arkadaşlar bu hanım içtimanın çay ziyafetinde müzakereden mülhem olup olmadığını sordu. Bir arkadaşımız iki hafta evvel Nezihe Hanımın Darülfünun salonunda içtima için müsaade isteğini, reddedilğini ve hanımların lakaydisinden şikayet eden efendilere çay ziyafetinde bir suretle mukabele ettiğini söyledi.

(116) H.E., ADIVAR, "Hanımların Maksadı Nedir", Akşam, 9

Şubat 1340,

(117) ibid.

Binaenaleyh:

Ocak'ta içtima eden hanımlar hiçbir efendinin telkin ve ilhamıyla değil kendi arzularıyla içtima etmişlerdir." (118) diye cevap vererek Türk kadınlarına sürekli yöneltilen edilgenlik, hazırı konuculuk suçlamalarını, bu toplantı bağlamında çürütmüştür.

Diğer yandan birkaç gazetede birlikte görülen bir diğer eleştiri "İçtima intizamsız olmuş, ciddi birşey söylenmemiş, kadınlar erkekler aleyhinde bulunmuş" (119) şeklindedir. Bugün bile dünyanın her yerindeki kadın toplantılarına yöneltilen bu eleştiriye Halide Edib, pek de zaman aşamına uğramayan gerekçesiyle şöyle ortaya koymuştur.

"Bu hanımların şeriyeye ve hukuk-u bir mütehassıs gibi konuşmalarını erkek münekkidler niçin talep ediyor? (...) Şimdiye kadar erkeklerin dahi bu derin meselelerde içtimai derdlere çare bulmak için mühim fikirler ifade etmediklerini bu memlekette bunca senedir fikir sahasından uzak kalmış kadınlardan münekkidler niçin mükemmeliyet bekliyor?" (120)

(118) İbid.

(119) İbid.

(120) İbid.

"İçtima intizamsız olmuştur. Bir memlekette bu gibi içtimaların derece-i intizamı oranın fikir seviyesi ve böyle içtimalara itiyadların derecesiyle ölçülür. Sırf erkeklerden, (...) bazen de sırf kadınlardan müteşekkil birçok içtimalarda bulunmuş bir ferd sıfatıyla ideali de bilirim ki bazı erkek içtimaları da intizamsız olduğu gibi hatta taşralarda sırf kadın içtimalarının da büyük bir intizam ile cereyan ettiği vakidir. Binaenaleyh memleketin umumi görgüsüne ait bir meselede kadınları intizamsızlıkla itham haksız bir hareket olur." (121)

Tevhid gazetesi ise "Hanımların tayin ettiği komisyon erkek ve kadınlardan mürekkepmiş" (122) diye bir suçlama getirmiştir. Oysa ki, yukarıda da gördüğümüz gibi söz konusu komisyon yalnızca kadınlardan oluşmuştur.

Yine aynı gazete, "İstanbul hanımları çaylara gider, modaya meraklı, dans eder bir takım mahlukat olduğu için taşranın başı örtülü, memleketin bütün yükünü omuzlarında taşıyan kadınını temsil edemez" diye yazarak bu toplantıdan çok sonra da o dönemin kadın hareketine, hatta giderek dünya feminist hareketine yöneltilen bir eliştiriyi dile getirmiştir. Böyle bir savaşım herşeyden önce nitelik olarak önemlidir, nicelik ise, dönüşümlerin toplumun tabanına yansımaları aşamasında anlam kazanır. Ayrıca bir kadın

(121) İbid.

(122) İbid.

kesiminin yararına olan, ötekinin zararına olamaz. Kadın hakları bir bütündür; köydeki kadının hakları, kentlininkinden, eğitimininki cahilinkinden farklı değildir. Kadının özgürleşmesi amacı, dolayısıyla kadın savaşımı tüm kadınlarındır. Pek tabiidir ki eğitim olanaklarından, toplumsal olanaklardan daha önce yararlanan kadınlar, bu noktada İstanbullu kadın, savaşımın öncüsü olacaktır. Ama bu savaşımın nihai amacı kadınların özgürleşmesi olduğuna göre, kimin tarafından başlatıldığı değil, başlatılması önemlidir. Nitekim Halide Edib de bu görüşümüzü onaylamaktadır:

"Çaylara gitmek, modaya meraklı olmak, hatta dans etmek bir kadının memleketine ait mesailde ciddi düşünemeyeceğini ifade etmez. Memleketin bütün yükünü aziz omuzlarında taşıyan taşra kadını ekseriyetinin menfaat ve hakkını dahi şehirlerdeki münevver kadınlar tetkik ve müdafaa edeceklerdir." (123)

Türk basını Aile Hukuku Kararnamesi ve bu kararname karşısındaki Türk kadınının sorunlarına sahip çıkan tutumuyla çok ilgilenmiş, bir tepki olduğu, mevcut toplumsal statü, rol ve değerlerin sarsılmasını somut olarak yansıttığı için olumsuz eleştiriler üretilmeye çalışıldıysa da takdirler hiç de az olmamıştır;

"(...) Gazetelerin yazdığına göre salon hınca hınç doluymuş. O derece ki geç gelenler kapıdan içeri girememişler. (...)

Birkaç yıldan beri kadınlarımızın yaptıkları toplantılar içinde gaye itibarıyla kadınlığa ve hayata en faydalı olan Aile Hukuku Kararnamesi münasebetiyle yapılandır." (124)

"(...) dikkat edilecek bir olay, İstanbul'da yani Türk vatanının en ileri şehrinde, Türk hanımları bir toplantı yapmışlar. (...) İstanbul hanımlarının böyle bir toplantı yapmaları büyük bir adımdır." (125)

Tüm bu yankılar Türk Ocağı'ndaki toplantının ne denli şaşırtıcı ve verimli olduğunun kanıtıdır. Çalışmamızın başından beri izlediğimiz gelişmeler doğrultusunda Türk kadınının kendi sorunlarını tartışmak, umutlu olduğu bir yönetimi yönlendirmek ve toplumsal dönüşümüne uygun yasalar istemek konumuna ulaşması beklenen bir sonuçtur.

Tüm bu gelişmeler üzerine, bir de Mustafa Kemal ve arkadaşlarına bağımsızlık mücadelesinde destek veren ama savaş sonrası Osmanlı toplum yapısından ve İslami

(124) N.; SADAK, "Aile Hukuku Kararnamesi", Akşam'dan aktaran T; TAŞKIRAN, a.g.e, s.108-109

(125) "Türk Kadınlığı" Hakimiyet-i Milliye, 21 Ocak 1924'den aktaran İbid., s.112

değerlerden yana tavır alan tutucu muhalefetin tasfiyesinden sonra, hilafetin kaldırılılmasıyla (3 Kasım 1924) Batı toplumlarında en son kabul edilen Medeni Kanun olan İsviçre Medeni Kanunu'nun 17 Şubat 1925'da kabul edilmesi olanağı doğmuştur.

"4 Nisan 1926'da Türk Kanun-u Medenisi (126) adıyla yayınlanan (...) 4 Ekim 1926'da yürürlüğe" (127) giren "bu özel yasa, Türk ailesine ideal batılı aile düzenini verdiği için Türkleri Avrupa uluslarıyla toplumsal olarak birleştirmeyi amaçlıyor.

İslami aile hukukunu değiştirmek veya gözden geçirmek yerine, evliliği daha serbest, fakat daha az istikrarlı bir müessese haline getiren ve şimdiki Rus yasalarına benzeyen, tamamıyla batılı olan İsviçre Kanunu'nu kabul etme kararı, Türkiye'de batı idealinin doğu ideali üzerindeki bir başka zaferidir ve gelecekte şimdi algılandığından daha fazla önemi olacaktır." (128)

(126) Yeni Medeni Kanun, tek eşli karıkocalığı getirmesi ve boşanma hakkını (ve çocuğun vesayetini) her iki tarafa tanıması, miras ve mal tasarrufu konusundaki eşitlikçiliği açısından önemli bir kazanımsa da, kadın-erkek eşitliği konusunda eksiklikler taşımaktadır. Aile reisi kocadır ve kadının çalışma hakkı kocanın iznine bağlıdır.

(127) B.; CAPORAL, a.g.e, s.376

(128) Halide EDİB.; "Dictatorship and Reforms in Turkey"

Soruna ailenin sağlamlığı açısından bakan Halide Edib, Türk Ocağı toplantısı sırasında da "kadınların boşanmak hakkını talep etmekten çok, erkeklerce boşanma hakkının kullanılmasının kısıtlanmasını" (129) istemiştir. Nitekim yeni kanunu, "evliliği daha serbest, fakat daha az istikrarlı hale getiren İsviçre Medeni Kanunun kabulünü batının yeni Türkiye üzerindeki zaferi" diye nitelerken, Türk ve doğu değerlerinin yenilgisi söz konusu etmek istemiş, bunu gelecek için bir tehdit unsuru olarak öne sürmüştür.

Halide Edib'in özellikle doğu-batı sorunsalı çerçevesinde pek uygun görmediği yeni Medeni Kanun diğer Türk kadınları tarafından oldukça büyük onay görmüştür:

"Türk parlamentosunun İsviçre Medeni Kanununu kabul etmesi doğu kadınları için yeni bir çağ açıyor." (130) alt başlığıyla bir Türk kadının yeni yasayla ilgili olarak Amerikan "Outlook" dergisine yazdığı makalede, "her halükarda Türkiye'de yeni Medeni Kanun en ilginç deney olacak" (131) denilmekte ve eskinin baskıcı koşullarından ulaşılan bu nokta büyük bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.

(129) Ş.; TEKELİ, Kadınlar ve Siyasal, s.207

(130) "The End of Turkish Polygamy and One-sided Divorces", Outlook, 9 Haziran 1926, s.208

(131) Ibid., s.208

Ancak yine aynı makalede, Türk kadının Medeni Kanun ile kazandığı hakların tarihsel bir süreç sonunda gerçekleştiğı de vurgulanmaktadır:

"1908'deki Genç Türk Devrimi'nden sonra Türkiye'de pek çok toplumsal değişiklik oldu. Çerkez kızlarının gizli satışı bütünüyle durdu. Bazı yeni ekonomik fırsatlar kadınların ekonomik bağımlılığını eskiden daha az hale getirdi. Kadınların eğitimine büyük bir dikkat veriliyordu. Halen yasal olarak hoşgörölmesine rağmen çok eşlilik seyrekleşti. En kötü zamanlarda bile çok eşliliğin Batı'da hayal edildiğı kadar geçerli olmadığı burada eklenebilir. İyi orta sınıf her zaman ısrarla tek eşliydi. (...) 1908 Devrimi'nden beri iki karılı eğitimli bir kişi toplum dışı sayılıyordu." (132)

Medeni hakların kazanılması sürecinde de görüldüğü üzere Türkiye'de kadın savaşımlı eşit eğitim olanağından ekonomik bağımsızlığa, oradan toplumsal kazanımların yasalarla güvence altına alınmasına uzanan bir sürekliliğe sahiptir. Ayrıca yine medeni hakların yasallaşması aşaması, Türk kadının Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kendi amaçları doğrultusunda hiç de suskun olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Kadınların temsil edilmediğı bir

meclisten geçen yasalar, erkeklere mal edilse de bu yüzeysel açıklama bizi kamuoyunun gücünü yadsımaya götürecektir. Ancak artık Türk kadını da kamuoyu oluşturmakla yetinmeyip, bizzat karar mekanizmalarında yer almanın gerekli olduğunun bilincine ulaşmıştır. Bundan sonra hedef artık siyasal hakların kazanılması olacaktır.

3. SİYASAL HAKLARIN YASALLAŞMASI, KADINLAR, BASIN VE HALİDE EDİB

Türk kadınları daha Meşrutiyet'in ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkinliklerinde, daha çok mektup saklamak, mesaj iletmek gibi ikincil de olsa birçok görev almışlardır. II. Meşrutiyet'in kadınlarla ilgili daha radikal değişiklikleri gerçekleştirememesi üzerine, kadın derneklerinin bir kısmı özellikle kadın sorununu ülke sorunlarından ayırmayan feminist politikayla ilgili etkinliklerde bulunmuşlardır.

Türk kadınlarının siyasete yakın ilgisi özellikle Balkan Savaşları sırasında başlamış, Kurtuluş Savaşı sırasında gerek meydanlarda gerek cephede vatanın bağımsızlığını savunmaya dönüşmüştür.

Diğer yandan dünya feminist hareketlerinin siyasal haklar konusunda verdikleri ciddi savaşım ve kayda değer

başarılar, Türk kadınlarına anlamlı bir örnek oluşturmıştır.
(133)

(133) Oy Hakkının Kadınlar Tarafından elde edilmesinin ülkelere göre kronolojisi: (İlk tarih kadınların oy hakkını elde ettikleri yılı gösterirken, parantez içindeki tarihler, bu hakkı erkeklerle aynı koşullarda elde ettikleri tarihi belirtmektedir.)

1863 İsveç (1919)

1865 Finlandiya (1917)

1869 Amerika Birleşik Devletleri (1920)

1893 Yeni Zelanda

1894 Avusturalya

1901 Norveç (1913)

1909 İzlanda (1915)

1915 Danimarka

1916 Kanada (1918)

1917 SSCB

1918 Avusturya, İrlanda (1922), Lüksemburg, Polonya,
İngiltere (1928)

1919 Hollanda, Çekoslovakya, Pakistan (1956), Almanya

1920 Macaristan (1920)

1921 Belçika (1948)

1922 Birmanya (1935)

1923 Meksika (1953)

(133)'ün devamı

1924 Moğolistan

1929 Ekvator, (1967), Yunanistan (1952), Romanya

1930 Güney Afrika, Türkiye (1934)

1931 İspanya, Sri Lanka (1948), Şili (1949)

1932 Brezilya, Tayland, Uruguay

1933 Peru (1955)

1934 Küba

1935 Hindistan (1949)

1937 Filipinler

1942 Dominik Cumhuriyeti

1944 Arnavutluk, Fransa, Jamaika

1945 Bolivya (1952), Guatemala (1965), Endonezya,
Japonya (1950) Mali, Monako, Portekiz

1946 Benin, Orta Afrika, Kamerun, Fildişi Sahili,
Kongo, El Salvador (1950) Gabon, Gine, Yukarı
Volta, İtalya, Liberya, Madagaskar, Moritanya,
Panama, Nijer, Senegal, Trinidad ve Tobago

1947 Cezayir (1958), Bulgaristan, Çin, Malta

1948 Kore, İsrail

1949 Kosta-Rika, İran (1964), Suriye

1950 Gana, Haiti (1957)

1951 Nepal

1952 Lübnan (1953)

Aslında Türk kadınlarının siyasal haklarını yasalarla alabilmeleri geçikmiş, geciktirilmiş bir başarıdır. Milletin kendi kaderini tayin hakkı için miting alanlarını dolduran, cephede savaşan Türk kadını zaten fiilen de siyasetin içine girmiştir.

(133)'ün devamı

1954 Kolombiya, Nijerya

1955 Etopya, Honduras, Nikaragua

1956 Kamboçya, Laos, Vietnam

1957 Malezya, Tunus (1959)

1958 Somali

1959 Kıbrıs, Fas

1961 Burundi, Gambia, Paraguay, Samoa (1962), Sierre-Leone, Rwanda (1962)

1962 Kuveyt, Uganda

1963 Kenya, Libya

1964 Afganistan, Irak, Malavi, Zambi

1965 Singapur, Sudan

1966 Barbados, Botswana, Guyan, Lesetho

1971 İsviçre (Terre Des Femmes Panaroma de la Situation des Femmes dans le Monde, Le Découverte/Maspero, Paris/Montreal, 1982, s.48-49)

1919 yılında yapılan bir röportajda Halide Edib, "... şimdi köylerde gayet iyi kadın muhtarlar varmış. Bana görenler anlattı" (134) derken, kendisi, yine aynı yıl, seçimlerde, Beypazarı'ndaki 22 oydan 20'sini almış, Giresun'da ise 8, Beyşehir'de 10 oy, Erzurum'da 3 oy toplamıştır. (135)

Öte yandan gerek kamuoyunu oluşturan, gerek kamuoyunun fikirlerini yansıtan işleviyle bir gazetenin -Vakit- olayı gururla bildirmesi ve kadınların siyasal haklarını pek yakın gördüğünü vurgulaması, daha 1919 yılında bu gelişmenin topluma pek ters düşmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

"İngiltere'de bir kadın mebus olurken, memleketimizde de ilk defa olarak bir kadın intihab mücadelesinde rey almıştır.

Halide Hanımın Konya'da Beyşehir intihabında on rey alması her halde mühim bir hadise diye telakki olunacaktır. Muhterem edibemizi her iki tarzdaki bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik ve kendisini bundan sonraki intihabın mebusları

(134) "Türk Kadınına İntihab Hakkı Verilmeli mi? Halide Edib ve Nakiye Hamımefendilerin Fikirleri", Vakit, 25 Teşrinievvel 1335 (1919)

(135) İ. ENGİNÜN., a.g.e., s.51

arasında görmek temennisini izhar eyleriz." (136), (137).

Ne yazık ki beklenildiğinin aksine, ilk kadın muhtarlar ve belediye meclis üyeleri 1930'da, Meclis'te ilk Türk kadınları 1935'de görülebilecek, Halide Edib'in milletvekilliği için ise 1950 yılını beklemek gerecektir.

Mustafa Kemal'in 3 Mart 1923'de İzmir'de verdiği söylevdeki, "(...) dünyada hiçbir milletin kadını "ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletini halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim" diyemez" (138) şeklindeki yorumuyla, yurdunun bağımsızlığı için savaşımlı bir kez daha gündeme gelen, bu katılımın uzantısı olarak siyasal yaşamda Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren söz sahibi olması, eşit haklara kavuşması beklenen Türk kadının önünde, toplumsal

(136) Vakit, 1 Kanunuevvel 1335.

(137) Kuşkusuz Halide Edib'in bu başarısında İzmir'in işgali ertesinde gerçekleştirilen mitinglerin etkisi büyüktür. Ancak nedeni ne olursa olsun kadınların da milletvekili olabilmesine toplumun pek yabancı olmadığını göstermektedir.

(138) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:2, Ankara, 1981, s.147-148'den aktaran Ş. KURNAZ, a.g.e, s.151

kazanımlarını yasalarla güvenceye aldırabilmek ve bu yasaları yapanlardan olabilmek için daha uzun savaşım yılları bulunmaktadır.

Bu girişten anlaşılabacağı gibi, terarlanageldiğinin aksine, siyasal haklar için savaşım Türk kadınlarının ve buna bağılı olarak toplumun gündemine oldukça erken girmiştir. Daha 1919 yılında, Vakıit gazetesi, kuşkusuz kamuoyunda görülen hareketlilik üzerine, "Türk Kadınlarına İntihab Hakkı Verilmeli mi?" (139), başlığı altında Halide Edib ve Nakiye Hanımlarla bir görüşme yapmak gereğı duymuştur:

Bu görüşmede, "...Meclis-i Mebusan gelecek intibahattan evvel kanun yapmalı. (...) bunu hemen muhakkak görüyorum. Yalnız biz de çalışmalıyız. (...) Neşriyat yapılır bu bir. Kadınlar hak ile memleketin hayat-ı umumiyesi ile daha çok âlâkadar olur ki hayırperver kadın cemiyetleri var. Onlar daha ameli bir şekilde girer. (...) (Kadın) kabiliyeti kendisinde görür ve o kabiliyeti isbat edebilirse o mevkie gelmesi tabiidir." (140) diyen Halide Edib siyasal hakları çok yakın gördüğünü ama bu amaçla kadın savaşımının gerekliliğine inandığını vurgularken, bir yandan da toplumun zaten buna pek yabancı olmadığını belirtmektedir:

(139) "Türk Kadınlarına İntihab..."

(140) İbid.

"Bizde kadınların hakk-ı intihabları olmasına ne İngiltere'de ne de hatta Amerika'da olduğu kadar bile itiraz olmayacaktır. (...) bizim erkeklerde kadınları kıskançlık yok. Yani bir kadın kabiliyetini göstermiş olabilirse onu pekala kabul ediyorlar." (141)

Öte yandan Halide Edib, kadınların yeterince eğitilmiş olmamaları nedeniyle bu haktan uzak tutulmaları gerektiği yönündeki savlara, erkekler açısından bakıldığında da durumun pek farklı olmadığına altını çizerek yanıt vermektedir:

"Kadınlar intihab haklarını erkekler kadar iyi kullanacaklar. (...) çünkü ekseriyet-i nazar-ı itibare alırsak okuyup yazmayı bilen erkeklerin adedi kadından pek fazla olmayan (142) bir memleketin mesuliyeti erkek olduğu kadar kadına da aittir." (143)

(141) İbid.

(142) Mustafa Kemal, Mart 1923'de verdiği söylevde bu bilgileri yinelemektedir: "(...) Efendiler memleketimizde cahil varsa umumidir. Yalnız kadınlarımıza değil erkeklerimize de şamildir." [E.Z. KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, s.57'den aktaran N.ARAT,; a.g.e, s.132]

(143) "Türk Kadınlarına İntihab..."

Oysa, "... kadınların her işi görmelerine akılları başlarında, kıyafetleri sakın ve tavırları ciddi olmak şartıyla (erkekler) itiraz etmiyor. izmir'de kadınlar pekala erkekler arasında harb ediyor. Orada hatta lider vaziyetinde olan kadınlar da var." (144) diyerek siyasal hakların çok kısa sürede alınacağını düşünen Halide Edib tarih konusunda yanılmıştır. Ancak kadınlar yasal olsun ya da olmasın artık siyasetin içindedirler.

1920 yılında Bakü'de toplanan Birinci Doğu Hakları Kongresi'nde Türkiye adına söz alan Naciye Hanım, kadınlar adına konuşmaktan çok, bir siyasi hareket adına kadınlık durumunu yorumlayıp, çözümler önerirken Türk kadınının etkin olarak siyasal yaşama girişinde önemli bir dönüşümün temsilcisi olmuştur. Bu konuşmada aynı zamanda, zamanın kadın hareketi içinde tanı ve çözümler açısından farklılıkların belirmeye başladığı da gözlenmekteyse de, Türk kadınının birincil ortak amacının insan olmak olduğu vurgulanmakta ve bu amaçla, marksist öğreti doğrultusunda erkeklerin de kendi özgürlükleri için kadınların savaşımına yardım ve destek vermesi istenmektedir:

1. Haklarda tam eşitlik.
2. Erkeklerle aynı ünvanda, uygulandığı her kurumda genel veya mesleki eğitim görmek.

3. Evlilikte kadın ve erkek haklarında eşitlik. Çok eşliliğin kaldırılması.
4. Kadının tüm idari işlere ve tüm yasama işlevlerine çekincesiz kabulü.
5. Tüm şehir ve köylerde kadın hakları koruma komitelerinin örgütlenmesi." (145)

"Kadının kurtuluşunu toplumun kurtuluşundan ayırmayan" bir görüşün temsilcisi olmasına karşın "erkek despotizmi" ni (146) Doğulu kadının önünde en önemli engel gören konuşmacının istekleri aslında "devrimci" ya da "komünist" olmaktan çok "burjuva demokratik" dileklerdir. Kadını "erkeğin kölesi" (147) olarak tanımlayan Naciye Hanım, "(...) eğer onlara eşit yasal haklar tanınmazsa insan toplumunun ilerlemesi tabii ki olanaksızdır; doğu toplumunun geri durumu bunun reddedilmez delilidir." (148) derken, Tanzimat'tan beri tartışılan toplumsal geriliğin çözümlerinden biri olarak kadının durumunun iyileştirilmesi savını kendi görüşü çerçevesinde yinelemekte ve bu amaçla yasal hakları talep etmektedir.

(145) Le Premier Congrès des Peuples de l'Orient, Bakou 1920, Maspero, Milano, 1971, s.207

(146) İbid., s.207

(147) İbid., s.206

(148) İbid., s.205

Diğer taraftan, aynı siyasal görüş çerçevesinde bir grup Türk kadını ilk kez 1921 yılında, daha çok siyasal ve ideolojik bir eylem olarak 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutlamıştır:

"1919'dan beri çalışmakta olan Ankara Türk Komünist Partisi güçlenmiş ve Moskova'da Komünist Enternasyonal'iyle ilişki kurmuştu. (...) Şubat ayının sonralarında, Komintern kadınlar sektöründen Klara Zetkin Yoldaşın imzası ile, 8 Mart Kadınlar Bayramını nasıl kutlamak gerektiğini gösteren bir talimatname almıştık. Buna göre kapitalist ülkelerde kadınların öz insan haklarını istemeleri şiar edinilecekti. (...) Komünist Süleyman Selim Yoldaşın Ankara dolaylarındaki bağında kadınların genel toplantısı yapıldı. 8 Mart Uluslararası Kadınlar Bayramının önemini açıklayan, Şerif Manatov Yoldaşın bildirisi oldu. ikinci sorun olarak, kadınların durumunu düzeltmek, onlara iş sağlamak için bir kadınlar örgütü seçildi." (149), (150)

(149) Rahime Selimova ve Cemile Nuşirvanova'dan aktaran M, TUNÇAY, Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, s.196-197

(150) Uluslararası Kadınlar Günü fikri, Kopenhag'da 2.Sosyalist Kadınlar Kongresi'nde Klara Zetkin tarafından önerilmiş ve birincil olarak oy hakkı savaşımına hizmet etmesi amaçlanmıştır.

Görüldüğü gibi artık Türk kadınının gerek kendi sorunlarına çözüm arayışı gerek yine aynı tarihlere rastlayan vatan savunması için savaşım yoluyla siyasallaşması söz konusudur. Mecliste, belediyelerde, muhtarlıkta yasal olarak yer almak hakkını kazanmadan çok önce Türk kadını siyasal yaşamın içine girmiştir.

Bu arada, son seçimlerde Halide Edib ve Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım, İzmir'de birer, Halide Edib Konya'da 37 oy almıştır. (151)

1923 yılı Haziran ayında ise daha Halk Fırkası, henüz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını taşımaktayken, Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir siyasi örgüt kurulmuştur.

"Nezihe Muhiddin'in başkanlığında oluşan bu partinin ikinci reisi Nimet Remide, Mes'ul Murahhası Latife Bekir, Katib-i umumisi Şukûfe Nihal'dir. Yönetimde ayrıca Matlûbe Ömer (veznedar), Saniye (muhasebeci) ve üye olarak Nesime İbrahim, Zaliha, Tuğrul ve Faize Hanımefendiler görev alırlar." (152)

(151) H.J. LAZAR, "Turkish Feminists", Living Age, Temmuz-Eylül 1923, s.598

(152) Z. TOPRAK, "Halk Fırkasından Önce..."

Nezihe Muhiddin Hanım:

"Partimizin konuları genelde Avrupa'daki diğer feminist partilere benzer, fakat taktiğimiz zorunlu olarak batılı kızkardeşlerimizden farklıdır, çünkü farklı bir uygarlığa sahip, farklı bir toplumda yaşıyoruz. Dileklerimiz birkaç kelimeyle açıklanabilir: Türk kadını ülkesinin yeniden doğuşunu paylaşmalıdır. Biz, Türk kadınları, toplumsal ve siyasal yaşamda hak ettiğimiz yeri almalıyız, kurtuluş savaşındaki özveri ve hizmetlerimiz bize bu hakkı veriyor.

Hareketimizin örgütlerini kendimiz kurmalıyız. Karşılaşacağımız güçlükleri küçümsemiyoruz. Şimdiki işimiz çoğunlukla hazırlık mahiyetindedir. Önce, Türk kadınlarını bilinçlendirmeli ve eğitmeliyiz; onlara daha fazla şeyler istemelerini ve bunlara nasıl ulaşacaklarını öğretmeliyiz.

Amacımız Türkiye'de kadın ve erkeğin, toplumsal, ekonomik ve siyasal eşitliğidir. İlk sağlamak istediğimiz kamu yaşamına katılımın hareket noktası olarak, kadınlara oy hakkıdır. Biz seçme ve seçilme hakkı istiyoruz.

Biz, ulusal topraklarımızı garanti eden bir barış anlaşması, halkın egemenliğini tanıyan bir anayasa, ekonomide yeniden yapılanma, savaş zararının telafisi (...) ni de içeren, Mustafa Kemal'in barış platformuna koşulsuz

katılıyoruz. Bizim bu hakları yalnızca "hak" oldukları için istemediğimizi eklemeliyim. Biz bunları üzerimize düştüğünü hissettiğimiz görevleri yerine getirebilmek için istiyoruz. Bizim için siyasal eşitlik bir amaç değil, daha yüksek bir amaç için araçtır. (Bizim) sonuç olarak ulaşmak istediğimiz, erkeklerle eşit eğitim fırsatı ve mülkiyet hakkının kapısını açar.

Biz kadınların dünyasının hem eviçi görevlerini hem de kamu işlerini içerdiğine inanıyoruz. Her ikisi açısından da koşullar Batı Avrupa'dan oldukça farklıdır. Biz, Doğu uygarlığının Batı uygarlığının bir kopyası olması için değil, ihtiyaç olduğu için reform istiyoruz. Biz Batı'dan, şu anda sahip olduğumuzdan daha iyi olanı almak, Batı'nın bize vereceğinden daha iyi olanı korumak istiyoruz.

(...) Doğumevi, yuva, okul, yetimhane kurmak ve çocuklarımız ana kucagını terk ettikten sonra da onların eğitiminde söz sahibi olmak istiyoruz. Biz kadınların, özellikle kız okullarında öğretmen olarak çalışmalarını istiyoruz.

(...) Bizim Kadınlar Fırka'mız kadınların ticaret ve sanayi alanında istihdam edilmesine ağırlık verir. Türk kadını ülkesinin ekonomik yeniden yapılanmasında etkin yer almalıdır. İpek, halı ve dokuma sanayiinde onların emeğine

açık geniş bir alan olduğunu düşünüyoruz.! (153) diye partinin amaçlarını açıklamıştır.

Görüldüğü gibi kadının eviçi rollerini gözardı etmeden, ona toplumda erkeğiyle eşit bir statü amaçlayan Parti'nin yaklaşımı saldırgan değil, fakat karardlıdır. Siyasal eşitlik gündemdedir; ama bu içeriğinden boşaltılmış bir "eşit hak" kavgası değildir. Kadının, yeniden doğuşu gerçekleşen ülkesine olan görevlerini gerektiği gibi yerine getirebilmesi için bir araçtır.

Ancak, "Ankara tüm ulusu kapsayacak Halk Fırkası hazırlıkları içerisinde ve "Halk Fırkası" kuruluş aşamasındaki partinin adıdır. Her ne kadar başına "kadın" sözcüğü eklense de, bu adın başkalarınınca kullanması doğru olmayacaktır.

Parti, kuruluş çalışmaları sekteye uğratılan kadınlara cemiyet kurmaları önerilir." (154), (155)

(153) H.J.; LAZAR, a.g.e, s.559-601

(154) Z.; TOPRAK, "Halk Fırkasından Önce....."s.31

(155) Halide Edib ise daha 1919'da ayrı kadın partisine karşı olduğunu belirtmiştir. "...Siyasi fırkalarda erkek kadın fırkasının aynı olmasına karşı değilim. Klubleri ayrı olur ve fırka bir olur." ("Türk Kadınlarına İntihab.....")

Nitekim "7 Şubat 1340 (1924) tarihinde İstanbul'da Kadın Birliği namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir." (156)

Nizamnamesinin ikinci maddesine göre Birliğin maksadı, "Kadınlığı fikri ve içtimai sahalarda yükselterek asri ve mütekamil bir mevkiye eriştirmektir." (157)

(156) Kadın Birliği Nizamnamesi, Ahmet İhsan ve Şurekası, İstanbul, 1304, s.1

(157) Kadın Birliği Nizamnamesidir:

Madde 1- 7 Şubat 1340 tarihinde İstanbul'da Kadın Birliği namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2- Birliğin maksadı: Kadınlığı fikri ve içtimai sahalarda yükselterek asri ve mütekamil bir mevkiye eriştirmektir. Birlik bu gayeye vüsul için: Genç kızları hakiki valide yetiştirmek, kadınlık alemindeki feci içtimai yaraları tasfiye etmek, dul bimes ailelere ve tahsili iptidaiyedeki çocuklarına yardım etmek, kadınlığı haric-i hayat mesaiyeye teşvik ve müstahsil bir hale getirmek, sanayi ve mamulat-ı dahiliyeye karşı rağbete teşvik etmek için sarf-ı mesai ederek konferanslar tertip, müsareler ihzar, serbest halk dersleri küşad ve eserler neşr edecektir.

Madde 3- Birliğin siyasetle alakası yoktur.

(157)'nin devamı

Madde 4- Birliğin aza-i tabiyesi kadınlardan müteşekkildir.

Madde 5- Kadınlığın teâlisini arzu eden her Türk ve müslüman hanımı cemiyete aza olabilir.

Madde 6- Birliğe aza olmak isteyen hanımlar azadan herhangi birinin delaleti ve heyet-i idaresinin kararıyla kayıd ve kabul olunur. Her azanın aidat şehriyesi asgari on kuruştur. Aidat-ı seneviye 24 lirayı tecavüz edemeyecektir.

Madde 7- Erkekler Birliğe aza-i müzahere sıfatıyla dahil olabilirler. İçtimalara hakk-ı iştirakleri ve reyleri yoktur. Ancak Heyet-i İdare tarafından davet ve vukuunda müzekerata iştirak edebilirler. Aidat şehriyeleri asgari on kuruştur. Ve aza-i müzaherenin kayıd ve kabulüde Heyet-i İdarenin kararına va-bestedir. Aidat-ı şehriye senevi 24 lirayı tecavüz etmez.

Madde 8- Azalık sıfatı istifa etmek suretiyle zail olup, azalık için icap eden şeraiti ifada kusur edenlerin Heyet-i İdarenin kararıyla azalıktan kaydı terkin olunur.

Madde 9- Birliğin Heyet-i İdare, Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Umumiyesi vardır.

Madde 10- Heyet-i Umumiye senede bir kere temmuz iptidasında aza-i tabiyenin sulusan-ı bir ekseriyetiyle içtima eder. Bu miktar aza toplanamadığı

(157)'nin devamı

takdirde bir hafta sonra tekrar içtima edip bu defa azasının miktarı her ne olursa olsun müzakerata ibtidar eder.

Madde 11- Heyet-i Umumiye: Kongre reisi ve katiplerini intihap, Heyet-i İdare raporuyla içtima ve müzakere, azanın vereceği takrirleri müzakere, Birliğin Heyet-i Merkeziyesini rey-i hafi ile intihap eder.

Madde 12- Heyet-i Merkeziye: Heyet- Umumiyenin rey-i rafi ile intihap ettiği otuz kişiden mürekkep bir heyettir.

Madde 13- Heyet-i İdare: Heyet-i Merkeziyenin aralarından rey-i hafi ile intihap ettikleri onbir kişiden mürekkep bir heyettir.

Madde 14- Heyet-i Merkeziye: Ayda bir defa Heyet-i İdare ile içtima eder. O günkü mükarrerat için reyleri mevcuttur. Diğer haftalar zarfındaki icraatı hakkında Heyet-i İdare, Heyet-i Merkeziyeye karşı mesul değildir.

Madde 15- Heyet-i Merkeziye Azaları. Birliğin menafiine ait hususat hakkında Heyet-i İdareye her zaman için teklifat yapabilirler.

Madde 16- Heyet-i İdare onbir kişiden mürekkep olup bir reis, katip-i umumi, katip-i umumi muavini, murahhas-ı mesul, muhasip-i mesul, bir erkek müşavir azalardan müteşekkildir.

(157)'nin devamı

Madde 17- Erkek müşavir Heyet-i İdare kararıyla aza-i müzahire arasından intihap olunur. Her içtima hakkı hakkı iştirak ve reyi vardır.

Madde 18- Birliğin bir de riyaset-i fahriyesi vardır. Reis-i fahri arzu ettiği zaman, Heyet-i İdare içtimaina iştirak eder, o günkü içtimayı idare eder ve her zaman sahip-i reydir.

Madde 19- Heyet-i İdare haftada bir defa içtima eder. İhtiyaca göre birden fazla içtimada akt olunabilir.

Madde 20- Heyet-i İdare azasının nısıfından bir fazlasıyla karar ittihaz olunabilir.

Madde 21- Heyet-i İdare içtimasında bilamazeret dört defa bulunmayanlar müstafi addedilir.

Madde 22- Birliğin bilumum muhaberatına reis ve katip-i umumi, muamelatı maliyeye ait evraka ise reis ile muhasip-i mesul va'z-ı imza eder.

Madde 23- Heyet-i İdarenin murakabesesi altıda kadın ve erkek azadan mürekkep ilmi, edebi, sıhhi terbiyevi encümenler teşkil edecektir.

Madde 24- Birliğin varidatı şunlardır: azanın taahudatı şehriyesi hükümetin müsadeseyle erbab-ı hayır tarafından edilen teberrular, tertip edilen müsamere, sergi hasılatıdır.

1924'de kurulduğunda, Türk Kadın Birliği, Kadınlar Halk Fırkası'nın bir uzantısı olduğu halde, Fırka'nın amaçları arasında bulunan siyasal içerikli maddeleri tüzüğüne almamıştır. Nitekim, Birlik'in bir yıl içindeki etkinliklerini içeren beyannamede seçme ve seçilme hakkı istemine yönelik hiçbir eylem de söz konusu değildir.

Bu bir yıl zarfında;

"1- Beşyüz yetime elbise, kundura, çorap, şeker vasaire tevzi.

(157)'nin devamı

Madde 25- Birliğin kasasında yüz lira kadar kalabilir. Yüz liradan fazlası Birlik namına hesab-ı cari suretiyle muteber bir bankaya tevdi olunur.

Madde 26- Bilumum sarfiyat Heyet-i İdare kararıyla yapılır. Heyet-i İdarece tasdik edilmeyen hiçbir masraf kabul olunamaz.

Madde 27- İşbu Nizamname-i esasi icabında Heyet-i Umumiye'nin ekseriyetiyle tadil olanabilir.

Birliğin müvakkat merkezi: Sultan Ahmed'de parkın karşısında 40 numaralı daire-i mahsusadır.

6-7-24. maddeler tadilat tarafımızdan icra edilmiştir.

[İbid., s.1-7]

- 2- İkiyüz dul kadına nakti muavenet,
- 3- İkiyüz genç kıza ayakkabı tevzi,
- 4- Onbeş yetimi muhtelif müesseselere yerleştirme,
- 5- Yirmi hanıma iş bulup yerleştirme,
- 6- Dul ve fakir hanımlara iş vermek suretiyle ücret temini,
- 7- Bütün İstanbul mahallelerinde fakir ve yetim çocukların istatistikinin tespiti,
- 8- Ayrı bir binada dikiş evi tesisi,
- 9- 341 senesinde bir sergi" (158)

Gibi etkinlikler gerçekleştirmiş, bir yandan da Avrupa'daki kadın örgütleriyle ilişkiye geçilmiştir.

Diğer yandan Nezihe Muhittin, kendi parasal olanaklarıyla "Türk Kadın Yolu" dergisini çıkarmıştır. Kadın Birliği'nin eylem ve amaçları içinde olmamasına karşın bu dergide siyasal haklar gündeme getirilmiştir.

"Türk Kadın Yolu'nun amacının "manasız ve müfrit bir sufrajetlik" olmadığını belirten Nezihe Muhiddin, "Türk kadınının tam bir vatandaş mertebesine ulaşması için faaliyette bulunduklarını" açıklamaktadır. (...)

Derginin ilk sayısında yayınlanan "Kadın Yolunun Şiari" başlıklı yazıda seçme ve seçilme hakkını, bir

"vazife-i medeniyye" olarak tanımlayan Nezihe Muhiddin, "kahvehane peyklerinde miskinane esrar çeken birine" verilen bu hakkın, "kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenmesini" şiddetle eleştirmektedir." (159)

1926 yılında ise Nezihe Muhiddin, "bir kaç yıl içinde yaşamın tüm alanlarında ve en alçak gönüllü işlerde olduğu gibi çok büyük uzmanlık ve beceri gerektiren mesleklerde de yeterliliklerini kanıtlamış olan kadının özellikle seçme ve seçilme haklarının elde edilmesiyle siyasal yaşama tam olarak kabul edilmesini istediğini belirtiyordu" (160)

Kadın Birliği'nin amaçlarında bir dönüm noktası olan bu açıklamanın ardından yalnızca İstanbul'da değil Anadolu'nun pek çok yerinde çeşitli toplantılar yapılmıştır. Trabzon Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta Süreyya Hulusi Hanım:

"Türk kadının bugünkü üzüntülü durumunu anlatmak için, ana vazifelerini hatırlatmak istiyorum ve bu vazifeleri şöyle sıralıyorum:

- 1- Türk kadını ailede,
- 2- Türk kadını iktisadiyatta,
- 3- Türk kadını siyasiyatta.

(159) F.; ÜSTEL, "1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü", Argos, Sayı:19, Mart 1990, s.71-72

(160) B.; CAPORAL, a.g.e, s.690

En büyük Türk devlet adamlarının ilk dersi anasından aldığından kim şüphe edebilir? Fakat iddia edebilir misiniz ki, canilerin, sefillerin, hainlerin o fena hallerine anneleri hiç tesir etmemiştir? Kardeşler, her anne ninnisi ya bir yutrsever veya bir sefil yetiştirir.

(...) Kadınsız çalışma, bir çölde yürüyen yalnız bir seyyahın çalışması kadar sıkıcı ve tatsızdır. Kadın iktisadi hayata girmedikçe, bugün olduğu gibi, yine o pis kahveler erkeklerle dolacaktır. Şehirler, kasabalar miskinlik ve karanlıktan kurtulamayacaktır. Türk kadını iktisadi hayattaki rolünü yapmazsa, yani tarlada, mağazada, fabrikada, dairede kocasıyla, kardeşiyle bir yürüyemezse, karnımız ekmekten kesemiz paradan doymayacaktır.

(...) Türk kadını tarihte siyasi rol oynamıştır. Kadın kendi benliğini idrak eder, iktisadi sahada etki sahibi olursa, neden memleket işlerinde geri kalsın? Herkes ondan vatan dersi alır da niçin o, vatanın idaresi ve mukadderatı söz konusu olduğu zaman, ihmal edilmiş bir durumda bırakılır?

Kadın, iktisaden beceriksiz, aciz bir mevkide kalırsa, ekmek ve eşya isteyen, üretmeyen, tembel ve tüketen bir varlık şeklini muhafaza ederse, onun hürriyet iddiası, serbestlik dileği pek gülünç olur.

Esasen, böyle bir hürriyet manasız bir şeydir. Hürriyet iradenin gelişmesidir. Şu halde, bu hürriyetin gelişmesine müsait bir vaziyet almalarını erkek kardeşlerimden rica ederken, hemşirelerime de biraz basiret, biraz hareket tavsiye etmekten kendimi alamıyorum." (161) derken kadınlık bilincinin İstanbul'la sınırlı kalmayıp Anadolu'da da yayıldığını ve bu kadınların da ekonomik ve giderek siyasal haklarını talep edecek düzeyde olduklarını göstermektedir.

Mart 1927'de İstanbul'da toplanan Kadın Birliği Kongresi'nde, "eşit işe eşit ücret, polis kuvvetlerine kadınların kabulü, evli kadının milliyeti, devletin geliri olmayan kadınlara yardımı, bekar anneler ve gayr-i meşru çocuklar ve fahişeliğin kaldırılması gibi konularda hazırlanan raporlar Uluslararası Kadın Birliği'ne iletilmiştir." (162)

Kongre'de yeniden başkan seçilen Nezihe Muhiddin Hanım, Birlik'in yardım derneği olmadığını, cinsler arasında kayıtsız şartsız eşitliği sağlamak amacıyla kurulduğunu

(161) Türk yurdu, Cilt:3, Sayı:16, 1926'dan aktaran T.TAŞKIRAN; a.g.e, s.122-123

(162) J.CASTAGNE; "Le Mouvement d'Emancipation de La Femme. Musulmane en Orient", Revue du Monde Musulmane, Cilt:II, 1929, s.163

bildirmiş ve siyasal haklardan yararlanabilecek düzeydeki kadınları belediye seçimlerine oy vermeye çağırmıştır.

Ancak yönetici siyasiler direnmektedir. "Türk Kadın Birliği'nin benimsediği bu yeni yön uyarınca tüzüğünü değiştirmesi gerekmiş ama İstanbul valisinin reddi ile karşılaşmıştır. Kadın Birliği'nin tepkisi karşısında hükümet işe karışmış, vali tüzüğü onaylamak durumunda kalmıştır." (163)

14 Haziran 1926 tarihli Akşam gazetesinde Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa kadınların seçilme hakkı istemini erken bulduğunu, önce seçme hakkını elde etmeleri gerektiğini belirtmiştir.

23 Haziran 1926 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise, bir yıl sonra Mecliste bu hakkın yasallaşmasıyla ilgili öneri verecek ve önerisi reddelicek olan milletvekili Yunus Nadi Bey, Türk kadının savaş alanlarındaki başarısını övmüş, ancak askerlikle seçme hakkının karıştırılmamasını, yaşlıların artık savaşmadıklarını ama oy haklarını koruduklarını yazmıştır.

Basın, kadınların isteklerini böyle kırmaya çabalarken Kadın Birliği başkanı Nezihe Muhiddin Hanım kararlılıklarını Temmuz 1927'de şöyle tekrarlamaktadır:

(163) "Feminisme Dans la Turquie Nouvelle", La Dépeche,

22.10.1927

"Biz seçim haklarımızı elde etmeye dayalı olan idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz. Davamızın zaferi için ölünceye kadar çalışacağız. Bizim yaşamımız buna yetmezse hiç olmazsa bizden sonra gelenler için ortalığı temizlemiş oluruz." (164)

Görüldüğü gibi, tüzüğünde siyasal içerikli maddeler bulunmayan Kadın Birliği, kuruluşundan üç yıl sonra varlık nedenini siyasal haklar savaşımına bağlamak durumuna gelmiştir.

Ne var ki, 1927 yılı Eylül'ünde Nezihe Muhiddin Hanım ve yönetim kurulu üyeleri, Birlik içindeki anlaşmazlıklar sonucunda yönetimden uzaklaştırılmış, hatta polis, dernek merkezinde arama yapmış, idari usulsüzlük gerekçesiyle kayıtları mühürlemiştir. Tüm bu huzursuzluk ve baskıların asıl nedeni derneğin çok aşırı bulunan istekleri ve daha sonraları yapılmadığı iddia edilen, siyasal haklar için etkili savaşımıdır. Önce Selçuk Han Ortaokulu Müdürü Sadiye Hanım ve onun kısa bir süre sonra istifası üzerine ılımlı ve siyasal yönetime karşı yumuşak Latife Bekir Hanım başkanlığa getirilmiştir.

(164) A. DEMİRÖZ, "Kadınların Siyasal Haklarının 50.

Yıldönümünde Birbir Çilenin, Acının, Engelin İçinden",

Saçak, Sayı:11, Aralık 1984, s.11

3 Nisan 1930'da belediye meclislerine seçme ve seçilme hakkını tanıyan yeni belediye kanunun kabulünden sonra Nezihe Muhiddin ve ardından Kadın Birliği İdare Heyeti, Cumhuriyet Halk Fırkası'na üyelik amacıyla başvurmuşlarsa da, göreceli olarak daha edilgen yapıdaki yeni Kadın Birliği yönetimi ile siyasal hakların kazanılmasını kadının özgürlük mücadelesinin bir parçası olarak gören Birlik'in eski başkanı arasındaki gerginlik Parti'ye yansımıştır.

11 Nisan'da Sultanahmet Meydanında Kadın Birliği'nin Belediye Kanunu'nun Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması nedeniyle düzenlediği mitingte "O Kadınlar Birliği ki benim zamanımda büyüdü. Bu sütuneler asıl anaya, bana çıkışıyorlar" (165) diyen Nezihe Muhittin'e söz hakkı verilmemiştir.

Kadın hareketi içindeki tüm bu sürtüşmelere karşın yasal kazanım gereğince değerlendirilmeye çalışılmış kadınlar çeşitli bölgelerden belediye meclis üyelikleri için adaylıklarını koymuşlardır. Bu adaylardan biri olan Resimli Ay degisinin sahibi Sabiha Zekeriya (Sertel) hangi amaçla aday olduğunu şöyle açıklamaktadır.

"Ben namzettiliğimi ne Cumhuriyet Halk Fırkası, ne de Serbest Cumhuriyet Fırkası namına koyuyorum. Müstakil olarak İstanbul şehrinin ekseriyet nüfusunu teşkil eden amele,

şehir hududu dahilindeki fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk namına koyuyorum. Tahakkukuna çalışacağım en birinci şey, fakir halkın reyini, otoritesini, iktisadi ve içtimai haklarını müdafaadır." (166)

Sabiha Zekerîya'nın ne programında, ne programını açıklanmasında (167), özel olarak kadına ve kadın sorununa belediyecilik çerçevesinde de olsa tek bir sözcükle bile yer vermeyişi, kadın hareketinin son haklarla, istediklerine büyük ölçüde ulaştığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Artık kadınlar kendi kapalı savaşımlarından genel toplumsal siyasal savaşıma geçecek temeli oturtmuşlardır. Siyasal karar mekanizmalarında yer alarak kazandıkları hakları yaşama geçirerek sağlamlaştırmak gerekmektedir.

Nezihe Muhiddin, seçim öncesinde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurmayı düşündüğü "Kadın Varlığı" derneğini örgütleme çabalarına girmiştir. Ancak 16 Kasım 1930'da bu

(166) SABİHA ZEKERİYA; Şehir Meclisine Namzettigimi Niçin Koyuyorum?, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930, s.3

(167) SABİHA ZEKERİYA; "Belediyecilikte İsteyeceğim Şeyler; Program ve Programın İzahı", Resimli Ay, Sayı:8, (Teşrinevvel 1930, s.4-7, 38

fırkanın kendini feshetmesiyle beraber dernek projesinin varlık nedeni ortadan kalkmış ve 5 Ekim 1930'daki belediye seçimlerinden, iktidar partisiyle işbirliği yapan Kadın Birliği karlı çıkmıştır. "Rana Sani Yaver (Eminönü), Refika Hulusi Behçet (Eminönü), Nakiye (Beyoğlu), Latife Bekir (Fatih) İstanbul Şehir Meclise'ne, Hasene Nalan ve Benal Nevzat ise İzmir Şehir Meclisi'ne üye seçileceklerdir." (168)

Türk kadını 1933'de Köy Muhtar Heyetleri'ne katılma, 5 Aralık 1934'de de milletvekili seçme ve seçilme haklarını kazanmıştır. Malatya milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşının önerisi üzerine alınan karara göre, "I. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. Maddesi aşağıdaki şekilde tadil edilmiştir:

" 22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir."

2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11. Maddesi aşağıdaki şekilde tadil edilmiştir.

"30 yaşını bitiren kadın, erkek ve her Türk mebus seçilebilir." (169)

(168) F.ÜSTEL, "1930 Belediye Seçimlerinde....." s.76

(169) "Türk Kadını Hakların En Büyüğünü Aldı". Cumhuriyet,

Seçme ve seçilme hakkının kazanılmasını izleyen günlerde gazeteler coşku içindedir, hatta 5 Aralık gününün Türk kadınlığının bayram günü olması önerilmektedir.

Cumhuriyet gazetesinin 7 Aralık 1934 günkü başyazısından Abidin Daver, Türk kadınının bu yasaya ne denli hakkı olduğunu vurgulamakta, yıllardır Meclis tartişmalarında (170) eğitimsizliği bahane edilerek bu kazınımından yoksun bırakılan Türk kadınının, Türk erkeğinden daha cahil olmadığı şeklinde daha önce Halide Edib ve Mustafa Kemal'in savunduğu fikirin altını çizmektedir.

"(...) Anadolu, yarıyarıya kadın emeği üstüne dayanmaktadır. Kurtuluş Savaşında köy kadını askerlik etti. Ateş boyuna giden yollar kağnı süren analarla doluydu. Bu analar, cephede dövüşen Türk erkeklerine erzak, silah taşıyorlardı. Türk kadını, kağnı olmayınca topçu cephanesini omuzlarına yükleniyor, bir eli ile yavrusunu sürükleyerek yağmur, çamur, kar, sıcak dinlemeden yürüyüp gidiyordu.

(170) Büyük Millet Meclisi'nin 3 Nisan 1923 g nl  oturumunda Bolu milletvekili Tunalı Hilmi beyin, bir yıl sonra Kütahya milletvekili Recep (Peker) beyin, 21 Haziran 1924'de Giresun milletvekili Hakkı Tarık (Us), Menteşe milletvekili Yunus (Nadi) ve yine Recep (Peker) beyin  nerileri reddedilmişti.

Seçmek ve seçilmek hakkı verilmez olur muydu hiç? Bu hak okumamış diye mi kadına verilmiyordu? Bu bakımdan köylü erkeğin köylü kadından büyük farkı mı vardı? Şehirli kadına gelince, inkılâbın kafesten ve peçeden kurtardığı Türk kadını, her meslekte, erkeğin yanında erkek gibi yürümektedir. Erkek ne kadar okuyorsa ve okumuşsa o da o kadar okuyor ve okumuştur. Şehirlerde, iş hayatında, fabrikalarda, tezgah başlarında kadın erkekle yan yana ve erkek gibi çalışıyor.

Görülüyor ki münevverlik ve işçilik bakımından da Türk kadınının Türk erkeğinden farkı yoktur ve kadının erkek gibi mebus seçmeye de seçilmeye de hakkı vardır. Inkılâbın son adımı ile Türk kadınına reva görülegelmiş olan bir haksızlık ortadan kalkmış oluyor.

(...) Şimdiye kadar, Büyük Millet Meclisi'nde, milletin yarısının iradesi tecelli ve temerküz ediyordu. Bundan sonra Büyük Meclis'te, erkeği ve kadını ile bütün milletin iradesi tecelli edecektir." (171)

Dikkati çektiği gibi yukarıdaki makale, sonraki yıllarda resmi tarihte yer aldığıнын tersine, erkeğin

(171) A. DAVER, "Türk kadını Millet Meclisinde",
Cumhuriyet, 7 Birincikanun 1934.

yanında şavaşan, köyde-kentte her alanda çalışan kadınların seçme ve seçilme hakkının zaten olması gerektiğini öne sürerken, bu kazanımın o güne dek gecikmesinin bir haksızlık olduğunu hissettirmektedir.

Yine Cumhuriyet gazatesinde 6 Aralık 1934 günü Ahmet Ağaoğlu "Kadınlığımız pek çok milletler kadınlarının hasret çektikleri bu hukuku erkeklerden daha iyi kullanacaklardır!" (172) diye yazmakta ve "Türk erkeği tarafından müsaneat değil, teşvik ve tergib" (173) görme şansına sahip olmuş "Türk kadınının, verilen hukuku kullanmasına gelince; behemehal erkekten iyi kullanacağına kaniim!" (174) diyerek makelesini sona erdirmektedir.

Türk kadını, Türk erkeğinden, genellikle çağdaşlaşma-batılılaşıma adına destek gördüyse de, yukarıdaki makaleye göre siyasal hakların elde edilmesi aslında Türk kadınının "salahiyet isteyecek mevkie" (175) gelmesinin bir sonucu olmuştur.

(172) A.; AĞAOĞLU, "İçtimai Muhasebe, Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı", Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934

(173) İbid.

(174) İbid.

(175) İbid.

Ve türk kadını ilk seçimlerde 18 temsilcisiyle (% 4.5) Meclis'e girmiştir.

X X X

Savaşım süreci ve bu sürece koşut yorumlar incelendiğinde, Türk kadınına siyasal hakları tanıyan yasanın Tanzimat döneminden beri süregelen toplumsal dönüşümlerin ve bu dönüşümlerin hem nedenlerinden biri hem sonucu olan kadın hareketinin bir zaferi olduğunu göstermektedir. Yine aynı kaynaklar bu kazanımın aslında gecikmiş olduğunu da belgelemektedir.

Bu yasal değişikliğin Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşeceği umulmaktayken, "Ancak bu amaca ulaşmak için, "1. İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafı ve toprak ağaları, 2. Kurtuluş Savaşına katılan subaylar, 3. Mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri" gibi bağımsızlık savaşının bitişiyle birlikte Türkiye'de kurulan kutsal birliği oluşturan ve ayrıcalığı olan zümrelerin uyum içinde çalışabilmeleri gerekti. Kadınla ilgili reformlar belki İstanbul tüccarları, subaylar, mebuslar ve bürokrasinin üst kademelerince olumlu karşılanabilirdi. Ama, Anadolu eşrafı ve toprak ağalarının çok duyarlı oldukları bu konuda (kadın konusunda) Cumhuriyet'e karşı "din elden gidiyor" sloganıyla bayraklaştırabilecekleri büyük bir direnmeye yol açabilirdi." (176) şeklinde derlenebilecek yorum ve kaygılar sözkonusu yasayı 1930'ların ilk yarısına dek geciktirmiştir.

Kuşkusuz tüm toplumsal dönüşümler gibi kadınların siyasal haklarını kazanmalarını da salt kadın hareketine indirgemek mümkün değildir. Tanzimat'tan beri süregelen hareketler kuşkusuz yalnız kadınları değil, toplumu da dönüştürmüş, çağdaş değerlerden yana bir kamuoyu oluşturmuştur.

Bu toplumsal dürtülerin yanı sıra, siyasal hakların otuzlu yılların başında tanınmasını gerektiren dünya politikasındaki değişiklikleri de gözardı etmemek doğru olacaktır.

"(...) Atatürk kendisine batı dünyasında yöneltilmekte olan diktatörlük suçlamalarına karşı bir çare aramaktadır. (...) Ölçülü, kontrollü bir biçimde demokratik hakları vermek de bunun çözümü olacaktır. (...) kadınları "mutfak, kilise, çocuk" ilkesiyle, siyasal yaşamın dışına itmekte olan bir faşist Almanya'nın aksine kadınlara milletvekili olma hakkını tanıyan bir Türkiye "demokratik" toplumlar cephesinde bulunduğu kanıtını vermiş olacaktır" (177) savının da siyasal hakların o tarihte yasallaşmasının nedenlerinden biri olarak, kabul edilebilir önem taşımaktadır. Ancak, kadınların siyasal hakları elde edişini salt bu gerekçeye bağlamak, aynı hakları "Mustafa Kemal ve

(177) Ş. TEKELİ, Kadınlar ve Siyasal.... s.214,216

arkadaşlarının ileri görüşlülüğüne bağlayan resmi tarihten pek farklı olmayıp kadınların gücünü yadsımaya ve toplumsal, tarihsel gerçekleri bir yönleriyle açıklayıp çarpıtmaya götürmektedir.

Bu saptamalar bağlamında siyasal hakların yasallaşmasının çok etmenli olduğunu kabul etmek kaçınılmazdır. Bunları birbirinden ayırmak bilimsel bir tutum değildir.

Tüm bu etmenler çerçevesinde hukuk biliminin temel yapısını, yasaların oluşma sürecinin de bilimsel temellerini gözden uzak tutmamak gerekmektedir. "Hukuk toplumsal (sosyal) bir olgudur. (...) kollektif bilincin ürünüdür." (178) Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk onbeş yılındaki kadın haklarının yasallaşması süreci, toplumsal dönüşümün bir zorunluluğu olarak açıklanabilir; çünkü "(...) toplumun ahlak anlayışı, dini, ekonomik yapısı sosyal etmenler olarak hukuku belirler." (179)

(178) N. ÖKTEM, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi, Beta Yayınları, İstanbul, 1988, s.206,208

(179) H. LEVY-BRÜHL, Aspects Sociologiques du Droits; Librairie Marcel Riviere et Cie, Paris, 1955, s.12'den aktaran İbid., s.209

Hipotezimiz çerçevesinde, biz bu hakların kazanılmasında, bugüne dek gözardı edilmiş, sürekliliğe sahip bir kadın savaşımlarının etkililiği gerçeğini ortaya koymak durumunda olduk. Bu yaklaşım diğer nedenleri yadsıdığımız anlamına gelmeyip onları pek gün ışığına çıkarılmamış belgesel gerçeklerle tamamlayarak bir bütünselliğe kavuşturmak için olmuştur.

4. TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİNİN BİRİNCİ PERDESİ KAPANIRKEN

Bir yandan dünya feminist hareketinin, medeni ve siyasal hakların yasallaşmasına koşturarak girdiği durgunluk evresinin, bir yandan, yönetimdeki Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1930'larda başlattığı "tek örgüt-parti" anlayışının kaçınılmaz sonucu olarak Türkiye'de kadın hareketi bir sona ya da bir araya gelmiş - getirilmiştir.

Çağdaşlaşma-batılılaştırma yolunda, kadının konumunun önemini farkında olan ve bunu o dönemde Türkiye'deki mevcut rejimin dünyada yükselen totaliter yönetimlerden farklı olduğunu göstererek uluslararası bir sempati sağlamak amacıyla da kullanmak isteyen siyasal iktidar, bir yandan Kadın Birliği'nde kendileriyle işbirliği yapan bir yönetime destek verip, örneğin onun yöneticilerini belediye meclislerinde görevlendirerek, onları "tek örgüt-parti" ye doğru yönlendirirken, bir yandan da bu dernek aracılığıyla

Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresinin (180) İstanbul'da toplanmasını ve bu vesileyle Türkiye'deki yönetime dünya çapında bir sıcak bakış yaratmayı hedeflemiştir.

Her ne kadar, Kadın Birliği artık iktidar güdümlü, kadınlık bilincinden ve sorunlarından uzak bir hale geldiyse de söz konusu Kongre, herşeye karşın Türk kadınının savaşım ve kazanımlarının yalnız Türkiye'de değil dünyada da değişen konumunun bir ürünü ve göstergesidir.

Türkiye adına Kongre'ye asli aza olarak Latife Bekir, Lamia Refik, Seniha Rauf, Efzaiş Suad, Nermin Muvaffak, Necile Refik, Dr. Pakize Ahmed, Leman Fuad, Safiye Hüseyin,

(180) Bu kongrelerin ilki 1902'de Washinton'da, daha sonra 1904'de Berlin'de, 1906'da Kopenhag'da, 1908'de Amsterdam'da, 1909'da Londra'da, 1911'de Stokholm'de, 1913'de Peşte'de, 1920'de Cenevre'de, 1923'de Roma'da, 1926'da Paris'te, 1929'da Berlin'de toplanmıştır.

"Birliğin başlıca gayesi, gerek siyasal ve gerek hukuki, ahlaki ve ekonomik alanlarda erkekle kadın arasında tam bir müsavat temin etmektir." (Cumhuriyet, 9 Nisan 1935)

Kadının Oy hakkı ve Medeni Eşitliği Uluslararası Birliği'nin düzenlendiği bu kongrede 39 ülkeden kadın temsilcileri bulunmuştur.

Nebahat Hamid, Faika Nahid ve Mihri Pektaş Hanımlar, yedek aza olarak Enis Saffet, Belkıs Halim, Seniye Cenani, Saadet Refet, Aliye Halid Fahri, Aliye Esad, Piraye Sadullah, Arayış Hüseyin, Nikavet Zait ve Hasene Ilgaz hanımlar katılmıştır. (181)

"Kongre komisyonlarına seçilen Türk murahhasları şunlardır: Hukukta Müsavat Komisyonuna: Safiye Hüseyin, Necile Refik, Ahlakta Müsavat Komisyonuna: Lamia Refik, Nermin Muvaffak, İşde Müsavat Komisyonuna: Dr. Pakize Ahmed, Leman Fuad, Evli Kadının Tabiiyeti Komisyonuna: Nebahat Hamid, Faika Nahid, Ara-yi Umumiye (Genel Oy) Komisyonuna: Latife Bekir, Mihri Pektaş, Sulh Komisyonuna: Seniha Rauf, Efzayış Suad." (182)

18-24 Nisan 1935 günleri arasında, Yıldız Sarayında toplanan, tam adıyla "Sufraj ve Kadınların Siyasal ve Medeni Hareketleri için Uluslararası Birliğin XII. Kongresi", kadınların artık evrensel sorunları kendi sorunlarından uzak görmediklerini, toplumsal ve siyasal bir birey düzeyine ulaştıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Jamaika'ya, Brezilya'ya dek uzanan 39 ülkenin delegelerini bu

(181) Z. TOPRAK, "1935 İstanbul Uluslararası "Feminizm Kongresi" ve Barış" Düşün, Sayı:24, Mart 1986, s.27

(182) İbid., s.27

Kongre'de birleştiren en önemli konu dünyayı ikinci bir büyük savaşa götüren kamplaşmaların doğurduğu bir duyarlılık sonucu olarak "Barış"tır.

Çeşitli ülkelerin kadınları "Dünya krizi ve yeni sorunlar karşısında eski uluslararası kadın dayanışması fikrimizi koruyalım" derlerken artık kadın hakları savaşımının bir dönüm noktasında bulunduğunu göstermektedirler. Kadının değişen statüsü, ona siyasal yönlenmelerde taraf olmak, dünyanın geleceğini belirlemek görevlerini de vermektedir. Kadın hareketi artık toplumsal ve siyasal savaşımında kadınların alacağı sorumluluklardan bağımsızlaştırılamayacak yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Tehlikede olan dünya barışı, medeni ve siyasal haklarını kazanmış kadınların bu bağlamda kayıtsız kalamayacakları bir sorun konumundadır. Yayınlanan çağrı, kadınların bu siyasal sorumluluklarının bilincinde olduklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır:

"Herbirimiz, harabe olmaktan ve fırtınadan korumak istediğimiz yuvalarımıza dönmeden önce İstanbul'dan, iki kıtanın sınırından halklara henüz zaman varken tehdit altındaki Barış'ı kurtarmaları için ciddi bir Çağrı yolluyoruz.

(...) Bütün ülkelerin anneleri, kadınları savaşın korkunçluğundan kurtulmuş bir dünyanın düşünsel örgütlenmesi

için bize katılın!" (183)

Öte yandan bu Kongre, Türk kadın hareketinin çok yakında varacağı noktayı haber vermesi bakımından da önemlidir.

Siyasal hakların mecliste kabulü sırasında İsmet İnönü bile "Türk kadınına bu hakları bir bağış olarak veriyoruz kanısında asla değiliz ve kimse bu kanıda olamaz" (184) derken Kongre'nin açılışında söz alan ev sahibi Kadın Birliği başkanı Latife Bekir (Işık), "Son zamanlara kadar yalnız erkeklere mahsus olan medeni ve siyasi bütün haklardan büyük şefimiz Atatürk'ün sayesinde bugün müstefid bulunan Türk kadınlığının mümessili sıfatıyla önünüzde söz söylemek vazifesinin bana isabet etmiş bulunmasından dolayı fevkalade bahtiyar ve mütehassisim. (...)

Türkiye'de harem haricinde hiçbir içtimai kıymeti olmayan ve yıllık ananeler içinde büyütülen Türk kadını Atatürk tarafından kendisini boğmakta olan örtüyü atmaya ve erkeğin yanında müstahak olduğu mevkiini almaya davet

(183) N.DE COCH; "Le XII Congrès de l'Alliance Internationale pour le Suffrage et l'Action Civique et Politique des Femmes", Illustration de Turquie, No:31-32. 1 Mayıs 1935, s.15

(184) A. DEMİRÖZ; a.g.e., s.5

edilmiştir. Bundan böyle Türkiye'de bir kadınlık meselesi yoktur ve burada erkek gibi kadın da bir tek şefin idaresi altında memleketin iyiliği için çalışmaktadır." (185) içeriğindeki konuşmasıyla Türk kadının ve Kadın Birliği'nin yıllar süren, çeşitli aşamalardan geçen savaşımını yadsımakta, toplumsal değişimin zaten dayattığı yasaları onaylayarak Türk kadın hareketine katkılarda bulunan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ise kazanımların biricik nedeni mertebesine yükseltmektedir.

Diğer taraftan da siyasi yönetim, kendisine uluslararası bir dayanışma ve onay sağlamak amacıyla bu Kongre'yi başarıyla kullanmaktadır. Gerek İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ'ın açılış konuşması ve verdiği yemek gerek Mustafa Kemal'in heyet temsilcilerini Çankaya'da kabulü, delegelere ulaşım ve konuklamada gösterilen kolaylık gerek geliri Uluslararası Kadınlar Birliği'ne bırakılmak üzere devletçe bastırılan pullar, iktidarın bu Kongre'ye, kadın hakları aracılığıyla kendisinin dünya çapında tanıtılması gibi bir misyon yüklediğini göstermektedir.

Kongre'de, Birlik'in onur Başkanı bayan Chapman Catt' in açılışa gönderdiği ve Birlik Başkanı bayan Ashby tarafından okunan mesaj, dünya feminist hareketinin homojen bir yapı içinde olmasa da kadınların temel medeni ve siyasi

haklarını kazanması üzerine bir amaca ulaştığını vurgulamaktadır.

"(...) 1923'de bayan Ashby, bayan Catt'e, Birliğin amacına hangi tarihte ulaşacağını sezebiliyor musunuz diye sorduğunda, bayan Catt, Moskova'da, Roma'da ve İstanbul'da kongreler topladığımız zaman diye yanıtlamıştı.

Roma'da bir Kongre topladık; Rus kadınları medeni ve siyasal haklarını kazandılar. İstanbul'daki kongremizin ise arifesindeyiz." (186)

Artık, dünyada ve Türkiye'de siyasal ve medeni haklarını kazanma amacına ulaşan kadın hareketleri söz konusudur. Ancak retrospektif olarak bakıldığında, hakların yaşama geçirilmesi ve kadın-erkek herkes tarafından benisenmesiyle geçerlilik kazandığı gözönüne alındığında, bu hakların elde edilmeleri bir sonuç olarak değil, ancak bir başlangıç olarak değerlendirilmelidir. Oysa kadın hareketi dünyada ve Türkiye'de çeşitli diğer toplumsal, ekonomik ve siyasal değişkenlerin de etkisiyle bir suskunluğa girmektedir.

Zaten, Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nde başkan Latife Bekir'in konuşmasıyla da ortaya çıktığı gibi, kendi gücüne güvenmeyen, kendi tarihini yadsıyan

göstermelik bir kadın hareketi durumuna düşen Kadın Birliği, yine Latife Bekir'in "On iki seneden beri çalışıyoruz. Birliğimiz bu müddet içinde birçok işler başardı. Artık kadınlar bütün haklarına kavuşmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz artık bu yolda çalışacak Birlik'in devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına sebep kalmamıştır. Bunun için Birlik'in kapanmasını teklif ederim. İsteyen arkadaşlar diğer hayır cemiyetlerinde çalışabilirler." (187) sözleriyle 10 Mayıs 1935 günkü olağanüstü Kongre'de kapatılmıştır. (188)

Daha önce değindiğimiz gibi, diğer ülkelerdeki kadın hareketlerinden pek farklı olmayan biçimde, bireylerin eşit hak sahibi olması talebiyle sınırlı kalan feminizmin birinci döneminin Türkiye'de de kapanması, kadın savaşımının bir müddet için gündemden çekilmesi pek olağan dışı sayılamaz; ancak şaşırtıcı olan, tüm yasal haklarını kazanmış, toplumsal statüleri değişmiş ya da değişmeye yüz tutmuş kadınlara çalışmak için "hayır cemiyetlerinin" önerilmesi ve "diğer hayır cemiyetleri" denerek Kadın Birliği'nin (hele onu vücuda getiren Cumhuriyet öncesindeki kadın derneklerini de hesaba katarsak) Türk kadınıni yani Türk toplumunu değiştirme savaşımının yadsınarak "bir hayır derneği" konumuna indirgenmesidir.

(187) Z. TOPRAK, "1935 İstanbul" s.29

(188) Birlik 1949 yılında tekrar açılmıştır.

Hem siyasal hakların yasallaştığı andığımız meclis konuşmalarında, hem basında, hem kadın sorunsalı üzerinde Osmanlı döneminden beri çalışan Celal Nuri'nin aşağıdaki demecinde kadınların kazanımlarının hak edilmiş, elde edilmiş başarılar olduğu vurgulanmaktadır:

"Türk kadını medeni haklarını hak etmiş ve bu durumu çok iyi kavrayan Cumhuriyet bunları ona tanımıştır." (189)

Başından itibaren çalışmamızda da safha safha bu savaşımın yükselişi, kadının ve toplumun dönüşümüne bağlı yasaların zorunlu değişikliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kendi savaşım tarihini bilmeyen ve buna bağlı olarak kazanımlarını kendi dışında güçlere atfedenler ya savaşımına yeniden emekleme döneminden başlayarak başarılarını geçiktirecek ya da daha vahimi bu savaşıma başlamaya dahi cesaret edemeyip kendi kaderlerini başkalarının eline bırakarak, hak ettikleri yere ulaşamayacaklardır.

Bu nedenle "tek örgüt-parti" fikrinin, kadın hareketi gibi sürekli bir muhalefeti bilinçli etkisizleştirmesi söz

(189) "De la Femme Ottomane à la Femme Turque", Illustration de Turquie, No:31-32, 1 Mayıs 1935, s.9

konusudur. (190) Zaten "Kemalizm, kadının özgürleşmesini getirmede başarısızlığa zorunluydu; çünkü yalnızca biçimsel bir değişiklik getirmeye teşebbüs etmiş (örneğin cinsler arası eşitliği garanti eden kanunlar ve kadınlara eğitim eşitliği tanıyan yasal çatıların kabul edilmesi aracılığıyla), ama gerçek toplumsal ilişkileri değiştirmek için hiçbir güç harcamamış, hatta, kemalizm kadınların kendi özgürlüklerini aramaları için cesaretlerini kırmıştır." (191) Böylece kadın hareketini adeta emekleme dönemine zincirleyen, "kadın haklarının, bu uğurda savaşım şöyle dursun, ne olduğunu bile bilmekten aciz kadınlara VERİLDİĞİ" şablonu ortaya atılmış ve bugün de süregelen resmi tarih böyle yazılmıştır.

(190) Nitekim "1928'de işçi cemiyetleri, bu arada federasyon niteliğindeki Amele Teâli Cemiyeti kapatılmıştı. (...) 1931 yılında İkinci Meşrutiyet'ten devralınan Türk Ocakları kapatılmış, (...) 1935'de masonluk çalışmaları durdurul (muştı)! [Z.TOPRAK, "1935 İstanbul" 2 s.29]

(191) P.; YORGUN, "The Women's Question and Difficulties of Feminism 'in Turkey", Khamsin, Modern Turkey Development and Crisis, Temmuz 1984, s.79,84

Bu gelişmelere ek olarak ve Arsiulusal Kadınlar Birliği Kongre'sini izleyen günlerde basında görülen iki yazı, daha ileride Türkiye'de ortaya çıkacak kadın hareketlerini kavrama ve kadın sorunsalının yorumlanışını anlamlandırma açısından önemlidir.

Yunus Nadi 20 Nisan 1935'de yayınlanan başyazısında: "(...) Dünya yüzünde pek çok kadın sorumu vardır. (...) kadın, insanlık hayatının yarısını yaptığını halde nice yüzyıllardan beri ve hâlâ içinde bulunduğumuz çağlara kadar hak bakımından hep ikinci üçüncü plana atılagelmıştır. İnsanlığın gerçekten mutlu bir hayata erişebilmesi için kadının gerçekten insanlığın yarısı sayılmak gerek olan varlığını bütün hakları ile tanımağa lüzum ve ihtiyaç vardır. Dünya yüzünde hala büyük bir çokluğun bıyık altından gülererek karşıladığı bu sorum herkesin gözü önünde dalga dalga yuvarlanmakta iken kadınlığın neden dolayı kongreler toplayarak telaşlar ve sinirlilikler gösterdiğine şaşmağa elbette yer bulunamaz. (...) Acaba bu hakları bakımından istekleri en çok yerine getirilmiş bir durumda olan Türk kadınlığı için sorum bütün bütün çözülmüş müdür? Ve acaba artık Türkiye'de kadın hakları sayımına yapılacak iş kalmamış mıdır? Ne yazık ki bu dış yaldızın gönül avutan parlaklığı ile birlikte ülkemizde dahi kadın sorumu olduğu gibi yerinde duruyor ve yerlerde sürünüyor. (...) Sevgili ülkemizin bu dilevi çözüp düzeltmiş olduğunu söylemek, sadece kendi kendimizi aldatmak demek olur. Biz böyle

hayallerle oyalanamayız, biz biliriz ki bu sorum bizim ülkemizde dahi hâlâ olduğu gibi apaçık duruyor." (192) şeklindeki yorumuyla kadın sorununun henüz ele alınmaya başladığını, yapılacak çok şey olduğunu savunmaktadır.

Öte yandan 23 Nisan 1935 tarihli Cumhuriyet'teki yazısında Sabiha Zekerîya (Sertel), Türk kadınının konumundaki kaydadeğer gelişmelerin herşeyden önce kadın hareketinin Tanzimat'tan beri süren savaşımdan kaynaklandığının altını çizerek tarihsel bir sürekliliği vurgulamakta, bir yandan da dönüşümlerin yalnızca Kemalist yöneticilerin iyi niyetine indirgenemeyeceğini göstermektedir:

"(...) kadınların kendi esaretlerine isyanları aşağı yukarı bir asırlık ıstır. Bu bir asır içerisinde kadın hayatında birçok inkişaf lar görülmüştür." (193)

Öte yandan yazar, kadınların bu üst yapısal değişikliklerle yetinmeleri gerektiğini ortaya atarak kadın hareketinin önünde yeni bir perspektif açmaktadır:

(192) YUNUS NADİ, ; "Arsiulusal Kadınlar Birliği Kongresi Dolasıyla Kadın!" Cumhuriyet, 20 Nisan 1935

(193) SABIHA ZEKERİYA,; "Kadın Meselesi Bugün Bir Cemiyet Meselesidir", Cumhuriyet, 23 Nisan 1935

"(...) kadın hürriyetsizlikten, müsavatsızlıktan şikayetçidir. Kendisinin bu haklardan mahrum eden cemiyettir. Bu zorlu hasım karşısında kadınlar, superstructure de bazı değişiklikler yapmakla esaret ve tazyikin önüne geçeceklerini zannediyorlar. Hayır (...) "(194)

Bu amaçla savaşıacak kadınların erkeklere değil, toplumsal düzene erkeklerle birlikte cephe almaları gerekmektedir:

"(...) Bu davayı erkekten ayırmak değil, aynı tazyika maruz kalan kadınla erkeği birleştirmek, aynı davayı beraber gütmek lazımdır." (195)

Toplumcu görüşün Türkiye'deki kadın hareketini ilk yönlendirme deneylerinden olan bu yaklaşımla ilgili olarak Sabiha Zekeriya (Sertel) dört tez ileri sürmektedir.

"1- Kadınının hayatında meydana gelen tekâmül, cemiyetin tarihi tekamülünün bir neticesidir.

2- Kadını tazyik ve esarete tabi tutan erkek değil, cemiyettir.

3- Kadınlar haklarını cinsi teşekküllerle değil, tazyik edilen ferdlerle birleşerek koruyabilirler.

(194) İbid.

(195) İbid.

4- Kadının kurtuluşu için supertstructure da değil, structure da müdafaaaya ve tecavüze geçmek lazımdır." (196)

Bu saptamalardan analaşılabacağı gibi, yazar kadının kurtuluşunun toplumun kurtuluşundan, marksist öğretiyeye göre işçi sınıfının önderliğindeki bir devrimden bağımsız düşünölemeyeceğini savunmaktadır.

Böylece temel dönüşömleri gerçekleştirdikten sonra tüm dünyadaki örnekleri gibi duraklayan (197) Türkiye'deki kadın hareketinin önünde, ileride bu tarihlerden kopup gelen üç ana seçenek belirecek ve kadınlık durumu bu seçenekler çerçevesinde algılanacaktır:

(196) Ibid.

(197) Tüm dünyadaki feminist hareketler, medeni, siyasal ve eğitime dair hakların yasalarla güvenceye alınmasını izleyen yıllarda, özellikle II. Dünya Savaşı (1939-1945) ve onun ertesinde kadının klasik statü ve rollerini gündeme getirerek, onu eviçine ve çocuk doğurmaya özendiren devlet politikalarının da etkisiyle 1960'lara dek bir suskunluğa girmişlerdir.

Örneğin, "(...) Almanya, İtalya ve İspanya gibi toplumlarda (...), kadını ailede kocaya ve çok çocuk doğurarak nasyonal-sosyalist devlete hizmet etmesi gereken aşağı bir yaratık olarak gören araçsal bakış açısı sistemeştirildi ve bir doktrin haline getirildi.

(197)'nin devamı

Nazi Almanyası 3 K (Çocuk, Mutfak, Kilise) sloganını benimsemişti. Kamu işlerinde çalışan evli kadınları bir kararnameyle işten çıkaran ilk ülke Almanya oldu". [A. MICHEL, a.g.e, s.123-124]

Diğer yandan Sovyetler Birliği'nde, "Lenin'in ölümünden sonra (...) kadınların kazanmış oldukları haklar yavaş yavaş geri alınıyor. Kadınlara ve aileye araçsal açıdan bakış ağır basıyor. Kadınlara geleneksel toplumsal işlevleri çerçevesinde, çocuk doğurdukları, ev işlerini üstlendikleri, mal ve hizmet üreticisi oldukları ölçüde saygı gösterilip hakları korunuyor. 1930'da kabul edilen aile yasasıyla geleneksel aile diriltiliyor." [N. ARAT, a.g.e, s.65]

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de ise, II. Dünya Savaşı ertesinde kreş, yuva gibi kadınların çalışmalarını kolaylaştıracak kurumlar kapatıldı," ev kadını efsanesinin zevcelik, analık ve tüketicilik rolleri" özendirildi. [A. MICHEL, a.g.e, s.13]

Bu durgunluk döneminin ertesinde 1960'ların sonlarına doğru kadın hareketi, artan iyi eğitilmiş kadınların, kimya ve tıp alanında gerçekleştirilen cinsellik ve

1- Kadın Birliği Başkanı Latife Bekir'in dile getirdiği ve resmi tarihe malolan, Türk kadınının Türk erkeğiyle her boyutta eşit olduğu ve hiçbir savaşıma gerek kalmadığı görüşü.

2- Sabiha Zekeriya (Sertel)'in yukarıdaki makalesiyle gündeme gelen, kadın sorununun çözümünü toplumsal, ekonomik bir devrime bağlayan toplumcu görüş.

3- Yunus Nadi'nin makalesinde görülen, kadının "sosyal hayatta (...) kendisine yaraşan saygı değer yeri almak" için

(197)'nin devamı

doğurganlığı ayırmayı olanaklı kılan buluşların, birey özgürlüğüne' daha duyarlılaşan kamuoyunun etkisiyle hukusal eşitliğin yeterli olmayacağını tespit edip, yaşamın her alanındaki uygulanacak farklılıklara rağmen eşitlik talebiyle yeni bir evreye girmiştir. Cinsel özgürlük, "eşit işe eşit ücret, anne - zevce - eğitici gibi rollerden toplumsal karar mekanizmalarında söz sahibi olmak gibi rollere geçiş istekleriyle özetlenebilecek, farklı tesbit ve çözüm yolları öneren küçük guruplardan oluşan bu ikinci dalga feminist hareket, Türkiye'de 70'li yıllarda filizlenerek 80'li yıllarda toplumsal değerleri sorgulayacak ve sorgulatacak aşamaya ulaşmıştır.

gerekli savaşımlı gerekleştermesi gerektiğini savunan görüş.
(198)

C. YENİ CUMHURİYETİN ÖRNEK KADINI OLARAK HALİDE EDİB

Kadın hakları savaşımlına bireysel ve yazınsal destek, yine aynı amaçla kadın örgütü oluşturmak, bu kadın örgütü aracılığıyla kadınları çalışma yaşamına, ülke kaderinde de söz sahibi olmaya teşvik, vatan savunmasına yurttaşlık bilinciyle katılım, yeni Cumhuriyet'in temel taşlarından biri olma, yasalar karşısında eşitlik için çeşitli etkinlikler derken Halide Edib, 1925 yılında uğrunda savaştığı birçok amacı somutlamak olanağı bulabileceği Türkiye'yi terk etmek durumunda kalmıştır.

"Bağlı olduğum millet, bağımsızlığını tarihin en soylu ve zor bir ateş imtihanından sonra kazanmıştı. Fakat teki ideale de kavuşması gerekti. Böyle bir ideale kavuşmak için, insanlar tarihte sehpalarda, zincirler içinde ölüp giderler, sürgünlerde mrllerini geçirirler. Onların imtihanını yalnız çekenler bilir. Onların savaşını hiçbir zaman alkış izlemez.

(198) Yunus Nadi sözkonusu makalesinde "(...) Bu sözlerime göre zamanın modaları sırasına giren laflardan biri yapıştırılarak feminist denilmemesi lüzumunu açık söylüyoruz. Biz feminist filan değiliz" (YUNUS NADI, age.) cümlelerini ekleme zorunluluğu duymuştur.

Dümdüz gösterişsiz askerler gibi gelip geçerler. Bu, tek başına kazanılmak için savaşılan amaç hürriyet imtihanıdır." (199)

Yukarıdaki satırlar, Halide Edib'in önce Londra, sonra Paris'te geçecek olan, onbeş yıl ülkesinden ayrı kalma serüveninin gerekçesidir. (200)

(199) H.E.;ADIVAR, Türkün Ateşle s.261

(200) 17 Kasım 1924'de Dr. Adnan (ADIVAR) ve arkadaşları tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, 1925 Şubat'ında doğu illerinde patlayan Şeyh Sait ayaklanması sonucu kabul edilen ve hükümete, gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun sükununun bozulmasına neden olan bütün kuruluşları ve yayınları yasaklama ve kapatma imkanı veren Takrir-i Sükun Kanunu'nun ertesinde, 3 Haziran 1925'de kapatılması ve yine Haziran'da Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast ihbarı üzerine Parti yöneticilerinin tutkulanmasının bu kararı doğurduğu yaygın olarak kabul edilmektedir.

Oysa ki hangi partiyi desteklediği sorulan Halide Edib'in cevabı "kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermeyen hiçbir partiye taraftar olmadığı" yolundadır.

Aykılırken ki izlenimleri Vakit gazetesinde tefrika edilen Halide Edib, Ülkesini terkederken "üzerine ateş böceklerinden bir ağ gerilmiş gibi vapurdan kaçan, uzaklaşan İstanbul, minarelerini gittikçe koyulaşan karanlıkta

(200)'ün devamı

[Vatan, No:581, 23 Teşrinsani 1340/1924'den aktaran İ. ENGİNÜN, Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde..., s.69]

Bir yandan da, Halide Edib'in, Kurtuluş Savaşı sırasındaki Amerikan mandası eğilimi günün basınında, özellikle Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin bir başka kurucu üyesi Yunus Nadi'nin başlattığı kampanyayla kıyasıya eleştirilmektedir. Mandacılık suçlamalarına ise, (Halide Edib'in) daha sonra vereceği cevap ilginçtir:

"1919 yıllarının o meş'um günlerini biliyor mu? Hepimiz bir çıkar yol arıyorduk. Herkes mandacıydı. Amerika uzaktır, belki bir gün kurtuluruz diye düşünüyorduk. Mustafa Kemal sordu, böyle cevap verdik. Sonra dedi ki Mustafa Kemal Paşa, "Hayır, döğüşeceğiz, kalkın Ankara'ya gelin!" Kalktık, koşa koşa Ankara'ya gittik, İstanbul'dan kaçtık, döğüştük. Ben Mustafa Kemal miydim ki bu kadar uzağı göreyim?" [S. KOCAGÖZ, Roman ve Yazarlık Onuru, Çağdaş Yayınları,

tamıyla kayboluncaya kadar gözlerimde tuttuğum güzel İstanbul (...) gözümde uzaklaşırken bana çok acı verdi. İstanbul'dan kaç defa uzaklaştım. Hem çoklukla şahsi olmasa bile, memleketimin dünyada en çok sevdiğim bir mahlukmuş gibi azap çektiği zamanlarda gittim. Burada geçmiş günleri anlatmak istemem, yalnız demek isterim ki bu defa ayrılırken duyduğu ıstırapta şimdiye kadar farkına varmadığı İstanbul'la bir olan, İstanbul'un insan şeklinde bir cüzü gibi İstanbul'u duyan bir şey vardı." (201) diye yazmaktadır.

Yokluğu süresince Türkiye'deki gazetelerde çeşitli makaleleri yayınlanıp kitapları basılırken bir yandan da Amerika'dan Hindistan'a dek birçok ülkede yeni Türkiye'nin örnek kadını olarak yer almıştır. Ülkesinden zorunlu bir ayrılığı bile, Türkiye'nin yararına değerlendirebilen yazar, medeni ve siyasal hakların yasallaştığı tarihlerde Türkiye'de olmadığı halde bu haklar uğruna savaşımın, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi temel taşlarını koyanlardan olmuş, çeşitli tarihlerde, yasalar izin vermediği halde milletvekilliğine aday gösterilmiş, oy almıştır.

Öte yandan, Cumhuriyet'i izleyen yıllarda yine kadın haklarını savunan romanlar yazmaktan geri kalmamıştır.

1924'de yazılan Kalb Ağrısı (202) adlı romanın kahramanı, Zeyno, gerektiğinde saçlarını berberde dalgalandıran, tırnaklarına manikür yaptıran, (...) dudaklarını (...) boyayan, gözlerine sürme çeken ve kolunu omuzuna "fora eden" (203), nerede ne yapması gerektiğini bilen, kendine güvenen, modern, kültürlü, iyi eğitilmiş, Tanzimat'tan beri dönüşerek gelen Cumhuriyet kızıdır.

Ama Halide Edib çağdaş kadınla ilgili betimlemelerini Zeyno aracılığıyla değil, Zeyno'yu "hatırlatan" Avusturyalı yahudi Dora aracılığıyla yapmaktadır. Bu amaçla, bir Türk kızı yerine yabancıyı kullanmak ve ancak onları birbirine

(202) H.E.; ADIVAR, Kalp Ağrısı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981

Kişilik sahibi, güzel, üniversite mezunu Zeynep, doktor Saffet ile nişanlıyken Kurtuluş Savaşı gazisi Binbaşı Hasan Bey'e aşık olur. Yakını Azize'nin canına kıyacak denli Hasan Bey'i sevdiğini görünce Azize ile Hasan Bey'in evlenmesine göz yumar ama, nişanlısından ayrılır, babasının arkadaşı kültürlü Muhsin Bey'le evlenir. Verem olan Azize kocasıyla tedavi için Avrupa'ya gider. Hasan Bey orada Zeynep'i andıran Dora'yla birlikte yaşamaya başlar. Azize'nin Viyana'da çocuk doğururken ölmesi ile roman sonuçlanır.

(203) İbid., s.9

benzetecek kadar cüretkar olabilmek, büyük bir olasılıkla yeni Türkiye'de hâlâ varlığını koruyan tutucuların tepkisini çekmemek kaygusuyla gerçekleşmiştir.

Dora "kesik saçlı, lacivert tayyörlü, elinde avukatların taşıdığı gibi çanta taşıyan, (...) yüzünü boyamayan, babasının dünya kadar servetine rağmen, kendi hayatını kendi kazanan bir mahluk" (204) tur.

Dora, evlilik konusunda çiftlerin serbestliğinden yanadır. "O zaman (evlilikte) karşılıklı inhisarı birbirine hissetirmemek kati suretle lazımdır." (205) "Zaten (...), bir erkekle yaşayan kaç kadın var, yalnız karısını seven kaç erkek var? İki taraf da nihayetsiz bir riya, çirkin bir yalanla birbirini aldatıyor; fakat cemiyet aldanıyor mu?" (206)

Görüldüğü gibi "Kalb Ağrısı" adlı romanında Halide Edib, günümüzde de önemli tartışma konularından olan evlilik kurumuna oldukça cüretkar öneriler getirmektedir.

Romanın sonunda ölen Azize'nin kişiliğinde moda düşkünü, süslü, kültürsüz, batının yüzeysel taklitçisi, Dora'nın "ben Türk kadınlarını ihtilale karışmış, halka

(204) İbid., s.124-125

(205) İbid., s.130

(206) İbid., s.190

karışmış, bizden çok demokrat olmuş zannederdim. Halbuki siz sade süs, nafile para sarf etmek istiyorsunuz" (207) diye eleştirdiği tipteki Türk kadını yatmaktadır.

Kalb ağrısı romanının sonunda "devamı "Zeyno'nun Oğlu" adlı eserimizdedir" (208) deniliyorsa da, 1926'da yazılan bu roman diğeriyle ortak kişiler içermesine karşın bağımsız bir yapıt da sayılabilir. (209)

Bu romanın örnek kızı olan Mazlume, Tıp Fakültesini bitirmek üzeridir. Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Halide Edib'in hemen her kadın kahramanı gibi yaşlı bir erkekle evlenmekte ve bu evliğı şöyle duyurmaktadır: "Doktor

(207) İbid., s.26

(209) İbid., s.245

(205) H.E.; ADIVAR Zeyno'nun Oğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984

İstanbul'dan çok farklı bir bölgenin, Diyarbakır'ın mekan olduğu "Zeyno'nun Oğlu" adlı romanda Binbaşı Hasan, Muhsin beyin karısı Zeyneb'i sevmekteyse de, ikisi de bu aşkı gündeme getirmemeyi yeğlerler. Hasan Bey'in oy yıl önce Diyarbakır'da bir kürt kıızıyla -Zeyno- ilişkisi olmuş ve Zeyno gebeyken Çanakkale Savaşı'na katılmak üzere kentten ayrılmıştır. Yıllar sonra Diyarbakır'a döndüğünde tanıştığı Haso'nun kendi çocuğı olduğunun öğrenince, Hasan Bey Zeyno ile evlenir.

Saffet'le ortak olmaya karar verdik. Hayat ve iş ortağı....
 (...) "evlenme" gibi asri olmayan bir terimi kullanmamak
 için "ortaklık" diyorum." (210)

Halide Edib, Mazlume tipi ile özgür, sevdiğiyle
 birlikte olmayı seçen, meslek sahibi kadını ortaya atarken
 bir yandan da "Asriliğin ne meslekle, ne kıyafetle, ne de
 yaşayışla ilişkisi var. Bu içten gelen, kafayla ilgili bir
 şey" (211) diyerek üstyapısal dönüşümlerin boşluğunu ve
 yüzeysel batılılaştırmanın yanlışlığını savunmakta ve böylece
 hâlâ, uzakta da olsa ülkesinin çıkarları çerçevesinde görüş
 belirtmekten geri kalmamaktadır.

Bu arada yabancı yayın organlarında hakkında yazılar
 çıkmakta, "yakın doğunun siyasi yaşamında en dikkat çekici
 kadın rolü" (212) nü oynadığından söz edilmekte, ona
 "Türkiye'nin Jeanne d'Arc'ı (...) denilmesi" (213)
 önerilmektedir.

(210) İbid., s.268

(211) İbid., s.303

(212) "Persons and Personages", Living Age, Eylül 1928, s.27

(213) "Amazon, Portia and Joan of Arc", American Review of
 Reviews, Cilt:78, Aralık 1928, s.647

"Bir kadın aydın, bir kadın gazeteci, liberalizmin bir kadın avukatı" (214) niteliklerine sahip bir Türk kadınının varlığı tüm Türkiye'de kadının konumunda meydana gelen değişikliğin simgesi olarak sunulmaktadır.

"Yeni Türkiye'nin annesi" (215) olarak Halide Edib, "eski devletin engelleri üzerinde çiçeklenmiş ve güçlü ve sağlam yeni Cumhuriyeti kurmaya yardım etmiş en iyi yöneticilerden biri" (216) diye tanımlanmaktadır.

La Française dergisinde yer alan yukarıdaki satırlardan da anlaşıldığı gibi Halide Edib, Türk kadınının yeni çağdaş bir ülke kurmak ülküsünü erkeğiyle paylaştığının göstergesidir.

Çeşitli yabancı basın organlarında tanıtıldığı gibi Halide Edib, çağdaş Türk kadınının bir simgesidir. Ülkesinin kaderini tayin edebilecek güç ve bilinçteki bu yeni kadın artık toplumsal değişikliğin yasalara geçirilmesini zorlayan bir güçtür.

Halide Edib'in kadınlık bilincinin gelişimi ve kadın haklarının gündeme gelişi bağlamında, gerek anlattığı dönem

(214) "Persons and Personages" s.256

(215) "Mme Halide Edib Hanoum", La Française, 26 Ocak 1929

(216) Ibid.

(20, yüzyılın ilk yılları) gerekse yazılış tarihi (1935) açısından çalışmamıza almamız gereken sonucunu romanı ilk kez İngilizce yazılmış olan Sinekli Bakkal (217) dır.

Rabia, yazarın diğer kadın tipleri gibi güzeldir, kültürlüdür, sanatçı ve güçlü bir kişilik taşımaktadır:

"Onun kalın sesinde, dik kafasında yetişmiş bir erkeğin dengesi, gücü vardı. Paşa'nın konakta görmeye çalıştığı, durmadan cinsiyetini belli eden, cinsiyetini sömürmeye uğraşan kadınlardan o ne kadar başkaydı. Düzgünsüz, allıksız, rastıksız, sürmesiz." (218) diye nitelenen Rabia "hiçbir zaman inmeyen bir peçe" (219)

(217) H.E.; ADIVAR, Sinekli Bakkal, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1972

Abdülhamid döneminin baskısı altında geçen bu romanda, Rabia, aşırı tutucu bir büyükbaba ile, aynı derecede baskıcı ve bağınaz bir anne çevresinde büyür. Oyuncu olan babası sürgünden dönünce onunla yaşamaya ve bakkalık yapmaya başlar. Sık gittiği Selim paşa'nın konağında iyi bir eğitim almıştır, iyi bir hafızdır. Bu konakta rastladığı Peregrini'nin müslüman olmasından sonra onunla evlenir.

(218) İbid., s.90

(219) İbid., s.87

kullanmakta, "(...) Ramazanda imamın iki yılda kazanamadığı parayı kazanıver" (220) mektedir.

Rabia'nın örtünmeyen ve ekonomik bağımsızlığını kazanmış bir kadın olarak betimlenmesi, ait olduğu dönemden çok yazıldığı dönemin özelliğidir ve Türk kadınının geçmişini yazarken bile bu özgürlüklerden ödün vermeyecek denli onları benimsediğini göstermektedir.

Yine aynı romanda Cumhuriyet sonrasındaki tüm yapıtlarında olduğu gibi evlilik kurumunu eleştirmektedir. "Beyoğlu'nun orospuları ve aile kızları. Birincileri para ile alınır, ikincisi nikahla" (221) diyerek evliliğinin kadına mal statüsü verişini kınamaktadır.

Halide Edib Adıvar, 1939'da Türkiye'ye kesin olarak döndüğünde tüm yasal haklar kazanılmıştır; yeni kadın kimliği oluşmaktadır. Tüm bu somut değişimler onun yokluğu sırasında yasalara geçirilmiş olsa da, bu kazanımlar, o ve onun gibi Türk kadınlarının ondukuzuncu yüzyıl sonunda başlayan kararlı savaşımlarının bir sonucudur. Halide Edib, bu savaşımların örnek kişisi olarak kadınlık bilincinin doğuşu, kadınların ekonomik ve siyasal yaşamla bütünleşmesi ve dönüşen toplumsal konumların yasalarla güvenceye alınması

(220) Ibid., s.24

(221) Ibid., s.100

sürecinde kilit noktalarda bizzat yer alarak ve yapıtlarıyla okuyucularını aydınlatarak önemli bir kadın hareketi önderi ünvanı kazanmıştır.

1908 yılındaki "Osmanlı kadınlarının terakki yolundaki mesailerinin henüz bir tarihçesi olmaması'ndan (222) yakındığı konferansında alçak gönüllülikle "küçük mücadele" (223) olarak nitelediği, etkin isimlerinden biri olduğu kadın savaşımlı, bugün yaşama geçirilmeye ve geliştirilmeye çabalanan hakların kazanılmasından en önemli etmenlerden biridir.

X X X

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılmasını izleyen yıllarda, kadınlar çalışma yaşamına girmiş ülkenin kaderini tayin edecek savaşlarda önce cephe gerisi desteklerle, giderek bizzat çarpışmaların içinde yerlerini alarak, yeni rollerini başarıyla ifa etmişlerdir. Resmi tarih anlayışı çerçevesinde, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanı bir tarihsel kopmanın işareti olarak belirtilmişse de, kadının toplumsal konumunun değişmesi süreci bir sürekliliğe sahiptir. Türk kadını gerek okullaşma, gerek basın ve yayın

(222) HALİDE EDİB.; "20. Asırda Kadınlar" s.4

(223) İbid., s.4

yaşamının teşvikiyle vardığı kadınlık bilincini kadın örgütleriyle perçinledikten sonra çalışma yaşamına girmiş, ülkesinin geleceğinin saptandığı savaflara katılımıyla belli bir siyasal etkinliğe ulaşmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında beklenen, yasaların bu dönüşüme uyarlanmasıdır. Kadınların daha 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesiyle gelişmelere uydurulmaya çalışılan medeni hakları, gerici güçler bahane edilerek ancak 1926 yılında yasalaşırken, 1919 yılı gazetelerine göre bir sonraki seçimlere katılması umulan kadınların, siyasal hakları için 1930'ların ilk yarısını beklemeleri ve çok iyimser baktıkları Cumhuriyet rejimi ve yöneticileri zamanında da savaşımlarını sürdürmek durumunda kalmaları gerekmiştir.

Bu bölümde görüldüğü gibi, yalnızca başta Mustafa Kemal olmak üzere, genç Cumhuriyet yöneticilerinin iyi niyetlerinden kaynaklandığı savlanan kadınların erkeklerle yasalar önünde eşitliğinin sağlanmasında, Tanzimat döneminden beri devam eden kadın savaşımlarının önemi büyük olmuştur.

Kuşkusuz bu sonuçta, 19. yüzyıl sonunda devletin nasıl kurtulacağı sorusunu tartışmaya başlayan 1908 Meşrutiyetin' den geçerek Cumhuriyet'in yolunu açan aydınların, giderek Kemalist yöneticilerin gerek kadın-erkek kamuoyunu yönlendirmede gerek yasaların meclisteki imzacıları olmadaki payları yadsınamaz.

Tezimiz çerçevesinde değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde filizlenen kadın hareketi, dünya kadın hareketinin o yıllardaki taleplerine paralel olarak eğitim ve yasalarla ilgili eşit haklar savaşımında yer almış; ekonomik, toplumsal ve siyasal eşitliğin güvencesi için seçme ve seçilme haklarını kazandıktan sonra, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle, yöneticilerin de bu yönde verdiği destekle bir duraklama dönemine girmiştir.

Tüm bu dönüşümlerde, 1924 yılında Türkiye'yi terk etmesine karşın Halide Edib büyük rol üstlenmiştir. Bir tarihsel süreklilik olduğu kabul edildiğinde, gerek 1924'de eğitimin birleştirilmesini gerek 1926 Medeni Kanununu gerek 1930-1934'de siyasal hakların yasallaşmasını, Halide Edib Türkiye'den ayrıldığında, düşünsel temelin üzerine gelişen ekonomik ve siyasal yaşama girişe paralel olarak büyük ölçüde zaten değişmiş olan Türk kadınının toplumsal dönüşümünün bir uzantısı şeklinde yorumlamak gerekmektedir. Bu toplumsal dönüşümün yasalara geçirilmesinde Halide Edib'in yurt dışına çıkmadan önceki son dönemde, özellikle makaleleriyle ve yasaların kısıtlayıcılığına karşın seçimlerde halkın aldığı oylarla katkıları büyüktür. Ayrıca bu katkıların ötesinde, tezimizin amacı çerçevesinde örnek konumuyla Halide Edib yaşamı ve yapıtlarıyla yurt dışında da olsa çağdaş Türk kadının önemli bir simgesi olmayı sürdürmüştür.

S O N U Ç

Çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, büyük ölçüde Tanzimat'ın topluma getirdiği yenileşmenin oluşturduğu uygun ortamın da etkisiyle ilk tohumları atılan ve toplumda mevcut gerici yapıların kösteklemelerine karşın çok kısa bir süre içinde, dünyadaki eşdeğer hareketlere koşut olarak gelişen kadın hareketini, 1935'e, kadınların medeni ve siyasal haklarını elde ettikleri tarihe kadar izlemeye çalıştık. Hareketin başlangıç günlerini yaşamış, önemli kazanımlara imza atmış Halide Edib Adıvar yaşamı, yapıtları, düşünce ve eylemleriyle kadınlar açısından çok önemli toplumsal olaylara tanık olmuş bu dönemi izleme çabamıza somut katkıda bulunmuştur.

Basın-yayın alanındaki kaynakların içinde önemli bir yer tuttuğu verilerimiz bize, 1935'de ulaşılan sonucun, yani kadınların medeni ve siyasal haklara kavuşmalarının tarihi bir boşluk içinde doğmadığını, kadınların Cumhuriyet'in ilk yıllarında elde ettikleri kazanımların başlangıcını Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde aramak gerektiğini göstermektedir.

Çalışmamızda, günümüzdeki kadınlık durumunu da anlayabilmek ve kadın savaşımlarının önündeki gerçekçi uzun ve kısa vadeli amaçları saptayıp, sağlıklı yöntemler ortaya koyabilmek için Türkiye kadın hareketinin sürekliliği,

yapısı, kararlılığı ve en önemlisi yadsınamaz bir olgu olarak varlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

18. yüzyıldan itibaren Batı'da öncelikle eğitim hakları ve aile konusunda kadına daha eşitlikçi bir yer istemleriyle doğan feminist hareket, Batı'da ya da batılı düşüncelerle yetişmiş yönetici ve aydınların, Osmanlı İmparatorluğu'nu çağın gereklerini uyarlama kaygusuyla eğitim kurumlarında ve yasalarda gerçekleştirdikleri, kadınları da ihmal etmeyen gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kadınlık durumunu etkilemiştir. 1862'de rüştiyelere giren, 1886'dan itibaren kendi gazetelerini çıkarmaya başlayan, 1892'de ilk romancıyı yetiştiren kadınlar, bu düşünsel yapının gelişmesine ve yaşama geçirilmesine paralel olarak 1908'den itibaren derneklerini kurmuş, yine aynı tarihlerde çalışma yaşamına girmiş, ülkesinin kaderiyle ilgili gelişmeleri geriden izlerken, 1919 yılından itibaren mitinglerde, savaş alanlarında bu sürece aktif yön veren siyasal bir kimliğe ulaşmıştır. Ekonomik ve siyasal açıdan hareketlenmiş ve üniversite sıralarını işgal etmiş olan kadının bu toplumsal dönüşümünün, doğal olarak 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda yasalarla güvenceye alınması beklenirken, umulduğu gibi olmamış, kadınların hak savaşımalarını, 1924'de Tevhid-i Tedrisat, 1926'da Medeni Kanun gibi başarılarından geçerek 1930-1934'de siyasal hakların kazanılmasına dek sürdürmeleri gerekmiştir.

Sözkonusu kadın hareketi, o dönemde tüm dünyada gelişen benzerleri gibi eşitlikçi amaçlar (1) taşımış, seçme ve seçilme hakkı, ekonomik, toplumsal ve siyasal eşitliğin yansımaları ve güvencesi olarak kabul edilmiştir. Ancak tüm

-
- (1) Eşitlikçi feminizm fırsat eşitliğine dayanır. Bu görüşe göre, eşit haklar kadınlara verilmediği sürece gelişmeleri engellenmekte, kadın ikinci sınıflığını korumaktadır. Eşit haklara ulaşıldığında ise bir ezilmeden söz edilemez. Siyasal hakların kazanılmasıyla kesilen birinci dalga feminist hareketi belirleyen bu yaklaşım, 1960'lerden itibaren ortaya çıkan, cinsel özgürlüğün ön planda tutulduğu, cinslerin farklılığına rağmen eşitliği eğiliminden farklı olarak erkek kimliğini ulaşılacak hedef seçmiştir. Bu bağlamda erkeklerden eksik olarak saptanan hakların kazanılması eşitliğin ön koşulu sayılmış, bir anlamda ataerkil değerler sorgulanmadan yegane toplumsal doğru olarak nitelenmiştir. Oysa ancak bu birikimin üzerine inşa edilebilen ikinci dalga feminist hareketin en önemli amaçlarından biri, bu erkek değerlerinin ataerkil düzenin bir sonucu olduğunu saptayıp genel geçer doğrular olmadığını ortaya koymak ve bu bağlamda kadına özgü olanın aşağılanmayacağı bir düzeni savunmaktır.

dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da kadınların ilk istemleri eğitim ve aile içinde konumlarının düzeltilmesiyle ilgili olmuştur. (2)

Kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılması için eğitimin, toplum yaşamının bir yansıması olduğu için ailenin önemi hesaba katıldığında böylesi bir çıkışı küçümsemek, tersine buradan kadın dergilerine, örgütlerine uzananacak, çalışma yaşamına ve siyasal savaşıma girecek kadın özgürlüğünün sağlam bir başlangıcı olarak değerlendirmek bize makul gelmektedir.

Böylesi bir savaşımın toplumu ileriye götürecektir unsurlardan biri olarak kadının konumunun değişmesini

(2) "Kadınların bütün emelleri şu sade cümle ile özetlenebilir

"Taaruzdan mesuniyet ve yarınki eşlerinin, kardeşlerinin, oğullarının hakkı ile arkadaşı, küffü ve mürebbiyesi olabilecek bir tahsil. "(HALİDE SALİH; "Kadınlar İçin", Tanin, 13 Teşrinsani 1324)

Dünya Feminist hareketinin öncülerinden Mary Wollstonecraft da "kadının iyi bir anne, iyi bir eş olması için (...) eğitilmesi gerektiğini savunuyor! (SAVRAN, G.; "Feminizmler", Yapıt, Sayı:9 Şubat-Mart 1985, s.10)

isteyen aydınlarca desteklenmesi, bu aydınların aynı zamanda II. Abdülhamid'in baskılarına karşı çıkanlar, anayasal rejimi getirmek için çalışanlar, Fransız Devrimi'nin özgürlükçe, eşitlikçi fikirlerinden etkilenenler, 1908'de II. Meşrutiyeti, 1923'de Cumhuriyet'i ilan edenler olduğu düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı olmadığı ortaya çıkmaktadır. (3)

Çağdaşlaşma ve uluslaşma süreci içinde ortaya çıkan bu tutum, modernleşme, ekonomik atılımlar, yeni devleti (Cumhuriyet'i) meşrulaştırmak, tek partili yönetimi otoriter rejimlerden farklı göstermek gibi amaçlarla kadını nesne olarak kullansa da, kadın hareketine, kadının konumunun dönüşümüne ve kadın-erkek eşitliğinin yasalarla somutlanmasına katkılarda bulunmuştur. Ancak buradan

-
- (3) Dünya feminist hareketinin ortaya çıkışındaki büyük payları her zaman söz konusu edilen Fransız düşünürü Condorcet ve İngiliz düşünürü J.S.Mill'in de erkek olduğu anınmsanırsa, bu durumun Türkiye'ye ya da Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne özgü bir olgu olmadığı anlaşılabilecektir.

çıkarak kadınların tüm kazanımlarını bu "erkek feminizmi" ne (4) indirgememek çalışmamızın ana çizgisine uygun olacaktır.

Günümüz kadını, sokakta giyeceği elbiseyi ve göstereceği davranışı düzenleyen Padişah fermanlarından, Meclis'te kadının ikinci sınıf konumunu sürdürmek için mücadele eden tutucu güçlere kadar sayısız zorluğa karşın Tanzimat'tan bu yana gelişen ve temel yasal haklarını savaşımlarıyla elde eden bir hareketin aktif öznesi olduğunu duyumsadığı, bu sürekliliğin bilincine vardığı ölçüde kendine güveni artacak, gündemindeki, geleneksel aile içi rollerin değişimi, karar mekanizmalarında yer alma, siyasal yaşamda temsil gibi istemleri yaşama geçirirde güçlenecektir.

-
- (4) Genel olarak Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne özgü olduğu kabul edilen "erkek feminizmi" nin "yükselişi antiemperyalist ve milliyetçi mücadelelere, genel bir laikleşme sürecine, sosyal reform ve modernlik konularına duyulan ilgiye ve "aydın" bir yerli orta sınıfın doğuşuna bağlanmaktadır." [K. JAYAWARDENA, "Feminism and Nationalism in The Third World", ZED Presse, Londra, 1983'den aktaran D. KANDİYOTİ, "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar", derleyen Ş. TEKELİ, Kadın Bakış, s.345]

Tüm dünyadaki gibi Türkiye'de de, yasalar önünde eşit hakların kazanılmasıyla sonuçlanan yirminci yüzyıl başındaki birinci dalga feminist hareket nasıl kaçınılmaz olarak kadın ve erkeğin farklılıkları içinde eşit olmasını talep eden, 60'lı yıllarda başlayıp günümüzde de süren ikinci dalga feminist hareketi doğurduysa, kendi tarihini yaratmadaki payının bilincine varan yirminci yüzyıl sonu Türk ve dünya kadınlarını, tarihsel nedensellik ve süreklilik ile bilimsel-teknolojik gelişmelerin zorunlu sonucu olarak, üçüncü aşamada, feminist harekete gerek bırakmayan, cinsiyetlere değil, insana atfedilen değerlerin egemenliğinde yaşanacak yeni yüzyıllar beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- A. RÜSTEM BEY; "The Gate of The Harem Swings Wide", Outlook, Cilt: 139, 21 Ocak 1925, s.99-101
- ABADAN, UNAT Nermin,; "Atatürk ve Kadın Sorunu", Türk Dili, Sayı 302, Kasım 1976, 602-606
- ABADAN, UNAT Nermin; "Türk Kadınının Siyasallaşması", Cumhuriyet, 8 Aralık 1984
- ABADAN, UNAT, Nermin; Türk Toplumunda Kadın, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979
- ADIGÜZEL, Emre (Derleyen); Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985
- ADIVAR, Halide Edib; Akile Hanım Sokağı, Atlas Yayınları, İstanbul 1979
- ADIVAR, Halide Edib; Ateşten Gömlek, Atlas Yayınları, İstanbul, 1983
- (ADIVAR) Halide Edib; "Ayrılırken", Vakit, 12 Ağustos 1340
- ADIVAR, Halide Edib; Çaresaz, Atlas Yayınları, İstanbul, 1972
- ADIVAR, Halide Edib; Dağa Çıkan Kurt, Remzi Yayınları, İstanbul, 1984
- (ADIVAR), Halide Edib; De Quoi S'Agit-il ?, E. de Boccard, Paris, 1939
- (ADIVAR) Halide Edib; "Dictatorship and Reforms in Turkey", Yale Review, Eylül 1929, s.27-44

ADIVAR, Halide Edib; Döner Ayna, Atlas Yayınları, İstanbul, 1977

(ADIVAR), Halide Edib; "Felaketlerden Sonra Milletler", Türk Yurdu, 16 Mayıs 1329, s.520-529

ADIVAR, Halide Edib; Handan, Atlas Yayınları, İstanbul, 1978

(ADIVAR), Halide Edib; "Hanımların Maksadı Nedir?", Akşam, 9 Şubat 1340

ADIVAR, Halide Edib; Harap Mabetler, Atlas Yayınları, İstanbul, 1973

ADIVAR, Halide Edib; Hayat Parçaları, Atlas Yayınları, İstanbul, 1963

ADIVAR, Halide Edib; Heyula, Atlas Yayınları, İstanbul, 1974

(ADIVAR), Halide Salih; "Kaç Nasiye Var Çıkacak Pak-u Dırâhşan", Tanin, 19 Temmuz 1324

ADIVAR, Halide Edib; Kalb Ağrısı, Remzi Yayınları, İstanbul, 1981

ADIVAR, Halide Edib; Kerim Ustanın Oğlu, Atlas Yayınları, İstanbul, 1974

ADIVAR, Halide Edib; Mev'ut Hüküm, Atlas Yayınları, İstanbul, 1976

ADIVAR, Halide Edib; Mor Salkımlı Ev, Atlas Yayınları, İstanbul, 1983

ADIVAR, Halide Edib; Raik'in Annesi, Atlas Yayınları, İstanbul, 1973

ADIVAR, Halide Edib, "Roman Üzerine", Türk Dili Roman Özel Sayısı, Sayı:154 Temmuz, 1967, s.637.639

ADIVAR, Halide Edib; "Sami N. Özerdim'e", Türk Dili Mektup Özel Sayısı, Temmuz 1974, s.255-256

ADIVAR, Halide Edib; Sevda Sokağı Komedyası, Atlas Yayınları, İstanbul, 1977

ADIVAR, Halide Edib; Seviyye Talip, Atlas Yayınları, İstanbul, 1973

ADIVAR, Halide Edib; Sinekli Bakkal, Atlas Yayınları, İstanbul, 1979

ADIVAR, Halide Edib; Son Eseri, Atlas Yayınları, İstanbul, 1976

ADIVAR, Halide Edib; Sonsuz Panayır, Atlas Yayınları, İstanbul, 1972

ADIVAR, Halide edib; Tatarcık, Atlas Yayınları, İstanbul, 1978

ADIVAR, Halide Edib; Türkün Ateşle İmtihanı, Atlas Yayınları, İstanbul, 1983

ADIVAR, Halide Edib; Vurun Kahpeye, Remzi Yayınları, İstanbul, 1980

ADIVAR, Halide Edib; Yeni Turan, Atlas Yayınları İstanbul, 1973

(ADIVAR) Halide Edib; "Yirminci Asırda Kadınlar", Mekteb Müzesi, 1 Mayıs 1324, s.3-8

- ADIVAR, Halide Edib; Yolpalas Cinayeti, Atlas Yayınları, İstanbul, 1976
- ADIVAR, Halide Edib; Zeyno'nun Oğlu, Remzi Yayınları, İstanbul, 1984
- AFETİNAN, A.; Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1964
- AFETİNAN, A.; Emancipation De la Femme Turque, UNESCO, Paris 1962
- AĞAOĞLU, Ahmet; "İçtimai Muhasebe - Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı", Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934
- AĞAOĞLU, Ahmet; İslamiyette Kadın, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985
- AHMAD, Feroz; İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986
- AHMET CEVAT; Bizde Kadın, Tarih ve Toplum Kitaplığı, İstanbul, 1988
- "Aile / Türkiye'nin Evlilik Haritası Nikahın Kerameti". Nokta, 25 Ağustos 1991,
- AK, Seyit A.; "İlk Profesyonel Kadın Fotoğrafçımız: Naciye Hanım", Sanat Olayı, Mart 1985, Sayı: 34 s.78-79
- AKATLI, Füsun; Yaz Başına Neler Gelir, Ada Yayınları, İstanbul 1980

AKŞİN, Sina (Derleyen); Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908, Cem yayınları, İstanbul, 1988

AKŞİN, Sina (Derleyen); Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980 Cem Yayınları, İstanbul, 1990

AKŞİN, Sina; 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1980

ALTINDAL, Aytunç; Türkiye'de Kadın, Marksist Bir Yaklaşım, Havas Yayınları, İstanbul, 1977

"Amazon, Portia and Joan of Arc", American Review of Reviews, 1928, Cilt:78, s.647-648

ARAT, Necla; Kadın Sorunu; Say Yayınları, İstanbul, 1986

ARIBURNU, Kemal; Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri, Yeni Matbaa, Ankara, 1951

ARMSTRONG, Harold, "The Turkish Woman of Today", North American Review, Cilt: 228, Ağustos 1929, s.199-205

ARPINAR, Sevil; "İlk Kadın Gazetesi: Kadınlara Mahsus Gazete", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 16, Ocak 1969, s.29-33

ATATÜRK, M.Kemal; Nutuk, Cilt: 1-2-3 Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1987

ATAY, F.Rıfkı; "La Femme Turque", La Turquie Kemaliste, Sayı:4, Aralık 1934, s.1-3

AYDA, Adile; Böyle İdiler Yaşarken, Ayyıldız Yayınevi, Ankara, 1984

"Awakening Of Turkish Women", The Literary Digest, Cilt:48,
12 Haziran 1914, s.1427

AYGÜN, Güzide S.; Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukiyesi,
Samim Lütfi Erciyas Yayınları, İstanbul, 1937

BACQUE-GRAMMONT G.L; M.K.Atatürk et la Turquie Nouvelle,
Maisonnette, Paris, 1982

Bağımsızlık Ortak Kitap, Yazko Yayınları, İstanbul, 1984

BAŞBUĞU-YARAMAN, Ayşegül; "Kadın Yazını, Feminist Eleştiri",
Kaktüs, Sayı:8, Eylül 1989, s.58-60

BAŞBUĞU-YARAMAN, Ayşegül, Türk Romanında Kadının Gelişimi ve
Türk Romanında Bazı Kadın Tipleri, İ.Ü. İktisat
Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O Yüksek
Lisans Tezi, İstanbul, 1982

BAYAR, Celal; Ben de Yazdım; Cilt:6, Baha Matbaası,
İstanbul, 1968

BAYKAL, Bekir Sıtkı, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları
Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara, 1986

BEHRAMOĞLU, Ataol, "Tatarcık'ta Tipler ve Ulusal Kültür
Sorunu", Bilim ve Sanat, Sayı:15, Mart 1982, s.23-26

BENOIST, MECHIN; Le loup et le Leopord Mustafa Kemal ou La
Mort d'un Empire, Editions Albin Michel, 1957

BENSADON, Ney; Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları,
İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

- BERKES, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978
- BİLİM, Cahit Y; Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma 1839-1870, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1984
- BİRSEL, Salah; Paris - İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983
- BELL, Katharine; "Behind The Veil", Harper's Weekly, Cilt: 59, 15 Ağustos 1914, s.165
- BULUT, Rukiye; "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:8, Mayıs 1968 s.34-36
- CAN, Orhan; "Cumhuriyet Tanzimat'ın Devamı mıdır?", Saçak, Sayı: 34/5, Haziran 1984, s.20-35
- CAPORAL, Bernard; Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982
- CASTAGNE, J.; "Le Mouvement d'Emancipation de la Femme Musulmane en Orient", Revue du Monde Musulman, Cilt: 2, 1929, s.162-177
- CELAL NURİ; Kadınlarımız, İctihad Matbaası, İstanbul, 1331
- CENEVİZ, Macit; Geçmişten Bugüne Kadın, Bulut Yayınları, Ankara, 1978
- CİN, Halil; İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974

"Close-Up Of Turkish Woman", Literary Digest, Cilt:81, 10
Mayıs 1924 s.21

COLLIN, Françoise; "La Lecture de l'illisible", Cahiers de
Recherches S.T.D, Sayı:13, 1984, s.7-10

COŞKUNTÜRK, Hüveyla; İhsan Raif Hanım; Kültür ve Turizm
Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987

CUNBUR, Müjgan, "Atatürk ve Kadın" Türk Kültürü, Sayı: 37,
Ekim 1965, s.75-81

ÇAVDAR, Tevfik; "Devralınan Sosyal Hayat", Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:3, İletişim Yayınları,
İstanbul, 1983 s.828-835

ÇAVDAR, Tevfik; İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları,
İstanbul, 1991

ÇİTÇİ, Oya; "Genelden Özele Kadın Sorunu", Bilim ve Sanat,
Sayı: 15, Mart 1982, s.17-22

DAVER, Abidin; "Türk Kadını Büyük Millet Meclisinde",
Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934,

DE COCH, Nelly; "Le XXIme Congres de l'Alliance
Internationale pour Suffrage et l'Action Civique et
Politique des Femmes", L'Illustration De Turquie,
Sayı:31-32, 1 Mayıs 1935, s.10-26

"De la Femme Ottomane à La Femme Turque", L'Illustration de
Turquie, Sayı:31-32, 1 Mayıs 1935, s.9

DEMİRÖZ, Ayşe; "Kadınların Siyasal Haklarının 50.
Yıldönümünde Binbir Çilenin, Acının, Engelin İçinden",
Saçak, Sayı:11, Aralık 1984, s.5-14

- DENGLER, C. Ian; "The Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", in BECK Lois - KEDDY, Nikki: Women in the Moslem World; Harward Press, Cambridge / Massachusetts and London, 1980
- DİNO, Güzin, Türk Romanının Doğuşu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983
- DIRKS Sabine; "La Famille Musulmane Turque", Mouton, La Haye/Paris, 1969
- DODD, A.Bowman; "The new Woman In Turkey" The Century Magazine, Cilt: 66, Ekim 1903, s.925-933
- DOĞRAMACI, Emel, Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1989
- DOĞRAMACI, Emel; "Türk Romanında Kadın Hakları", Türk Kültürü Araştırmaları, Sayı:3-6, 1966-1969, s.19-70
- DORYS, G; La Femme Turque, Librairie Plon, Paris, 1902
- DUBY, G-PERROT, M; Historie des Femmes en Occident, L'Antiquite, Plon, Paris, 1991
- DUBY, G-PERROT, M.; Historie des Femmes en Occident, Le Moyen Age, Plon, Paris, 1991
- DUMONT, Paul; Mustafa Kemal 1919-1924, Editions Complexe, Brüksel, 1983
- DUMONT, Paul; "La Revolution Impossible, Les Courants d'Opposition en Anatolie 1920-1921", Cahiers de Monde Russe et Sovietique, Ocak-Haziran 1978, s.143-174

- DUYGU, Süleyman; "Türk Sosyal Hayatında Kadın", Türk Kültürü, Cilt:11, Sayı:128, Haziran 1973, s.12-23
- ECEVİT, Bülent; Atatürk ve Devrimcilik, Tekin Yayınları, İstanbul, 1976
- EMİN KASIM; Hürriyet-i Nisvan, İslam ve Askeri Kütüphanesi, Dersaadet, 1329
- ENGİNÜN, İnci; "Halide Edib Adıvar", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989
- ENGİNÜN, İnci; Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978
- ENGİNÜN, İnci; Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983
- ERDER, Türköz (Yayına Hazırlayan); Türkiye'de Ailenin Değişimi Sanat Açısından İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984
- ERDER, Türköz (Yayına Hazırlayan); Türkiye'de Ailenin Değişimi Toplum Bilimsel İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984
- ERDER, Türköz (Yayına Hazırlayan); Türkiye'de Ailenin Değişimi Yasal Açısından İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984
- ERİŞENLER, Satı; Ömer Seyfeetin'e Göre Kadın, Güven Matbaası, Ankara, 1972

ERTEN, Özgül; Yüzyılımızda Kadın ve Kadınlarımız, Türkiye Yazıları Yayınları, Ankara, 1978

FATMA ALİYE HANIM; Les Musulmanes Contemporaines, Alphonse Lemerre Editeur, Paris/N.Y. 1894

"Feminisme Dans La Turquie Nouvelle", La Depeche, 22 Ekim 1927

"Femmes, Histoire Sans Parole", Telerama, Sayı: 2150, 27 Mart 1991, s.19

"Feminizm üzerine Görüşler", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:4 İletişim Yayınları, İstanbul, s.875-876

FINN, P Robert; Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984

GARNNETT, J.M. Lucy; "Women of Turkey and Their Folklore The Jewish and Moslem Women, David Wutt, London, 1891

GEORGEON, François; "Les Foyers Turcs à l'Epoque Kemaliste 1923-1931", Turcica, Cilt: 14, 1982, s.128-215

GEVGİLİLİ, Ali; Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990

GEVGİLİLİ, Ali; Yükseliş ve Düşüş, Altın Kitaplar, İstanbul, 1981

GÖKALP, Ziya; Kadınla Erkeğin Eşitliği", Saçak, Sayı:11, Aralık 1984, s.14-16

GÖKALP, Ziya; Türkçülüğünün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

GÖKALP, Ziya; Ziya Gökalp Külliyyatı I- Şiirler ve Halk Masalları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952

GÜRPINAR, Feryal; "Kadın Olmak Suçu", Cumhuriyet, 1 Şubat 1986

GÜRPINAR, H.Rahmi; Bir Muadele-i Sevda, Gün Basımevi, İstanbul, Tarihsiz

GÜRPINAR, H.Rahmi; Son Arzu, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1984

GÜZEL, M. Şehmus; "1908 Kadınları", Tarih ve Toplum, Sayı:7, Temmuz 1984, s.6-13

GÜZEL, M. Şehmus; "İzmir İktisat Kongresinde Kadınlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:5 İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1194-1195

GÜZEL, M. Şehmus; "Kadın Sorununun Neresindeyiz?!", Saçak, Sayı:32/3, Nisan 1984, s.41-44

GÜZEL, M. Şehmus; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:3-4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.858-874

HABIB, Cloude; "La Femme Plumee", Cahiers De Recherches S.T.D, Sayı: 19, 1984, s.31-35

HALİDE EDİB; Bkz ADIVAR, Halide Edib

"Halide Hanımın Nutku", İleri, 24 Mayıs 1919

HALİDE SALİH; Bkz ADIVAR, Halide Edib

HALIMI, Gisèle; La Cause des Femmes, Grasset, Paris, 1973

HANIMLARA MAHSUS EŞYA PAZARI OSMANLI ANONİM ŞİRKETİ
TALİMNAME-İ DAHİLİYESİDİR. İstanbul, 1334

HASIROĞLU, Ercüment; "Milli Mücadelede Sivas'ta Toplanan Kadınlar Kongresi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi; Sayı:2, Kasım 1967, s.16-19

HOUDEBINE, A.M; "Les Femmes Dans La Langue", Cahiers De Recherches, S.T.D Sayı:13, 1984, s.11-19

HAYDAROĞLU, POLAT İlknur; Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

"If The Harem Were Padlocked", The Literary Digest, Cilt:80, 29 Mart 1924, s.20

İHSAN RAİF; Kadın ve Vatan, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekası, İstanbul, Tarihsiz

İLERİ, Selim; "Unuttuklarımızdan Güzide Sabri İçin", Gösteri, Sayı:56, Temmuz 1985, s.72-73

İLYASOĞLU, Aynur-İNSEL, Deniz; "Kadın Dergilerinin Evrimi", Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler 1849-1984, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984

İŞIKSEL, Aysel; Droits De la Femme Turque, Ecole Des Hautes Etudes, Yüksek Lisans Tezi, Paris, 1985

İŞİN, Ekrem; "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", Tarih ve Toplum, Sayı:51, Mart 1988, s.23-24

JAESCHKE, Gotthard; Türk Kurtuluş Savaşı Kronoljisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Türk Tarih Enstitüsü yayınları, Ankara, 1970

JARDINE, Alice; "Gnesis", Cahiers De Recherches S.T.D, Sayı. 13, 1984, s.65-73

JELTYAKOV, A.D.; Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1979

KADIN BİRLİĞİ NİZAMNAMESİDİR, Ahmet İhsan ve Şurekası Matbaası, İstanbul, 1340

KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYET-İ İSLAMİYESİ, NİZAMNAME, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1332

KALAYCIOĞLU, Neyyir; "Kadın Haklarının Kazanılması", Saçak, Sayı:32/3, Nisan 1984, s.45-46

KANBOLAT, Yahya; Halide Edib Adıvar'ın Romanlarından Feminizm Sorunu, Ankara, Tarihsiz

KAPLAN, Mehmet; Edebiyatımızın İçinden, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978

KARACAOVALI, Meriç; "3 Kasım 1839'dan 5 Aralık 1934'e Ulaşan Kadın", Cumhuriyet, 5 Aralık 1989

KARAL, E.Ziya; "Kadın Hakları Sorunu ve Atatürk", Türk Dili, Cilt:32 Sayı:290, 1 Kasım 1975, s.603-609

KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

- KARPAT, Kemal; Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962
- KARS, H.Zafer; Belgelerle 1908 Öncesinde Anadolu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984
- KERN, Edith; "Author or Authoress?", Yale French Studies "Women Writers" ilkbahar-Yaz 1961, s.3-11
- KETENCİ, Şükran; "Kadınlarımız", Düşün, Sayı:14, Mart 1986, s.35-36
- KILIÇASLAN, Z.; "Kadın Sorununa Farklı yaklaşımlar", Düşün, Sayı:14 Mart 1986, s.16-23
- KACABAŞOĞLU, Uygur; "Amerikan Okuları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:3 İletişim Yayınları, İstanbul, s.395-497
- KOCAGÖZ, Samim,; Roman ve Yazarlık Onuru, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983
- KOLOĞLU, Orhan, Abdülhamit Gerçeği, Gür Yayınları, İstanbul, 1987
- KONGAR, Emre; İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınları, İstanbul, 1978
- KONGAR, Emre; Toplumsal Değişme, Kurumlar, İlkeler, Bilgi Yayınları, Ankara, 1972
- KUDRET, Cevdet; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.388-408

KUMBARACILAR, Sedat; "İlk Kız Okullarımız Nasıl Kuruldu",
Hayat Tarih Necmuası, Yıl. 5, Sayı:4, 1 Mayıs 1969,
 s.77-83

KURAN, Ercüment; "Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişmesi",
Milli Kültür, Cilt:1, Sayı:6, Haziran 1977, s.29-31

KURNAZ, Şefika; Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadın (1839-1923),
 Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara,
 1990

KUTLU, Şemssetin; Servet-i Fünun Dönemi Türk Edebiyatı
Antolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981

KÜÇÜK, Yalçın, Aydın Üzerine Tezler, Cilt:1 Tekin
 Yayınları, Ankara, 1985

KÜÇÜK, Yalçın; Bilim ve Edebiyat Tekin Yayınevi, İstanbul,
 1985

LAZAR, J. Hans; "Turksih Feminists", Living Age,
 Temmuz-Eylül 1923, s.598-600

"La Femme Turque", l'Illustration de Turquie, Sayı:31-32,
 1 Mayıs 1925, s.1-3

"Le Harem Imperial", La Revue, 15 Mayıs 1901, s.396-406

"L'Emancipation de la Femme Turque", L'Illustration, Sayı:
 4547, 26 Nisan 1930, s.548

Le Premier Congres des Peuples de l'Orient, Bakou 1920,
 Maspero, Milano, 1971

MAKBULE LEMAN; "Varaka-i Teşekkürkiye", Hanımlara Mahsus
Gazete, Sayı:61 25 Nisan 1312

- MANTRAN, Robert; Histoire De La Turquie, Presse Universitaires de France, Paris, 1968
- MAZICI, Nurşen; Belgelerde Atatürk Döneminde Muhalefet 1919-1926, Dilman yayınları, İstanbul, 1984
- MICHEL, Andree; Feminizm, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1984
- MICHEL, Juliet - OAKLEY, Ann; Kadın ve Eşitlik, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984
- "Mme Halide Edib Hanoum", La Française, 26 Ocak 1929
- MORAN, Berna; Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983
- MORAN, Berna; Türk Romanına Eleştirisel Bir Bakış, Ahmet Mithat'tan A.H. Tanpınar'a, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983
- MOZET, Nicole; "La Femme-auteur Comme Symptome", Cahiers de Recherches S.T.D, Sayı:13, 1984, s.35-41
- MUTLUAY, Rauf; "Türk Romanında Tipler: Rabia", Türk Dili, Sayı:151. Nisan 1967, s.400-407
- MUTLUAY, Rauf; 100 Soruda Türk Edebiyatı, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1981
- NACİ, Fethi; Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1981

NAMIK KEMAL; "Aile", İbret; Sayı:56, 7 Teşrinisani 1288

NEZİHE MUHİDDİN; Türk Kadını, İstanbul, 1931

"On A Turkish Screen", Saturday Review of Literature,
Cilt:2, 26 Haziran 1926, s.886

ONGER, Beria; Atatürk Devrimi ve Kadınlarımız, Fahir Onger Yayınları, İstanbul, 1965

ONGER, Beria; Kadınların Kurtuluşu, Fahir Onger Yayınları, İstanbul, 1967

OSMANLI HİLALİ AHMER CEMİYETİ HANIMLAR HEYET-İ MERKEZİYESİ,
Ahmed İhsan ve Şurekası Matbaası, İstanbul, 1330

ÖKTEM,, Niyazi; Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi, Beta Yayınları, İstanbul, 1988

ÖKÇÜN, Gündüz; Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri, Hil Yayınları, İstanbul, 1984

ÖZBUDUN, Sibel; Niçin Feminizm Değil, Süreç Yayınları, İstanbul, 1984

ÖZDEMİR, Emin; Türk ve Dünya Edebiyatı, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1980

ÖZER, Nurten; "Uygarlık Yolundaki Kadınımız", Cumhuriyet, 6 Aralık 1984

ÖZKAYA, Günseli; From Captivity to Freedom Women's Fight,
Türk Kadınlar Birliği Yayınları, Ankara, 1981

PARLA, Jale; Babalar ve Oğullar, Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

"Persons And Personages", Living Age, Eylül 1928,

"Presse Feminine, Presse Feministe, Recherche Sur Deux Siecle d'histoire", Penelope, Sayı:1, 6 Eylül 1979, s.2-44

"Progress Among Young Turkey's Women", The American Review ow Reviews, Cilt:43, Haziran 1911, s.752

RAMA, Raja; "The Lady of the Harem Emerges", Harpers Weekly, Cilt:54, 29 Ocak 1910, s.16-17

"Rawishing Beauty of the East, Unveiled, Proves a Myth" Literary Digest, 7 Haziran 1919, s.71

ROCHER, Guy; Introduction à La Sociologie Générale, Le Changement Social Editions HMN; Paris, 1968

SABIHA ZEKERİYA, Bkz. SERTEL, Sabiha Zekeriya

SAKOĞLU, Necdet; "Eğitim Tartışmaları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985 s.478-484

SAUSSEY, Edmond; Prosateurs Turcs Contemporains, E. de Boccard, Paris, 1935

SAVRAN, Gülnur; "Feminizmler", Yapıt, Sayı:9, Şubat-Mart 1985, s.5-26

SALAHATTİN ASIM; Osmanlıda Kadınlığın Durumu; Arba Yayınları, İstanbul, 1989

SELÇUK, İlhan; "Halide Edib Haklı mıydı?", Cumhuriyet; 27 Şubat 1986

SELÇUK, İlhan; "Yüzyılımızın Başında ve Sonunda", Cumhuriyet, 5 Şubat 1987

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, Örgün Yayınları, İstanbul, 1984

SELEK, Sabahattin; Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), 2 Cilt, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982

(SERTEL), Sabiha Zekeriya; "Belediyecilikte İsteyeceğimiz Şeyler, Program ve Programın İzahı", Resimli Ay, Sayı:8, 8 Teşrinievvel 1930, s.4-7

(SERTEL) Sabiha Zekeriya; "Kadın Meselesi Bugün Bir Cemiyet Meselesidir", Cumhuriyet, 23 Nisan 1935

(SERTEL) Sabiha Zekeriya; Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum? Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930

SERTEL, Sabiha; Roman Gibi 1919-1950, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978

SEZGİN, Ömür; Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984

SULTAN ABDÜLHAMİD; Siyasi Hatıratım, Dergah Yayınları, İstanbul, 1984

SÜMER, Tülin; "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Say: 10, Temmuz 1968, s.59-63

ŞALOM-PETEK, Gaye-HÜKÜM Pınar; "Après K. Atatürk, qu'en est-il de l'Emancipation des Femmes?", Peuples Méditerranéens, Sayı: 22-23, Ocak-Haziran 1983, s.161-180

ŞEMSETTİN SAMİ; Kadınlar, Mihan Matbaası, İstanbul, 1311

ŞENİ, Nora; "Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın", Yapıt, Sayı:9, Şubat-Mart 1985 s.67-72

ŞENİ, Nora; "Ville Ottomane et Représentation du Corps Feminin", Les Temps Modernes, Sayı:456-457, Temmuz-Ağustos 1984, s.66-96

ŞENTAY, Bülent; "Fahişelik Serbest Tiyatro Oyunculuğu Yasak", Cumhuriyet Dergi, 12 Ekim 1986, s.2

TAŞKIRAN, Tezer; Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973

TAŞKIRAN, Tezer; Women In Turkey, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1976

TAYANÇ, Füsün-TAYANÇ, Tunç, Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın, Toplum Yayınları, Ankara, 1977

"Teâli-i Nisvan Cemiyeti'nde Kadın Dersleri", Mekteb Müzesi, 1 Haziran 1329, s.79

TEKELİ, Şirin (Derleyen); Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

TEKELİ, Şirin; "Kadın", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1190-1204

TEKELİ, Şirin; "Kadınlara Karşı", Cumhuriyet, 20 Şubat 1986

TEKELİ, Şirin; Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982

TEKELİ, Şirin; "Siyasi Eşitlik Neden Sağlanamadı?", Cumhuriyet Gazetesi Siyaset 84 Eki, 3 Aralık 1984, s.11

TEKELİ, Şirin; "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", Yapıt, Sayı: 9, Şubat-Mart 1985, s.48-67

TEMELKURAN, Tefvik; "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", Belgelerle Türkiye Tarihi Dergisi, Sayı:36, Eylül 1970, s.61-67

TEPEYHAN, E.Hazım; Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982

Terre Des Femmes Panaroma De La Situation des Femmes Dans Le Monde, La Découverte/Maspero, Paris/Montreal, 1982

"The Awakening of Turkish Woman", The American Review of Reviews, Cilt:49, Haziran 1914, s.743-745

"The Awakening of the Turkish Woman", Outlook, Cilt:98, 5 Ağustos 1911, s.757-759

"The End Of Turkish Polygamy and One-Sided Divorces", Outlook, 9 Haziran 1926, s.208-210

"The Feminist Mouvement In Turkey", Contemporary Review, Cilt: 105, Haziran 1914, s.857-864

TİMUR, Taner; Osmanlı Kimliği, Hil Yayınları, İstanbul, 1986

TİMUR, Taner; Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa Yayınları, İstanbul, 1991

TINAYRE, Marcelle; Note d'Une Voyageuse en Turquie, Calmann-Levy, Paris, 1909

TOPRAK, Zafer; "1935 İstanbul Uluslararası "Feminizm Kongresi" ve Barış", Düşün, Sayı:24, mart 1986, s.24-29

TOPRAK, Zafer; "Halk Partisinden Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası", Tarih ve Toplum, Sayı: 51, Mart 1988, s.30-31

TOPRAK, Zafer; "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın Askerler ve Milli Aile", Tarih ve Toplum, Sayı: 51, Mart 1988, s.34-38

TOPRAK, Zafer; Türkiye'de Milli İktisat, Yurt Yayınları, Ankara, 1982

TOPRAK, Zafer; "150 Yılında Tanzimat ve Çağdaşlaşma", Cumhuriyet, 3 Kasım 1989

TOROS, Taha; İlk Kadın Ressamlarımız Ak Yayınları, İstanbul, 1988

TOUBIA, Nahid (Derleyen); Women of The Arab World, Zed Books Ltd., London and New Jersey, 1988

TUNAYA, T.Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi; Cilt:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984

TUNAYA, T.Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, Cilt:2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986

TUNAYA, T.Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Cilt: 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989

TUNÇAY, Mete; Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge Yayınları, İstanbul, 1982

"Turkish Womanhood", Moslem World, Cilt:3, 1 Ocak 1913, s.83-84

TÜRK, H. Sami; "Siyasal Hayatta Kadının Yeri", Cumhuriyet, 13 Aralık 1989,

"Türk Kadınlarına Hakların En Büyüğünü Aldı", Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934

"Türk Kadınlarına İntihab Hakkı Verilmeli mi? - Halide Edib ve Nakiye Hanımefendilerin Fikirleri", Vakit, Sayı:711, 25 Teşrinievvel 1335

UĞUREL, Refia; L'Education de la Femme en Turquie, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1936

"Un Journal Feminin de Costantinople", Revue du Monde Musulman, Cilt.6, Yıl: 1910, s.337-338

"Unveiled "New Women" among The Turks", Literary Digest, Cilt: 82, 30 Ağustos 1924, s.32-36

UŞAKLIGİL, H.Ziya; Kırık Hayatlar; İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1981

UZUN, Fahri; Rubab-ı Şikeste, Tevfik Fikret'in Bütün Diğer Eserleri, İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1962

ÜÇOK, Bahriye; "Hacı Süleyman Efendi ve Kadın Hakları", Cumhuriyet, 5 Aralık 1984

ÜSTEL, Füsün; "1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü, Argos, Sayı.19, Mart 1990, s.71-77

ÜSTEL, Füsün; Türk Ocakları 1912-1931, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, Ankara, 1986

YORGUN, Pembenaz; "The Women's Question and Difficulties of Feminism in Turkey", Khamsin, Modern Turkey Development and Crisis, Temmuz 1984, s.69-85

YUNUS NADİ; "Arslulusal Kadınlar Birliği Kongresi Dolayısıyla Kadın", Cumhuriyet, 20 Nisan 1935,

YÜCEBAŞ, Hilmi; Bütün Cepheleriyle Halide Edib Adıvar, İnkılab ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964

WEIKER, F.Walter; The Modernization of Turkey, Holmes and Meier Publishers, N.Y/London, 1981

"Woman's Work For Women In Turkey", Outlook, Cilt: 115, 28 Şubat 1917, s.165

ZİYA BEY; Evolution Sociale De La Femme Turque, Editions du Groupe d'Etudes Historiques, Nice, 1927

İNDEKS

Abdülaziz, 33

Abdülhamid II, 27,118,139,140,144,177,249,256

Abdülmecid, 23,32,202

Abott, John, 140

Adanalılar Cemiyeti, 134

Adivar, Adnan, 147,326

Adivar, Halide Edip, 7,10,69,102,125,126,127,136,137,138,139,
140,141,142,144,145,148,151,152,153,154,
155,156,158,159,161,162,163,164,166,
167,168,171,179,180,188,189,190,191,192,
208,209,210,211,214,215,216,218,220,221,
222,227,229,231,232,233,234,235,236,240,
246,259,265,266,267,269,271,272,274,278,278,
280,281,285,288,303,325,326,327,328,329,
330,331,332,333,334,335,336,338,39,342

Adile Necati, 71

Afife Jale, 191.192,193

Agah Efendi, 45

Ağaoğlu Ahmet, 262.305

Ahali İktisat Fırkası, 134

Ahmad, Feruz, 13

Ahmet Cevad, 109,110

Ahmed Edib, 71.72

Ahmed Hilmi, 72

Ahmet Mithat, 78,82

Ahmet Samim, 59

Aile (Dergi) 70

Aile Hukuku Kararnamesi, Bkz Medeni Kanun
AK. S.A, 191

Akatlı, Füsün, 85

Akil Muhtar Bey, 215

Akşam, 250,262,266,270,298

Akşin, Sina, 175

- Ali Paşa, 23
- Ali Raşit 47
- Alime, 240
- Aliye Esat, 265
- Aliye Halid Fahri, 311
- Amele Teali Cemiyeti, 318
- American Review of Reviews, 67,129,332
- Amerikan Kolej Talebeleri Türk Mezunları Cemiyeti, 133,134
- Amerikan Kız Koleji, 138,139
- Anadolu Ajansı, 233
- Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 7,244,225,226,227, 229,230.231
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 285
- And, Metin, 83
- Apollon Tiyatrosu, 192
- Arat, Necla, 260,262,281,306,323
- Arayış Hüseyin, 311
- Arazi Kanunu, 25
- Arıburnu, Kemal, 215,217,223
- Arife Hanım, 50
- Armstrong, H, 257,258
- Arpınar, Sevil, 51
- Arzı Ulusal Kadınlar Birliği Kongresi,
bkz Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi
- Asaf Bey, 212
- Ashby, 315
- Asiye Remzi, 230
- Asker Saime, Bkz Münevver Saime
- Asrı Kadın Cemiyeti 132,134
- Atatürk, Mustafa Kemal, 214,224,232,236,237,242,243,253,255, 261,279,281,285,286,303,305,307,326,327

- Atay, Falih Rifkî, 250
Auguste Comte, 141
Austen, Jane, 16
Ayda, Adile, 154
Aydemir, Ş. Süreyya, 260
Aygün, Güzide Sabri, 100
Ayine, 70
Ayşe, 240
Ayşe (Binbaşı), 239
Ayşe İzzet, 188
Azize hanım, 264,265

Baha Tevfik, 110
Baraka, İqbal, 112
Basiret, 80
Başbuğu-Yaraman, Ayşegül 142
Bayar, Celal, 218
Baykal, Bekir Sıtkı, 225,238
Behire Hanım, 191
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 29,39,51,203
Belkıs Ferit, 101
Belkıs Halim, 311
Benal Nevzat, 302
Bensadon, Ney, 15,36,67,248
Besarya Efendi, 110
Besim Ömer Paşa, 130,215
Biçki Yurdu, 134

Bıkes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, 132

Bilgi Yurdu, 134

Bilgi Yurdu Işığı, 71

Bilim, C. Yalçın, 37

Birsel, Salah, 50,124,173

Bronte Kardeşler, 16

Bulut, Rukiye, 29

Caporal, Bernard, 27,46,107,117,188,183,184,185,238,253,261,
264,265,271,295

Castagne, 297

Caladet Nazım Bey, 212

Celal Nuri, 113,114,317

Celal Sahir, 59

Cemal Paşa, 192

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, 134

Cemiyet-i İmdadiye, 125

Cenap Şahabettin, 59,113

Ceride-i Havadis, 44

Cevdet Paşa, 24

Chapman, Catt, 315

Cin, Halil, 23,259

Collin, Françoise 142

Condorcet, 343

Contemporaray Review, 131

Coşkuntürk, Hüveyla, 100,209

Cumhuriyet Dergi, 193

Cumhuriyet (Gazete) 12,298,302,303,304,310,314,320

Cumhuriyet Halk Fırkası, bkz. Halk Fırkası

Çallı İbrahim, 69

Çiçerieollo, 212

Çiftçiler Derneği, 134

Darülelhan Cemiyeti, 134

Darülmüallimat Cemiyeti, 133,134

Daver, Abidin, 303,304

De Coch, Nelly, 313,315

De Courges, Olympe, 14

Demet, 59

Demirsöz, Ayşe, 299,313

Derviş Ağa, 239

Dirks, Sabine, 259

Dodd, Bowman, A., 121

Doğramacı, Emel, 91,93,117

Donanma Cemiyeti, 134,211

Dorys, G. 31,121

Duben, Alan. 20

Dünya Kadınlar Günü, 284

Düşün, 311

Ebuzziya Tevfik, 70

Edebiyat Fakültesi, 133

Edib Bey, 138

Efzayiş Suat, 310,311

Efzayiş Yusuf, 257

Ekşigil, Nedret, 190

Elgün, Nakiye, 188,223,278,280

Eliot, George, 16

Emin Ağa, 239

Emin Bey, 239

Emine Hanım, 244

Emine Seher (Ali), 61,71

Emine Semiye, 58

Enginün, İnci. 148,223,278,327

Enis Saffet, 311

Enver Paşa, 202

Erişçi, Lütfü, 185

Erişenler, Satı. 95

Ersoy, Mehmet Akif, 95,96,118,122

Esirgeme Derneği, 131,129,134

Eşref Nesip, 68

Ev Hocası, 72

Faika Nahid, 311

Faize Hanım, 285

Fatma Aliye, 98,99,100,119,120,125,130,209

Fatma Fuat, 71

Fatma (Hacı Musa kızı), 240

Fatma (Hacı Osman kızı), 240

Fatma Hasene, 188

Fatma Seher, 239

Fatma Zehra, 188

Fazıl Ahmet, 59

Fehime Nüzhet, 209

Ferhunde Hanım, 68

Feriha Kamuran, 68

Ferid Vecdi, 118

Ferit Mübin, 68

Fındıkoğlu, 48

Filip Efendi, 47

Fincancı, May 139

Finn, B. Robert, 81,85

Fitnat Hanım, 230

Fünun Fakültesi, 134

Galatasaraylılar Yurdu, 134

Garnett, J.M. Lucy, 120

Genç Kadın, 71

Gevgilili, Ali. 5

Gökalp, Ziya, 32,92,93,94,116,117

Gökman, Muzaffer, 89

Güntekin, R. Nuri, 193

Gürpınar, H.Rahmi 87,88,89,90,91,102,122

Güzel, M.Şehmus 176,177,181,183,187,245

Habib, Claude, 97

Hacer Hanım, 68

Hafız Halit Bey, 239

Hafize, 240

Hakimiyet-i Milliye, 233,270

Halide Salih, Bkz. Adıvar, H.Edib

Halimi, Gisele, 244

Halit Bey, 239

Halk Fırkası, 288,300,309

Hamdullah Suphi, 192

Hanım, 72

Hanımlar, 70

Hanımlar Alemi, 71

Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı, 187

Hanımlara Mahsus Gazetesi, 52,56,100

Hanımlara Mahsus Malûmat, 70

Hanımlar Bilgi Yurdu, 71,132

Hanımlar Darüssinaisi, 130

Hasene Nalan, 302

Hatice (Külekli), 239

Hatice Refik, 71

Hatice Semiha, 70

Hayat Tarih Mecmuası, 33

Haydaroğlu, İlknur Polat, 139

Hayriye (Elif) Hanım, 244

Hikmet Arif Hanım, 264

Hilal-ı Ahmet Cemiyeti, 101,129,134,233

Himaye-i Etfal Cemiyeti, 134

Himaye-i Etfal Cemiyeti Hanımlar Merkezi, 132,134

Hukuk-u Aile Kararnamesi (1917 tarihli), 65,117,259,260,337

Hukuk-u Aile Kararnamesi, Bkz. Medeni Kanun

Hürriyetperveran Avan Fırkası, 134

Hüseyin Cahit, 59

- Ilgaz, Hasene, 311
 Işın, Ekrem, 99
 İbn-ül Refik Ahmet Nuri, 69,193
 İbret, 46,
 İffet Hasan, 233
 İhsan Raif Hanım, 100,101,205,212
 İktisat Kongresi, 244
 İleri, 222
 Illustration de Turquie, 247,313,316
 İlyasoğlu, Aynur, 48,63,68
 İnas Darülfünunu, 40,215
 İnas Darülfünunun Cemiyeti, 134
 İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, 42
 İnci, 69,135
 İnönü, İsmet, 237,302
 İnsaniyet, 70
 İrade-i Milliye (Gazetesi) 228
 İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 134
 İsmail Hakkı, 202
 İsmet Paşa, Bkz. İnönü, İsmet
 İspatı Sanayi Nefise Cemiyeti, 134
 İstiklak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, 134,197
 İttihat ve Terakki, 125,129,274
 İzmir Müdafaaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, 134
 İzzet Ziya, 69

 Jayawardena, K, 344
 Jeltyakov, A.D, 44

Kabataş Teavün Cemiyeti, 134

Kadıköy Fakirperver Hanımlar Cemiyeti, 132

Kadıköy Hanımlar Müdafaa-i Milliye Merkezi, 134

Kadın (Dergi) 70

Kadın Birliği, 8,14,289,290,291,292,293,294,295,297,298,299,
300,309,310,313,316,324

Kadın İşçi Taburu, 205,206

Kadınlar Alemi, 68

Kadın Duygusu, 72

Kadınlar Dünyası, 61,62,63,64,65,67,131

Kadınlar Halk Fırkası, 285,287,288,293

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, 7,132,134,195,196
203,207,208

Kadınlar Saltanı, 72

Kadınlık, 71

Kadınlık Hayatı, 71

Kadın Varlığı, 301

Kanbolat, Yahya, 157

Kandiyoti, Deniz, 344

Kaplan, Mehmet, 153

Kara Fatma, 239

Karal, E.Ziya, 19,262,281

Karaosmanoğlu Y.Kadri, 147

Karpat, Kemal 8,137

Kars, H. Zafer, 186

Kasım Emin, 11,112

Kazım Bey, 212

- Kazım Paşa, 298
Kern, Edith, 142
Khamsin, 318
Kocabaşoğlu, Uygur, 139
Kocagöz, Samim, 327
Kubaracılar, Sedat, 33,35,36
Kuran, Ercüment, 25,42
Kurnaz, Şefika, 72,130,167,238,279
Kutlu, Şemsettin, 143
Küçük, Yalçın, 22,102

Lacquerre, Odette, 110
La Française, 333
La Depeche, 298
Iamia Refik, 311
Latife Bekir, 285,299,302,310,315,316,324
Latife Hanım, 285
La Revue, 121
Lazar, H.J., 285,288
Le Figaro 73
Leman Fuad, 310
Le Nouvel Observateur, 97
Les Documents ou Progres 60
Levant Herald, 26
Levy-Bruhl, H; 308
Living Age, 285,332

- Maarif Nizamnamesi, 37
- Mahmut II, 22
- Mahmut Esat Bey, (İktisat Vekili) 245
- Mahmut Esat Efendi, 121,140
- Mahmut Muhtar Paşa, 209
- Makbule (Gördesli), 238
- Makbule Hanım, 226
- Makbule Leman, 56,58
- Mamulat-ı Dahiliye İstikhlak-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, 129
- Manatov, Şerif, 284
- Martı, M, 107
- Matbuat Cemiyeti, 134,
- Matlube Ömer, 285
- Mecelle, 24
- Medeni Kanun, 24,251,260,262,264,265,266,269,270,271,273,338,340
- Mehamiler Cemiyeti, 134
- Mehasin, 59,60,101
- Mehmet Emin, 212
- Mehmet Tahir, 50,51
- Mehmet Rauf, 59
- Mekteb Müzesi, 126,127,152
- M. Ekrem, 68
- Melek Hanım, 129
- Melek Reşit, 224,225,229
- Meliha Hanım, 217
- Memduha Hanım, 191
- Mesrur İzzet, 59
- Mevhibe Ziya, 101

- Mevkib-i Şarki, 58
- Michel, Andree, 180,323
- Michell, Juliet, 17
- Mihran, 70
- Mihri Pektaş, 311
- Mill, J. Stuart, 15,343
- Millet Tiyatrosu, 311,212
- Milli Hususi Mektepler Cemiyeti, 134
- Milli Kongre, 133,134,135
- Milli Kültür (Dergi), 25
- Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, 133
- Moran, Berna, 78,80,153
- Moslem World, 40
- Mozet, Nicole, 97
- Muallimler Cemiyeti, 133,134,223
- Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti, 134
- Muhadderat, 47
- Muhaderet-i Nisvan, 125
- Musavver Kadın, 70
- Musuki Mühipleri Hanımlar Cemiyeti, 134
- Mustafa Bey, 70
- Mustafa Hurşid, 212
- Mustafa Kemal, Bkz. Atatürk, M.Kemal
- Mustafa Namık, 59
- Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan, 62,130,134
- Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, 131
- Müdafaa-i Milliyet Cemiyeti, 134

Münevver Saime, 218,239

Münif Paşa, 35

Münire Hanım, 244

Münir Paşa, 73

Mürüvvet, 70

Nabizade Nazım, 84

Naciye Faham, 265

Naciye Hanım, Bkz. Suman Naciye

Naciye Hanım, 217

Naciye hanım, 282,283

Naciye Sultan, 202

Naime Yusuf, 129

Nakiye Hanım, Bkz. Elgün, Nakiye

Nakiye Hanım, 265,302

Namık Kemal, 45,39,82,83,102,180

Nasra Necip, 230

Nazıme Rukiye, 119

Nebahat Hamid, 311

Necile Refik, 310,311

Necmettin Sadık, 71

Neriman Nevzat, 101

Nermin Muvaffak, 310,311

Nesibe İbrahim, 285

Nezahat Hanım, 239

Nezihe Muhittin, 129,131,264,265,266,285,286,294,295,297,298,
299,300

Newyork Herald Tribune, 257

- Nigar Cemal, 72
- Nigar Hanım, 71
- Nigar Hanım (İşçi), 244
- Nigar Şevki, 265
- Nikavet Zati, 311
- Nimet Cemil, 63
- Nimet Muhtar (Prenses), 63
- Nimet Remide, 285
- Nokta, 207
- North American Review, 257
- Nuriye Ulviye, 61,130
- Nuşirnova, Cemile, 284
- Oakley, Ann, 17
- Ohnet, George, 98
- Onger, Beria, 238
- Osmanlı Donanma Cemiyeti, 131
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, 130
- Osmanlı Kadınlar Alemi, 68
- Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, 125
- Outlook, 177,272
- Ökçün, Gündüz, 182,183,184
- Öktem, Niyazi, 308
- Ömer Seyfettin, 94,95
- Özbudun, Sibel, 124,132
- Özdemir, E. 83
- Özerdim, N.Sami, 147

Pakize Ahmed, 310

Parça Bohçası, 70

Parla, Jale, 82,122

Peker, Recep, 303

Penelope, 16

Perrod, G.B., 16,183

Perrot, Michele, 97

Piraye Sadullah, 311,

Rabia Hanım, 49

Radikal Avam Fıkrası, 134

Rana Sani Yaver, 302

Rebra Kamile, 70

Refet Bey, 238

Refia Hanım, 191

Refika Hulusi Behçet, 302

Resimli Ay, 300,301

Ressamlar Cemiyeti, 134

Reşad (sultan), 191

Reşit Paşa, 224

Revue du monde Musulman, 55,297

Rezzan Emin Hanım, 265

Rıza Tefvik, 141

Rocher, Guy, 1

Rubab, Ruhsan Nevvare, 172

Rukiye Hanım, 244

Saadettin Bey, 250
Saadet Refet, 311
Sabiha Hanım, 129
Sabiha Zekeriya, Bkz Sertel, Sabiha
Saçak, 299
Sadak, Necmmetin, 270
Sadiye Hanım, 299
Saffet Paşa, 34
Safiye Hüseyin, 310, 311
Said Bey, 188
Sait Halim Paşa, 119, 122
Sakaoğlu, N, 32, 34
Salih Fuat, 193
Salip Zeki, 141, 147, 151
Sami Paşazade Sezai, 84
Samime Hanım, 69
Sanatkarlar Cemiyeti, 134
Sand, George, 16
Saniye Hanım, 285
Savran, Gülnur, 342
Segur Kontesi, 16
Selek, Sabahattin, 133
Selahattin Asım, 107, 108, 122
Selameti Osmaniye Cemiyeti, 134
Selim III, 22
Selim Nüzhet, 49
Selim Sırrı, 59

Selimova,, Rahime, 284

Selma Hanım, 265

Semiha Nihal, 61

Seniha Rauf, 310,311

Seniye Cenani, 311

Sertel, Sabiha, 219,220,265,300,301,320,321,324

Server Cemal, 59

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 300,301

Severine, 16

Seyit Bey, 260

Seyyale 71

Seyyide Hanım, 230

Sibyan Mektepleri Talimatnamesi, 32

Simavi Sedat, 69,71,72

Siyanet, 71

Sufraj ve Kadınların Siyasal ve Medeni Hareketleri için
Uluslararası Birliğin Kongresi, Bkz. Uluslararası Kadınlar
Birliği Kongresi

Sulhu Salah Cemiyeti, 134

Suman, Naciye, 190.191

Süleyman Bahri, 70

Süleyman Paşa, 129

Sümer, Tülin, 203

Süreyya (Hükümdarın başkatibi), 29

Süreyya Hulusi, 295

Süreyya Sülün, 240

Şahabettin Süleyman, 212

Şefika Hanım, 244

Şekibe Ali, 71

Şemseddin Sami, 80,81,103,104,105,106

Şeni, Nora, 75,256

Şentay, Bülent, 193

Şeyh Sait, 326

Şinasi, 45,84,122

Şuküfe Nihal, 22,285

Şuküfezar, 50

Şükriye Hanım, 240

Takvim-i Nisa, 70

Takvim-i Vekayi, 44

Takrir-i Sükun Kanunu, 326

Tanin, 129,145,148,342

Tanpınar, A. Hamdi, 82

Tarik, 50,51

Tarih ve Toplum, 99,135,176,205

Tasvir-i Efkar, 45,180

Taşkıran, Tezer, 49,250,255,270,297

Tayyar Saime, 239

Tebrika Hanım, 101

Teâh-i Nisvan Cemiyeti, 125,126,128,151,159,189,208

Teali-i Vatan-ı Osmani Hanımlar Cemiyeti, 129

Teceddüt Fırkası, 133

Tekeli, Şirin, 20,21,41,202,225,230,272,307,344

Telerama, 2

Temelkuran, Tevfik, 39

- Terakki, 47,48,49
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 326
- Türcüman-ı Ahval, 45
- Tevfik Fikret, 102,143,212
- Tevhid, 268
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 252,340
- The Century Magazine, 121
- The Literary Digest, 63,249,257
- Ticaret Mektebi İnas Cemiyeti, 134
- Timur, Taner, 78,87,123
- Tinayre, Marcelle, 174
- Tıp Fakültesi, 134
- Tıp Mezunin Cemiyeti 134
- Toprak, Zafer, 12,13,135,187,205,206,207,285,288,311,316,318
- Toros, Taha, 42
- Toubia, Nahid,
- Trakya Paşaeli Cemiyeti, 134
- Tunaya, T. Zafer, 134,132,232
- Tunalı Hilmi, 303
- Tunçay, Mete, 284
- Türk Dili, 19
- Türk Kadın Birliği, Bkz, Kadın Birliği
- Türk Kadını, 71
- Türk Kadın Yolu, 294
- Türk Kanun-u Medenisi, Bkz. Medeni Kanun
- Türk Ocağı, 133,134,215,264,266,272,295,318
- Türk Yurdu, 211,297

Uğurel Refia, 34

Uluslararası Feminizm Kongresi, Bkz.
Uluslararası Kadınları Birliği Kongresi

Uluslararası Kadınlar Barış Birliği, 257

Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi, 310,311,312,313,315,
319,320

Ulviye Hanım, 230

Umumi Konferanslar Cemiyeti, 210

Univers, 22

Us, H. Tarık,303

Uşaklıgil, H. Ziya, 85,86

Uzun, Fahri, 102

Ümmühan Hanım, 240

Üsküdar Biçki Yurdu, 134

Üsküdar Türk Ocağı, 133

Üstel Füsün, 192,295,300,302

Üstündağ Mühiddin, 314

Vakit, 35,187,205,206,278,279,280,326,328

Vatan, 266,327

Vilayati Şarkîye Cemiyeti 134

Wilson Prensipleri Cemiyeti, 231,232,233,327

Wollstonecraft, Mary, 14

Yalçın, Hüseyin Suat, 193

Yale Review, 271

Yapıt, 21,342

Yorgun, Pembenaz, 318

Yunus Nadi, 233,298,303,319,320,324,325,327

Yusuf Ziya, 69

Zaime Hayriye, 71

Zaliha Hanım, 285

Zehra Hakkı, 69

Zetkin, Klara, 284

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi